

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XXVI (1) 2017

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811 (082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

*Sankt-Peterburgskij
gosudarstvennyj universitet*

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Artūras Judžentis

Vilniaus dailės akademija

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

Liepājas Universitāte

Nicole Nau

*Universytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

Jurgis Pakerys

Vilniaus universitetas

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacius Stundžia

Vilniaus universitetas

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Anna Frīdenberga (latviešu valoda), Trevor G. Fennell (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (Latvian), Trevor G. Fennell (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2017

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9934-18-296-9

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Vigmantas BUTKUS
Literatūrinē baltistika bendrame baltistikos,
baltu filologijas kontekste 5

Juris GRIGORJEVS
Latviešu valodas vokāļu sistēma: pieaugušo dati 19

Inese INDRICĀNE, Jolita URBANAVIČIENĒ
Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālie
varianti: akustiskais raksturojums (salīdzinājumā ar lietuviešu
valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem /kʲ/, /gʲ/ un /k/, /g/) 33

Dzintra PAEGLE
Suntažu draudzes mācītājs Emīls Lopenove (1820–1897) un
viņa rakstība 73

Jurgis PAKERYS
Periphrastic Causative Constructions in 16th Century Latvian 87

Hronika – Chronicle

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā –
pētniecības aktualitātes un problēmas*, 2017. gada 13. janvārī
(Pēteris Vanags) 107

Izdošanas principi – Publication Policy 112

LITERATŪRINĖ BALTISTIKA BENDRAMĖ BALTISTIKOS, BALTŲ FILOLOGIJOS KONTEKSTE

Vigmantas BUTKUS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

0. Įvadas

Tradicinė literatūrinės baltistikos samprata pirmiausia apima lyginamuosius abiejų baltų tautų literatūrų tyrimus: tiek vadinamuosius genetinius, kai tiriamos įvairios tiesioginės sąsajos, įtakos, ryšiai tarp abiejų literatūrų, tiek tipologinius, kai dėmesys sutelkiamas į gretinamąją įvairių kultūrinių-literatūrinių universalijų funkcionavimo lietuvių ir latvių literatūrose analizę. Šiems tyrimams skirta per dvidešimt knygų, studijų, ne vienas šimtas straipsnių. Kaip svarbiausi lyginamųjų darbų autoriai išskirtini: Kostas Korsakas, Kęstutis Nastopka, Silvestras Gaižiūnas, Alfonsas Vilsonas (*Alfons Vilsons*), Milda Kalvė (*Milda Kalve*), Eva Eglaja-Kristsonė (*Eva Eglāja-Kristsonė*) ir kt.

Taip pat minėtoji samprata apima tokius literatūros tyrimus, kurie pirmiausia orientuoti į įvairiuose grožinių tekstų lygmenyse, ypač kalbiniam lygmenyje, pasireiškiančių bendrabaltiškumo apraiškų analizę. Juos, remiantis šioje srityje bene produktyviausiai dirbančio Skirmanto Valento siūloma terminologija, sąlygiškai galima pavadinti poetine baltistika. Į ją šiek tiek savo intencijomis, beje, yra orientuota užsienio baltistų rašinių apie lietuvių ar (ir) latvių literatūrą dauguma.

Tradicinė literatūrinės baltistikos koncepcija remiasi pirmiausia etnolingvistinės giminytės kriterijumi, o pastarasis ne tik nulemia šio pobūdžio tyrimams būtiną komparatyvinį matmenį, bet ir įkomponuoja juos apskritai į bendrosios baltistikos, baltų filologijos disciplinų visumą kaip didesnę ar mažesnę, svarbesnę ar mažai reikšmingą tos visumos dalį. Kadangi pati koncepcija bei jos variantai jau buvo analizuoti atskirai (žr. Butkus 2017), šio straipsnio tikslas yra atsakyti į klausimą: kaip (ar) egzistuojančiuose baltistikos, baltų filologijos apibrėžimuose ir apžvalgose figūruoja literatūra, jos refleksijos, tyrimai, kokias pozicijas jie ten užima, koks jų supratimas? Kitaip tariant, išsiaiškinti, kaip šie dalykai pateikiami, traktuojami ir interpretuojami literatūrologinių tikslų neturinčių ir nesiekiančių mokslininkų baltistiniuose darbuose, išsiaiškinti literatūrinės baltistikos vietą plačioje baltų kalbotyros, tautosakos, religijotyros, mitologijos etc. mokslų visumoje, kurią paprastai apibrėžia, jos raidos ir dabarties „žemėlapius“ pateikia ne literatūros, bet kitų sričių specialistai baltistai, tradiciškai dažniausiai kalbininkai.

1. Lingvistinės dominantės kontekstas

Žymus italų baltistas Pietro Umberto Dinis, gerai jaučiantis, koks nepalankus filologijos mokslams XXI amžiuje darosi akademinis pasaulis, kaip sparčiai pastaruoju metu kinta humanitarikos sąvokos bei apibrėžtys, jau kelinėti metai kelia klausimą apskritai dėl aiškesnių baltistikos disciplinos kontūrų:

Ar galima / verta / yra prasminga mėginti nustatyti tam tikrą bendrą baltistikos kanoną?.. [...] ar baltistika kaip disciplina yra pakankamai aiškiai apibrėžta? Kiek yra, jei yra, tokių apibrėžimų? Ar nebus taip, kad į tokį pagrindinį – kartu ir teorinį, ir taikomąjį – klausimą dar nėra buvę adekvačiai atsakyta? Kad tokia problema gal dar per mažai apgalvota, apmąstyta? (Dini 2013: 24–25)¹

Savo klausimus jis grindžia tuo, kad baltistika – kaip tyrimų bei studijų objektas – pačių baltistikos specialistų Lietuvoje, Latvijoje ir užsienio šalyse yra gana skirtingai traktuojamas, suprantamas ir dėstomas. Jam tarsi atitaria Vaidas Šeferis iš Masaryko universiteto Čekijoje, akcentuodamas, kad baltistika (daugiausiai užsienio valstybėse) paskutiniaisiais metais apskritai gravituoja nuo akademinės sferos prie „paklauso“ sferos. Dėl to kartais pradeda priminti nelabai aiškių proporcijų „savotišką regionų mokslo mišinį: truputį istorijos, truputį literatūros, pagrindiniai kalbos įgūdžiai ir ne daugiau“ (Šeferis 2013: 102).

Apžvelgiant ir apibendrinant įvairias įvairių valstybių mokslininkų, kaip sakyta, daugiausia lingvistų, pateikiamas baltistikos definicijas, pirma į akis krintanti tendencija, kad sąvoka „baltistika“² gana dažnai yra ne visai atskiriama arba net visai neatskiriama nuo sąvokos „baltų filologija“. Tai, manyčiau, nėra nei tikslu terminologine prasme, nei tikslinga funkcinė baltistinių mokslų raidos prasme. Tikslėsnė ir tikslingesnė laikytina Bonifaco Stundžios brėžiama šių sąvokų bei jomis žymimų disciplinų skirtis, apie kurią užklaustas, jis atsako:

Dėl baltų filologijos ir baltistikos. [...] Baltų filologija, mano supratimu, yra siauresnė nei baltistika, nors kai kas šiuos terminus vartoja beveik ar visiškai sinonimiškai (pvz., P. U. Dinis vartoja tik baltų filologijos terminą, kurį supranta plačiai). Baltų filologiją suprantu kaip humanitarinių mokslų kryptį ar šaką, tiriančią baltų kalbas, literatūras ir tautosaką tiek sinchroniškai, tiek diachroniškai. [...].

¹ Analogiškas bei panašias mintis Dinis plėtojo ir 2017 m. pavasarį skaitytame pranešime: Dini 2017.

² Rečiau sinonimiškai vartojami terminai *baltologija*, *baltų studijos*. Dėl pirmojo vartosenos įdomi žinutė buvo publikuota dar 1940 m. Latvijos valstybinio universiteto studentų laikraštyje: „Profesorius Endzelynas savo paskaitoje „Įvadas į baltų filologiją“ rekomendavo vietoj žodžio *baltologas* vartoti žodį *baltistas*, kuris sudarytas pagal žodžio *germanistas* pavyzdį“ (Regzdinš 1940).

Baltistika yra platesnė mokslo kryptis ar šaka, apimanti platesnį humanitarinį horizontą, tiesiogiai nesusijusį su tekstais – mitologiją, archeologiją, istoriją ir t. t. (Stundžia 2017)

Beįndrosios baltistikos, jos apibrėžimų, jos santykio su baltų filologija ir panašios problemos, nors tikrai svarbios, net esmingos, tačiau mūsų tyrimui aktualios labiau netiesiogiai – tik kaip pats plačiausias fonas. Pastarasis leidžia aiškiau apčiuopti literatūrinės baltistikos vietą toje visumoje, kurioje generuojamos daugialypio ir įvairiašakio baltistikos mokslų korpuso strategijos.

1.1. Baltistikos apibrėžčių įvairovė ir literatūra joje

Įvairiuose lietuviškuose pastarųjų dešimtmečių enciklopedinio pobūdžio veikaluose turbūt daugiausia publikuota Algirdo Sabaliausko suformuluotos baltistikos definicijos ir jos aprašų variantų. Vienas paskutiniųjų ir pačių išsamiausių – *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*:

baltistika, baltų filologija, – baltų tautų kalbų, literatūros ir tautosakos lyginamasis mokslas; plačiąja prasme – kompleksinė mokslo šaka, tirianti baltų tautų istoriją, kalbas, literatūrą, folklorą (pagal tai, kurios baltų tautos istorija, kalba, literatūra ir folkloras tiriama, baltistika dar skirstoma į lituanistiką, latvistiką, prūsiistiką).

Į savarankišką discipliną, tiriančią bendrąsias baltų problemas, baltistika yra labiausiai susiformavusi kalbotyroje. (Sabaliauskas 2008: 55–56)

Atkreiptinas dėmesys, kad dar XX a. aštunto dešimtmečio viduryje buvo pabrėžiama, esą baltistika „[i] savarankišką mokslo discipliną susiformavusi *tik kalbotyroje*“ (Sabaliauskas 1976: 621; išskirta – *V. B.*), tuometėms baltų literatūrologijos, folkloristikos, etnologijos etc. apraiškoms – turbūt pagrįstai – nepripažįstant savarankiškų mokslo sričių statuso. Tačiau jau po nepilno dešimtmečio, t. y. dar iki naujos literatūrinės baltistikos darbų bangos (S. Gaižiūno, Audronės Žentelytės ir kt.), ši formuluotė keičiama į „labiausiai susiformavusi kalbotyroje“ (Sabaliauskas 1985: 190). Tikėtina, kad pokytį inspiravo folkloristikos, mitologijos, etnologijos ir panašūs tyrimai, vainikuojami, pavyzdžiui, tokių veikalų kaip Norberto Vėliaus apie senovės baltų pasaulėžiūrą. Literatūrinei baltistikai savo enciklopediniuose aprašuose A. Sabaliauskas paprastai skiria vieną sakinį, kuriame išvardija kelis mokslininkus, tyrinėjusius, anot jo formuluotės, „lietuvių ir latvių literatūrų ryšius“: Andrėjus Dyrikis (*Andrejs Dīriķis*), K. Korsakas, M. Kalvė, A. Vilsonas, K. Nastopka ir kt.³

³ Žr. anksčiau nurodytus tris A. Sabaliausko darbus.

Latvijos kalbininkų parengtame ir santykinai neseniai pasirodžiusiame *Pagrindinių kalbotyros terminų aiškinamajame žodyne* „baltistika“ apibrėžiama kaip „[m]okslų visuma, į kurią įeina baltų kalbotyra, baltų tautų literatūros, folkloro, mitologijos, archeologijos, etnografijos ir istorijos tyrimai“, pateikiant tokius termino atitikmenis kitomis kalbomis: *Baltic Studies* (angl.), *Baltistik* (vok.), *балтистика* (rus.) ir priduriant, kad „siauresne prasme“ tai esanti „baltų filologija“ (Skujijūna 2007: 61). Tačiau terminas „baltų filologija“ savo ruožtu žodyne dar paaiškinamas atskirai: „[m]okslas apie baltų kalbas, literatūrą ir folklorą, siejant juos tarpusavio ryšiais [to savstarpējā sakarā] bei sąsajomis su baltų tautų gyvenimu, kultūra ir istorija“, nurodomi šie kitakalbiai jo atitikmenys: *Baltic Philology* (angl.), *baltische Philologie* (vok.), *балтийская филология* (rus.) (ibid.: 62). Labai panašiai abu terminai ir santykis tarp jų apibrėžiami gerokai anksčiau išleistoje bendrojoje latvių enciklopedijoje, daugiausia dėmesio ir vietos skiriant pristatyti baltistinės kalbotyros bei istorijos raidą, o literatūros tyrimus apibūdinant vienu sakiniu: „Latvių ir liet[uv]ių lit[eratūrin]ių ryšius yra tyrinėję A. Dyrikis, K. Korsakas, K. Nastopka (*Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*, 1971), A. Vilsonas, M. Kalvė ir kt.“ (Jērāns 1981: 642).

Pastebėtina, kad terminas „baltistika“ kaip absoliutus termino „baltų kalbotyra“ sinonimas vartojamas ne tik tada, kai nėra būtinas terminologinis tikslumas, t. y. ne tik patogumo, trumpumo sumetimais lingvistų darbuose, tačiau būtent taip terminologiškai yra apibrėžiamas ir kai kuriuose žodynuose, žinynuose, eliminuojant visas kitas baltistines mokslo disciplinas, tarp jų ir literatūrinę baltistiką⁴. Panašų baltistikos apibrėžimą, tiesa, stipriai akcentuodamas subjektyvumo veiksnį, jog būtent jam asmeniškai taip atrodo, formuluoja Dinis, teigdamas, esą terminas „baltistika“ šiuo metu praktiškai reikiąs maždaug tą patį, ką ir terminas „baltų kalbotyra“ (Dini 2017). Vis tiktai dažnesnė ir, manytina, gerokai tikslesnė yra ne šitokia susiaurinta, bet būtent plačioji baltistikos samprata, apimanti ne vien kalbotyrą, tačiau ir kitas mokslo disciplinas. Vladimiras Toporovas kalbotyros žodyne ją nusako taip:

Baltistika – kompleksas filologinių disciplinų, tiriančių baltų kalbas, materialinę ir dvasinę baltiškai kalbančių tautų kultūrą. Baltistikoje kaip tam tikras vienis išskiriama bendra sritis, susijusi su baltų kalbų, folkloro, mitologijos ir pan. studijomis, ir atskiros sritys, skirtos atskiroms baltų tradicijoms: prutenistika (prūsistika), letonika, lituanistika.

Pagrindinė baltistikos kryptis – baltų kalbų tyrimai [...]. (Топоров 2002: 65)

⁴ Pavyzdžiui: „[B]altistika [...]. Mokslo sritis, tirianti baltų kalbas“ (Bendiks 1973: 32); „Baltistika – [k]albotyros sritis, kurios objektas *baltų kalbos*“ (Бабор 1998: 6) ir kt.

Panašiai baltistika apibrėžiama tiek Lietuvos bei Latvijos, tiek kitų šalių mokslininkų, filologines jos sritis kartais išskiriant kaip siauresnį darinį, o kartais suliejant su nefilologinėmis, literatūros tyrimus kartais įvardijant kaip atskirą baltistikos šaką, o kartais, kaip yra V. Toporovo apibūdinime, nutylint, bet implicitiškai integruojant į bendresnius darinius („dvasinė kultūra“ ar panašius). Dabartinę baltistikos situaciją ir apibrėžtį užsienio šalyse, kurią Čekijos patirtį apibendrinantis Šeferis mato nuo fundamentaliųjų akademizmo vertybių tolstančioje vartotojiškoje „pasiūlos“–„paklausos“ itampoje (Šeferis 2013: 101), gana gerai atspindi Greifsvaldo universiteto Baltistikos instituto pateikiamas baltistikos studijų apibūdinimas. Tai esąs ne tik tradicinis „latvių, lietuvių ir senovės prūsų kalbų bei literatūrų“ studijavimas, bet „šiandien vis labiau ir labiau tai yra mokslas apie Baltijos šalių visumą ir visus ten gyvenančius žmones, jų įvairiausias kalbas ir subkultūras, taip pat jų socialines bei kultūrinės sampynas su gretimais regionais“, vienijamais Baltijos jūros erdvės (Institut 2017).

1.2. Filologijos mokslų (dis)balansas baltų filologijoje?

Savaime suprantama, kad tiek tradiciniuose akademiniuose baltistikos apibrėžimuose, tiek priklausomai nuo šiuolaikinės humanitarinių mokslų dinamikos kintančiuose jos dabartiniuose apibūdinimuose kaip pirminė, pamatinė ir neišvengiamai dominuojanti jos sritis yra nurodoma kalbotyra. Tačiau būtų neproduktyvu ir netoliaregiška šią sritį visiškai suabsoliutinti. Dar 1968 m. Prahoje vykusio Šeštojo tarptautinio slavistų suvažiavimo metu Tarp-tautinės komisijos baltų–slavų santykiams tyrinėti posėdyje „prieita nuomonės, jog ateityje Komisija savo veiklą turėtų išplėsti – jos uždavinys būtų koordinuoti ir skatinti *ne tik lingvistinius, bet ir literatūros bei folkloro lyginamuosius tyrinėjimus*“ (Sabaliauskas 1969: 118; išskirta – V. B.). O tuometis šios komisijos pirmininkas K. Korsakas 1970 m. Antrojoje tarptautinėje baltistikos konferencijoje skaitytame pranešime konstatuodamas, kad „bendrajame baltistikos balanse kalbotyra turėjo ir visada turės didžiausią svorį, – ir ne vien todėl, kad ji turtinga ilgamečių tradicijų bei kapitalinių darbų, o svarbiausia todėl, kad senosios baltų kalbos turi neprilygstamos reikšmės indoeuropeistikai“, teigia:

Pagal ilgametę tradiciją baltistika dar ir šiandien daugelio laikoma tik grynai lingvistine disciplina, nagrinėjančia baltų kalbas ir jų tarpusavio ryšius bei jų santykius su kitų, ypač kaimyninių, tautų kalbomis. Toks siauras baltistikos sąvokos traktavimas susidarė istoriškai ir daugiausia kitataučių kalbininkų darbuose, kai baltų tautos buvo laikomos jau kone išmiršančiomis ir kai skubėta gelbėti iš latvių ir lietuvių kalbų bei mūsų tautų kultūrinio palikimo pirmiausia tai, kas svarbu lyginamajai istorinei indoeuropeistikai. Tačiau šiandien toks baltistikos traktavimas yra aiškiai neapakankamas.

Baltistika, susiformavusi į atskirą filologijos discipliną, turi pilną teisę būti traktuojama lygiai taip plačiai, kaip šiandien suprantama slavistika, germanistika, romanistika ir kitos analogiškos disciplinos, apimančios ne vien kalbotyrą, bet taip pat folkloristiką, literatūros mokslą ir kai kurias gretimines istorijos mokslo sritis. (Korsakas 1970: 114–115)

Literatūrinę baltistiką tiesiog „pagal apibrėžimą“ laikant sudėtine baltų filologijos dalimi, pravartu prisiminti, ką apie jos – kaip reikšmingos baltų filologijos mokslo dalies – sistemingo įtraukimo į šio mokslo visumą poreikį ar netgi būtinumą skirtingu metu yra pasisakę net dviejų etapinių baltistikos darbų autoriai, žymūs kalbininkai. Janis Endzelynas (*Jānis Endzelīns*) *Baltų filologijos įvado* (1945) pratarėje išreiškė pageidavimą, kad „trečią⁵ tokį *Įvadą* parašytų geras lietuvių ir latvių literatūros ir folkloro žinovas“ (Endzelīns 1945: 3). O Jonas Kabelka, pacitavęs šį pageidavimą, pridūrė: „Manychiau, kad tikrai gerą tokį *Įvadą* galėtų parašyti mažiausia trys autoriai: istorikas, kalbos istorikas ir literatūros istorikas“ (Kabelka 1982: 4). Toks siekinys, kokį išsako J. Kabelka, dabartiniais humanitarinių mokslų fragmentacijos bei netikėčiausių eklektiškų jų jungčių laikais turbūt vargiai bėra įmanomas realizuoti. Vis dėlto rimtesni žingsniai link jo gal ir galėtų būti pradedami būtent nuo literatūrinės baltistikos vietos bendrojoje baltistikoje bei baltų filologijoje išsiaiškinimo, įvairių jos apibrėžčių konceptualizavimo.

Recenzuodamas vengrų baltisto Endre Bojtáro knygą *Baltistikos įvadas. Senovės baltų kultūra (Bevezetés a baltisztikába: A balti kultúra a régiségben)*, 1997), tiksliau, jos vertimą į anglų kalbą, B. Stundžia šią knygą sugretina su įvairiu laiku įvairių tautybių autorių parašytais ir jo išvardijamais apibendrinamojo sintetinio pobūdžio baltistiniais darbais, kuriuos iš pradžių pavadina baltų filologijos įvadais, po to patikslindamas, kad „faktiškai tai daugiau baltų kalbotyros įvadais“ ar juos primenantys veikalai, kai kurie jų pasižymintys dideliu dėmesiu baltų genčių istorijai. Teigiama, jog E. Bojtáro knygoje – gal tik kitokiomis temų išplėtojimo proporcijomis, – bet nagrinėjama „diduma [tų] temų, kurias tradiciškai nagrinėja įvadiniai baltų filologijos veikalai“, čia pat priduriant: „Pasigestume tik tautosakos ir literatūros“ (Stundžia 2000: 114; išskirta – V. B.). Pastarojo sakinio kontekstas ir sintaksinė intonacija aiškiai sufleruoja mintį, jog baltų literatūros dalykų knygoje pasigendama ne todėl, kad E. Bojtáras „iki šiol buvęs žinomas kaip literatūrologas“ (ibid.), o todėl, kad kituose, ankstesniuose, įvadinuose baltistikos darbuose baltų literatūros aptarimų tarsi esama arba bent – recenzentas B. Stundžia norėtų, turėtų lūkesčių, kad jie būtų.

⁵ J. Endzelyno įvadas Latvijoje buvo antrasis, pirmąjį parašė latvių lingvistas Pēteris Šmits (*Pēteris Šmits*).

Deja, peržvelgus įvairius veikalus, kurie yra arba galėtų būti traktuojami kaip apibendrinamieji baltistikos, baltų filologijos įvada ar kaip jiems artimi darbai⁶, literatūrai skirtus skyrius, poskyrius, skirsnius, paprastai visais požiūriais gana kuklius, galima aptikti gerokai mažiau nei pusėje jų. Tad turbūt teisingas vieno pirmųjų baltistikos įvado recenzentas Kazimieras Būga teigdamas, kad tokie įvada, viena vertus, savo turiniu gali būti įvairūs, kita vertus, lyg nužymėdamas pagrindinę liniją, apie ką juose būtų „galima kalbėti“: „apie aistiškųjų kalbų tyrinėjimo istoriją ir apie aisčių gyvenamąjį plotą bei tojo ploto istorijos įvykius“ (Būga 1923: 407). Ši centrinė baltistikos, arba kaip sakytų K. Būga, aisčių filologijos, linija – baltų kalbos jų santykio su kintančiu baltų erdvėlaikiu perspektyvoje – tebėra dominuojanti ne tik apibendrinančio pobūdžio baltistikos knygose, tačiau bet kokioje bendrojoje akademinėje baltistinėje veikloje. Paliekant antrame plane baltistines mitologijos, etnologijos, folkloro, ypač literatūros studijas.

Pakankamai objektyvią visuminę įvairių baltistikos sričių, jų proporcijų, hierarchijų bei dinamikos panoramą ir literatūrinės baltistikos vietą toje panoramoje gali atskleisti žvilgsnis į Lietuvoje, Latvijoje, kitose šalyse anksčiau leistų ir dabar leidžiamų baltistikos žurnalų, tęstinių leidinių kompleksus. Periodinių ir tęstinių leidinių, tiek tų, kurie įvardijami kaip baltistikai reikšmingiausi⁷, tiek kitų, intencijos, tematika, problematika kuo aiškiausiai byloja natūralų ir absoliutų kalbotyros dominavimą, vėlgi tolokai antrame plane liekant su proistorės bei istorijos mokslu daugiau ar mažiau susisaisčiusioms mitologijos, religijotyros, etnokultūros, tautosakos studijoms, o dar tolimesniame plane – literatūros studijoms.

Tiesa, net išimtinai kalbotyriniuose baltistikos leidiniuose esama literatūrologinių epizodų, tačiau jie labai reti ir paprastai susiję arba su senąja literatūra, arba su mitų ir kitokios verbalinės liaudies kūrybos transformacijomis grožiniuose tekstuose. Kaip literatūros mokslui pačius atviriausius, palankiausius akademinio pobūdžio baltistinius bei jiems artimus leidinius

⁶ Tokiems darbams, aktualizuojant tiek B. Stundžios recenzijoje paminėtuosius, tiek kitus panašius, priskirtini: Šmito (1922; 1936), Endzelyno (1945), Kabelkos (1982) baltų filologijos įvada, Kazimiero Būgos studija „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“ (1924), Ernesto Fraenkeli (1950), Rainerio Eckerto, Elviros-Julia'os Bukevičiūtės, Friedhelmo Hinze's (1994), Dinio (1997) baltistikos įvada, Suničio Kumaro Čaterdžio knyga apie baltus ir arijus (*Balts and Aryans in their Indo-European Background*, 1968), Antano Salio (1995, specialusis redaktorius Bronys Savukynas), Giacomo Devoto (2004, parengė P. U. Dinis ir B. Stundžia) baltistinių raštų rinktinės.

⁷ Pavyzdžiui: „Reikšmingiausi periodiniai ir tęstiniai baltistikos leidiniai: *Filologu Biedrības Raksti* (Rīga, 1921–40), *Archivum Philologicum* (Kaunas, 1930–39), *Studi Baltici* (Roma, 1931–69), *Acta Baltico-Slavica* (Lenkija, nuo 1964), *Baltistica* (Vilnius, nuo 1965), *Ponto-Baltica* (Italija, nuo 1981), *Linguistica Baltica* (Varšuva, nuo 1992), *Res Balticae* (Pisa, Italija, nuo 1995), *Балто-славянские исследования* (Maskva, nuo 1972), *Journal of Baltic Studies* (JAV, nuo 1970), *Baltu filologija* (Rīga, nuo 1991)“ (Sabaliauskas 2008: 59).

turbūt reikėtų minėti Vytauto Didžiojo universiteto Letonikos centro serialinį straipsnių rinkinį *Acta Baltica* (1994–2005), nuo 1970 m. „Baltijos studijų plėtros asociacijos“ (*The Association for the Advancement of Baltic Studies*, trump. AABS) leidžiamą *Journal of Baltic Studies* ir Varšuvos universiteto baltistų nuo 2003 m. leidžiamą *Prace Baltystyczne. Język, literatura, kultura*. Straipsniai literatūrinėmis temomis, nors ir negausiai, tačiau taip pat publikuoti Italijos baltistų leidiniuose *Studi Baltici* (1931–1969), *Res Balticae* (nuo 1995), Rusijoje nuo 1972 m. leidžiamuose *Балто-славянские исследования* tomuose, įvairiuose ir kaip tęstiniai sumanytuose (*Schriften des Instituts für Baltistik der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald*, 2000, 2002), ir kituose Vokietijos baltistų straipsnių rinkiniuose (pavyzdžiui, kai kuriuose serijos *Allgemeine Literatur- und Sprachwissenschaft. Eine Schriftenreihe der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald* knygoje) ir kt.

1.3. Kalbininkai baltistai apie baltų literatūras

Trumpai apibendrinant tai, kas, kiek ir kaip literatūrai bei literatūros mokslui plačiai kultūriškai suprantamoje baltų filologijos paradigmoje yra nuveikta kalbininkų, pirmiausia reikėtų pripažinti didžiulį jų, kaip lietuvių ir latvių literatūrų populiarintojų, skeleidėjų, vaidmenį. Labiausiai užsienio baltistų. Vardijant įvairiausių informacinio, enciklopedinio, apžvalginio, pristatomojo, anotojamojo ir panašaus pobūdžio rašinius, straipsnius, recenzijas periodikoje bei skyrius ar poskyrius knygose apie lietuvių ir/ar latvių rašytojus, literatūrinius procesus, jų tendencijas, vardijant jų išverstų lietuvių ar latvių autorių kūrinius: tiek pavienes smulkesnes vertimų publikacijas, tiek atskiras knygas, chrestomatinio pobūdžio veikalus.

Vienas kitas iškalbingas pavyzdys. 2010 m. publikuotoje P. U. Dinio bibliografijoje poskyris „Literatūra, kultūra, mitologija ir eseistika“ bei greta esantis skyrius „Vertimai ir vertimo studijos“ užima keliolika puslapių (žr. Dini 2010: 41–56), kurių turinys su kaupu patvirtina ankstesnį Bronio Savukyno pastebėjimą, jog P. U. Dini esąs „bene vienas aktyviausių Europoje lietuvių kultūros, ypač literatūros, propaguotojų“ (Dini 2001: 40; išskirta – V. B.). Kitas žymus italų baltistas kalbininkas Guido Micheli, nors ir sako, kad visoje jo baltistinėje veikloje kultūriniai, literatūriniai interesai tėra marginali sritis, prieš tai išvardija itin reikšmingus literatūros vertimus (*Anykščių šilelis, Mužikas Žemaičių ir Lietuvos*) (žr. Micheli 1996: 160–161). Indų kalbininkas Sunitis Kumaras Čaterdžis knygoje apie baltų ir ārijų raidą pateikia ne tik trumpų enciklopedinių žinių apie abi baltų literatūras, bet ir keliolikos trumpų kūrinių ar ilgesnių kūrinių fragmentų vertimus⁸. Panašiu būdu – informaciniais, proginiais rašiniais apie rašytojus, kūrinių vertimais – prie baltiškos

⁸ Žr. skyrius „Baltu vėsture, māksla un literatūra“, „Baltu (lietuviešu un latviešu) literatūras paraugi“ knygoje: Čaterdži 1990: 91–92, 98–107.

literatūros populiarinimo pasaulyje yra prisidėję įvairių šalių kalbininkai. Tarkime, vokiečių kalbininkai Raineris Eckertas⁹, Jochenas D. Range¹⁰, japonų kalbininkas Ikuo Murata, čekų kalbininkai Pavelas Trostas, Adolfas Erhartas, ukrainiečių kalbininkas Anatolijus Nepokupnas ir daug kitų.

Dėmesys atkreiptinas į dviejų leidimų Lietuvoje sulaukusią ir kelias užsienio kalbas išverstą A. Sabaliausko mokslo populiarinimo knygą *Mes baltai* (1986; 2002). Ją visiškai pagrįstai galima laikyti plačiajai skaitytojų visuomenei adresuotu baltų filologijos įvadu, beje, parašytu įtaigiai ir patraukliai, todėl turbūt vienu populiariausiu tokio pobūdžio baltistikos veikalu. Literatūrai skirtas šios knygos skyrius nuo ką tik minėtų užsienio lingvistų baltistinių literatūrinių rašinių natūraliai skiriasi tuo, kad autoriui pirmiausia rūpi ir yra išryškinamos įvairių lygmenų sąsajos tarp lietuvių ir latvių literatūrų bei jų kultūrinių kontekstų, t. y. išryškinamas literatūrinei baltistikai esmingas lyginamasis dėmuo. Be to, ir kituose skyriuose pasitaikantys epizodai, kuriuose aktualizuojama literatūra (pavyzdžiui, Adomo Mickevičiaus, Eduardo Mieželaičio, Birutės Baltrušaitytės kūrybos fragmentai), yra nors ir reti, tačiau svariai įtraukiami į rimtų baltistikos problemų aptarimą: leksinės semantikos, etimologijos, baltų genčių istorijos (žr. Sabaliauskas 2002: 35–36, 38–39, 73) ir panašių.

Tokiu pat būdu, tik žymiai gausiau, konceptualiau ir ne vien bendrųjų baltistikos, bet ir baltoslavistikos, indoeuropeistikos problemų svarstymams literatūra pasitelkiama A. Nepokupno studijoje *Baltai slavų giminaičiai* (*Балтийські родичі слов'ян*, 1979). Jos literatūrologiniai aspektai nusipelnę atskiro atidaus dėmesio.¹¹

Viena iš baltistinės filologijos sričių, kuri kone natūraliausiai galėtų jungti lingvistinius tyrimus su literatūrologiniais, yra stilistika. Tokių jungčių pradmenų bei svarstymų apie galimas, būsimas jų konfiguracijas jau yra Reginos Kvašytės ir Aleksejaus Andronovo sudarytuose leidiniuose (žr. Kvašytė 2006; Андронов 2006). Tiesa, Kazimieras Župerka pabrėžia, kad pirmus žingsnius težengianti lietuvių ir latvių gretinamoji stilistika, suprantant ją bendrąja filologine prasme, „neturėtų išeiti toli už kalbos mokslo ribų“, čia pat vardydamas sritis, su kuriomis būtų pravartus jos sąlytis: „su vertimo praktika, su lingvistinės kraštotyros, *gretinamaisiais literatūrologijos* bei menotyros *darbais*, su etnokultūros, tautinio mentaliteto tyrimais“ (Župerka 2006: 31; išskirta – V. B.).

⁹ Jo parengtus lietuvių literatūros istorijos, atskirų rašytojų pristatymus žr.: Jünger 1968; visa baltistinė bibliografija “Verzeichnis der baltistischen Publikationen von Rainer Ecker” publikuojama: Range 2000: 385–398.

¹⁰ Range’s bibliografija “Publikationsliste des Jubilars” ir išsamų Anja’os Kliewe’s straipsnį „Jochenas D. Range kaip vertėjas, arba Vertimas yra menas!“ (“Jochen D. Range als Übersetzer, oder: Übersetzen ist Kunst!”) žr.: Kessler 2006: 11–13, 173–189.

¹¹ Literatūrai, baltistinėms jos dimensijoms skirti straipsnio įvade minėto kalbininko S. Valento tyrimai traktuotini ir analizuotini žymiai labiau kaip lingvopoetinės krypties literatūrologinė, o ne lingvistinė paradigma, todėl straipsnyje nedetalizuojami.

2. Etnokultūrinės dominantės kontekstas

Literatūrinės baltistikos ir apskritai literatūros ženklų dairantis ne baltų filologijoje, kurios visos versijos, kokios jos bebūtų, yra absoliučiai lingvocentriškos, bet kitose bendrėsios baltistikos koncepcijose, pirmiausia žvilgsnis turėtų krypti link tų koncepcijų, kurios paremtos etninės kultūros, mitologijos bei religijotyros, folkloro studijomis. Pradėti galima nuo vienos Leto Palmaičio įžvalgos. Jis baltiškumu linkęs laikyti ne tik kalbėjamą baltų grupės kalba, ne tik visa tai, kas „yra bendra lietuviams bei latviams ir nėra aiškios trečiosios įtakos rezultatas“ (t. y. „tam tikra dalis tradicinės tautosakos, [...] dalis papročių, žaidimų, šokių, panteistinio mentaliteto liekanos“), bet ir galimybę, kad „[a]ktuali, moderniu ir gyvybingu baltiškumu visa tai vėl gali tapti ne dirbtinai atkurtoje stambeldiškoje tikybos sistemoje, bet tik šiuolaikinio gyvenimo sąlygomis“ (Palmaičis 1992). Ši įžvalga idealiai rezonuoja su vėliau išsakytomis kone programinėmis V. Toporovo mintimis apie gyvastingas senosios baltų mitologinės-apeiginės bei tautosakinės tradicijos modifikacijas moderniojoje ir šiuolaikinėje kultūroje, literatūroje. V. Toporovas pirmiausia prisipažįsta, kad jo plačioje baltistinėje veikloje, kuri apima kalbos, poetikos, folkloro, literatūros, kultūrologijos, istorijos sritis, „jau seniai ypatingą vietą užima *mitologija, ritualas, simbolika*, „šventumo“ koncepcija senųjų baltų kultūroje ir jų reliktai vėlesniais laikais – iki pat mūsų dienų“; po to tvirtina, kad baltų kultūros tradicijoje:

dera dvi, atrodytų, priešingos galimybės – nuostabiai išlikęs archajinis palikimas ir ne mažiau nuostabus gebėjimas prie šių archajinių schemų, būdų, vaizdinių pritaikyti šiuolaikinio, tarsi nenurimusio ir neataušusio gyvenimo turinį. Abi šios galimybės-ypatybės gyvos ir folklore (visų pirma plg. latvių *dainas*), ir grožinėje literatūroje (plg. B. Sruogos, V. Krėvės, M. Martinaičio ir kitų kūrybą). Šia prasme senoji mitopoetinė tradicija gyvena ir dirba lietuvių ir latvių tautų šiuolaikinėje kultūroje – ir ne tik retrospektyvinėse stilizacijose, bet ir aukštosios literatūros tekstuose, „sprendžiančiuose“ šiuolaikiškiausias problemas [...]. (Toporov 2000: 7, 10; išskirta – *Toporovo*)

Tai kad L. Palmaičio minimame „šiuolaikiniame gyvenime“, kurį V. Toporovas sukonkretina ir redukuoja iki šiuolaikinės kultūros bei literatūros, prasiveržia naujos estetinės archajiško baltiško substrato artikuliacijos, įpraminančios jo tęstinumą ir gyvybingumą, yra pastebėta ne vieno menotyrininko, muzikologo, literatūrologo. Tačiau bene plačiausiam ir solidžiausiai iš etninių pozicijų konstruojamame baltistiniame kontekste apie tai kalba latvių etnomuzikologas Valdis Muktupavelis (*Valdis Muktupāvels*). Pristatydamas ir aptardamas panetniškumo idėją, jis iškelia mintį apie panbaltiškumą kaip siekį „atnaujinti pirminių [baltiškų] idealų bendrumą“, teigia, kad panbaltiškumas

„tai ne tik dėmesys tradicinės kultūros paveldui ir jo išsaugojimui“, bet ir naujų formų šio paveldo pagrindu kūrimui (Muktupavelas 2005: 11, 12). Formų, kurios tapdamos kultūros plėtotės gaire „kultūrinį paveldą susieja su ateitimi“ ir, V. Muktupavelo teigimu, pasireiškia labai įvairiais pagauliais šiuolaikinio meno pavidalais, tarp jų – ir literatūriniais:

[č]ia galima paminėti ir Broniaus Kutavičiaus oratorijas, ir Pėterio Brūverio poeziją, Stasio Eidrigevičiaus dailę, giminiškų tautų dalyvavimą daugelyje kitų muzikos, literatūros ir meno tekstų. (Ibid.: 12)

Suprantama, kad ne lingvistinių–filologinių, ne etnokultūrinių–tautosakinių ar mitologinių, bet kitokių intencijų baltistikos sampratoje (tarkime, etnogenetinėje, archeologinėje–(pro)istorinėje ir panašiose) vietos baltų literatūrai, jos refleksijoms natūraliai nėra ir iš principo nelabai gali būti. Nebent literatūra pasitelkiama dėl „ornamentinės“, „puošybinės“ funkcijos, kai daugiausia retoriniais sumetimais cituojamos arba perfrazuojamos kokios nors aforistiškos latvių ar lietuvių rašytojų, poetų mintys, dažniausiai išreiškiančios etninės baltiškos bendrystės, dviejų tautų brolystės, seserystės jausmus. Kaip pavyzdį būtų galima nurodyti, kad būtent tokiu būdu Imanto Zieduonio (*Imants Ziedonis*), Knuto Skujenieko (*Knuts Skujenieks*) ir kitų rašytojų kūrybos, apmąstymų fragmentai yra patekę į paskiromis impresijomis konstruojamos Alvydo Butkaus geopolitinės baltistikos kontekstą (žr. Butkus 2012: 69, 70 ir kitur).

3. Išvados

Taigi dominuojančioje lingvistinėje paradigmoje pateikiamose įvairiose baltistikos, baltų filologijos apibrėžčių bei panoramų versijose, tiek visuminėse, tiek aspektiškesnėse, baltų literatūrų ir literatūrinės baltistikos vieta yra – jeigu iš viso yra – nepastovi, nevienodo reikšmingumo, nevienodai ir paprastai gana siaurai traktuojama. Paprastai apsiribojama tokiomis literatūrinės baltistikos sampratomis, kurias būtų galima pavadinti informacinio (Lietuvoje ir Latvijoje) ar informacinio–propaguojamojo, šviečiamojo (užsienyje) pobūdžio. Pažymėtina ir tai, kad esama labai pozityvių išimčių, kaip minėti A. Sabaliausko, A. Nepokupno studijų atvejai.

Platesniu, gilesniu ir kompleksiškesniu požiūriu į literatūrą pasižymi kiek atokiau nuo lingvistinės paradigmos egzistuojančios, į etnokultūrinę, mitologinę, tautosakinę sritis orientuotos baltistikos koncepcijos. Svarbiausia metodologinė pastarųjų koncepcijų nuostata, žvelgiant iš literatūrinės baltistikos pozicijų, yra įvairiopo senosios baltiškiosios kultūros stilizacijų, transformacijų, rekonstrukcijų, imitacijų etc. estetinio ir egzistencinio reikšmingumo nacionalinėse lietuvių ir latvių literatūrose pripažinimas bei aktualizavimas.

Literatūra

- Bendiks, Hermanis [u.c.] (red.). 1973. *Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sējums. 2. sēj.: B–F*. Rīga: Zinātne.
- Būga, Kazimieras. 1923. Prof. P. Šmidta *Lekciju konspekts Ievads baltu filoloģijā* [recenzija]. *Tauta ir žodis. Humanitāriņu mokslu fakulteto leidinys, kn. 1*, 407–408.
- Butkus, Alvydas. 2012. *Baltiškios impresijos / Baltijos impresijos. Rinkiniai straipsniai*. Kaunas: Aesti.
- Butkus, Vigmantas. 2017. Literatūrinės baltistikos samprata: įvairios versijos. *Colloquia* 38, 13–34.
- Čaterdži, Suniti Kumārs. 1990. *Balti un ārieši*. Rīga: Zinātne.
- [Dini, Pietro Umberto]. 2001. Italai tiria baltų kalbas ir kultūras. Pokalbis apie Pietro U. Dini'o knyga *Baltų kalbos: lyginamoji istorija* ir apie baltistiką Italijoje. *Kultūros barai* 1, 38–41.
- Dini, Pietro Umberto. 2010. *Baltų filologijos studijos. Rinkiniai straipsniai: 1991–2007*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Dini, Pietro Umberto. 2013. Baltistika, *balticitas* ir baltistai vad. globalinėje epochoje. *Baltistikos centrai ir Lietuva: baltistika pasaulio kontekste / [Centres for Baltic Studies and Lithuania: Baltic Studies in the Global Context]. Tarptautinės mokslinės konferencijos tezės*. Vilnius: Edukologija, 24–26.
- Dini, Pietro Umberto. 2017. Tarp *baltistikos* ir *balticitas*, arba užsienio baltistikos klausimais. Pranešimas konferencijoje „Lituanistika (baltistika) šiuolaikiniuose ugdymo procesuose“. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, balandžio 6–7 d.
- Endzelīns, Jānis. 1945. *Ievads baltu filoloģijā*. Rīga: Universitātes grāmatu apgāds.
- [Institut]. 2017. *Institut für Baltistik. [...] Über uns*. Prieiga internetu: <https://baltistik.uni-greifswald.de/institut/information/ueber-uns/> (žiūrėta 2017 08 31).
- Jērāns, Pēteris, Sigurds Ziemelis (red.). 1981. *Latvijas padomju enciklopēdija: 10 sējums. 1. sēj.: A–Bh*, Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- Jünger, Harri (hrsg.). 1968. *Meyers Taschenlexikon. Literaturen der Völker der Sowjetunion*. 2. Aufl. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig.
- Kabelka, Jonas. 1982. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas.
- Kessler, Stephan, Christiane Schiller (hrsg.). 2006. *Navicula litterarum Balticarum. Philologische Baltikum-Studien für Jochen D. Range zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Korsakas, Kostas. 1970. Baltistikos uždaviniai ir perspektyvos. *Pergalė* 10, 112–125.
- Kvašytė, Regina (sud.). 2006. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai / Lietuvoje šiuolaikiniuose latvių sastatāmās stilistikas jautājumi. Straipsnių rinkinys*. Šiauliai: ŠU leidykla.
- Michelini, Guido. 1996. Die junge italienische Baltistik und ihre Vertreter. Rainer Eckert (hrsg.). *Aktuelle Probleme der Baltistik*. Essen: Die blaue Eule, 156–165. (Allgemeine Literatur- und Sprachwissenschaft: Eine Schriftenreihe der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Bd. 7).
- Muktupavelas, Valdis. 2005. Baltų kultūros regionas: mitas ar realybė? *Kultūros barai* 8–9, 7–12.

- Palmais, Letas. 1992. Lietuva kultūros kryžkelėje. *Literatūra ir menas*. Spalio 17 d.
- Range, Jochen D. (hrsg.). 2000. *Aspekte baltistischer Forschung*. [In honorem Rainer Eckert]. Essen: Die Blaue Eule. (Schriften des Instituts für Baltistik der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Bd. 1).
- Regzdīņš, H. 1940. Ne baltologs, bet baltists. *Studentu Avīze*, 15. novembrī.
- Sabaliauskas, Algirdas, Simas Karaliūnas. 1969. [Sabaliauskas, Algirdas]. 1976. Baltistika VI tarptautiniame slavistų suvažiavime, *Baltistica 1*, 115–119.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1985. Baltistika. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1: A–Bangis*. Vilnius: Mokslas, 621.
- Sabaliauskas, Algirdas. 2002. Baltistika, baltų filologija. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1: A–Grūdas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 190–191.
- [Sabaliauskas, Algirdas] A. S. 2008. *Mes baltai*. Patais. ir papild. leid. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Skujiņa, Valentīna (sast.). 2007. [B]altistika, baltų filologija. Kazys Morkūnas (sud.), Vytautas Ambrazas (red.). *Lietuvių kalbos enciklopedija. 2-asis patiksl. ir papild. leid.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 55–59.
- Stundžia, Bonifacas. 2000. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Aptuveni 2000 terminu latviešu, angļu, vācu un krievu valodā*. Rīga: [Valsts valodas aģentūra].
- Stundžia, Bonifacas. 2017. E. Bojtár *Foreword to the Past. A Cultural History of the Baltic People* [recenzija]. *Baltistica 1*, 114–116.
- Šeferis, Vaidas. 2013. Vasario 26 d. el. laiškas Vigmantui Butkui (asmeninis archyvas). Šiuolaikinė baltistika „paklausos“ ir „pasiūlos“ kategorijų šviesoje: raidos tendencijos. *Baltistikos centrai ir Lietuva: baltistika pasaulio kontekste / [Centres for Baltic Studies and Lithuania: Baltic Studies in the Global Context]. Tarptautinės mokslinės konferencijos tezės*. Vilnius: Edukologija, 101–102.
- Toporov, Vladimir. 2000. Vietoj įžangos. Vladimir Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. Rinktinė*. Vilnius: Aidai, 7–10.
- Župerka, Kazimieras. 2006. Apie lietuvių ir latvių kalbų gretinamosios stilstikos perspektyvas. Regina Kvašytė (sud.). *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilstikos klausimai / Lietuvių un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi. Straipsnių rinkinys*. Šiauliai: ŠU leidykla, 31–39.
- Андронов, Алексей (отв. ред.). 2006. *Материалы XXXV международной филологической конференции. Выпуск 1. Секция балтистики: Балтийские языки: культура речи и стилистика. Тезисы докладов 3–4 марта 2006 г.* Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета.
- Варбот, Жанна, Анатолий Журавлев (сост.). 1998. *Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Prieiga internetu: http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology_terms.pdf (žiūrėta 2017 08 29).
- Топоров, Владимир. 2002. Baltistika. Виктория Ярцева (ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь. 2-е издание, дополненное*. Москва: Большая Российская энциклопедия, 65–67.

Vigmantas Butkus
Naujosios literatūros skyrius
Lietuviių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
vigmantas.butkus@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Literārā baltistika kopējā baltistikas, baltu filoloģijas kontekstā

Vigmantas BUTKUS

Tradicionālajā etnolingvistiskajā pieejā balstītā literārā baltistika (salīdzināmā lietuviešu–latviešu literatūras analīze, kopīgas baltiskas dimensijas meklējumi daiļdarbu poētiskajā, semantiskajā un citos līmeņos, kā arī līdzīgi pētījumi) rakstā tiek traktēta kā vispārīgās baltistikas, baltu filoloģijas sastāvdaļa. Pirmajā, plašākajā, raksta nodaļā, kas veltīta filoloģiskās baltistikas kopainai, kas ir ļoti lingvocentriska, skaidrots: 1) kā valodnieku baltistu sniegtajās baltistikas, baltu filoloģijas definīcijās tiek traktēta literatūra un literārā baltistika, 2) kā tā traktēta valodnieku rakstītos apkopojošos sintētiska rakstura baltistikas darbos, kāda vieta tai ierādīta lielākoties valodnieku izdodamajos baltistikas žurnālos un citos turpinājumizdevumos Lietuvā, Latvijā un citviet pasaulē, 3) kādā veidā valodnieki baltisti veicina baltu literatūru izplatību, refleksiju un analīzi. Otrā nodaļā veltīta baltistikas koncepcijām, kas akcentē etnokultūras, folkloras, mitoloģijas un tamlīdzīgas jomas, kā arī literatūras vietai un lomai tajās. Raksts balstās uz Kazimiera Būgas, Jāņa Endzelīna, Alģirda Sabaļauska, Vladimira Toporova, Bonifaca Stundžas, Pjetro Umberto Dini un daudzu citu baltistu darbiem.

SUMMARY

Literary Baltistics in the General Context of Baltistics or Baltic Philology

Vigmantas BUTKUS

Referring to a traditional ethnolinguistic background, literary Baltistics (comparative analysis of Lithuanian–Latvian literatures, the search for a common Baltic dimension at the poetic, semantic and other levels of literary pieces and similar research) is approached in the current article as a constituent part of general Baltistics, Baltic philology. The first, larger, section of the article dedicated to the whole of philological Baltistics, which is highly lingua-centric, deals with the following: 1) how both literature and literary Baltistics are treated in the definitions of Baltistics and Baltic philology provided by linguists investigating the Baltic languages; 2) how they are treated in generalising synthetic works on Baltistics written by linguists, and what place is allocated to them in journals and serial publications on Baltistics issued also mostly by linguists in Lithuania, Latvia and other countries of the world; 3) what ways employed by linguists investigating the Baltic languages contribute the most to the dissemination, reflection, analysis of the literatures of the Balts. The second section is dedicated to the concepts of Baltistics, giving prominence to ethnocultural, folkloric, mythological and similar areas as well as to the place and significance of literature, literary Baltistics, in them. The article refers to works published by Kazimieras Būga, Jānis Endzelīns, Algirdas Sabaliauskas, Vladimir Toporov, Bonifacas Stundžia, Pietro Umberto Dini and other scholars investigating the field of Baltistics.

LATVIEŠU VALODAS VOKĀĻU SISTĒMA: PIEAUGUŠO DATI

Juris GRIGORJEVS
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts

0. Ievads

Strādājot pie jaunās „Latviešu valodas gramatikas“ (Nītiņa, Grigorjevs 2013) tika nedaudz mainīts latviešu valodas vokāļu sistēmas apraksts un tās fonoloģiskā interpretācija, kas bija balstīti uz iepriekšējos gados veikto pētījumu datiem (Grigorjevs 2008, 2009, 2012a, 2012b). Tā kā šajos vokāļu pētījumos tika izmantoti atšķirīgi, lielākoties tikai nelielu vecuma diapazonu pārstāvoši informanti, pārsvarā – vīrieši (daži 20–40 gadus veci abu dzimumu informanti tika iesaistīti vairākos pētījumos, tā ļaujot salīdzināt atšķirīgo pētījumu datus), nebija skaidrs, kā viņu izruna atbilst pieaugušiem latviešu kopvalodas runātājiem raksturīgajai izrunai. LZP piešķirtais finansējums fundamentālo un lietišķo pētījumu projektam „*Latviešu standartvalodas skaņu sistēmas akustisks raksturojums pa vecuma grupām (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)*“ (Nr. 148/2012, vad. Dr. philol. Juris Grigorjevs) ļāva pētīt vokāļu akustisko ideālformu realizāciju 40 informantu izrunā. Šis ir pirmais pētījums, kurā pēc vienotas metodoloģijas salīdzinoši īsā laika posmā pētīti 5 līdz 80 gadu vecu informantu izrunātie vokāļi – gan patskaņi, gan divskaņi. Vecuma grupas tika pēc iespējas vienmērīgi sadalītas apakšgrupās un katrai no tām iegūts viena sieviešu un viena vīriešu dzimuma informanta ieraksts. Piemērojot divskaņu analīzei izstrādāto metodiku arī patskaņu pētīšanai, tika konstatēts, ka patskaņa izrunas laikā akustiskā kvalitāte ir kvazinemainīga (Grigorjevs 2014a: 59–62), tāpēc ir lietderīgi akustiskajā plaknē tos attēlot kā punktus (t. i., tradicionāli visbiežāk lietotajā veidā) pretstatā divskaņiem, kurus precīzāk par sākuma un beigu komponenta novietojumu raksturo pārejas trajektorija. Šajā rakstā tiks aplūkoti pieaugušo informantu izrunas pētījuma dati, uzmanību koncentrējot uz *vokāļu spektrālajām īpašībām*.

1. Pētījuma teorētiskais pamats

Pasaules fonētikas praksē vokāļu aprakstam tiek izmantotas dažādas pieejas, raksturojot tos gan pēc artikulārajām, gan pēc akustiskajām, gan auditīvajām pazīmēm. Kopumā tiek atzīts, ka vokāļi veido runas enerģijas noturīgāko pamatu, kuru dažādo un modificē ar līdzskaņu iestarpinājumiem. Savstarpēji vokāļi atšķiras gan pēc kvantitātes (to izrunas ilguma), gan kvalitātes (runas orgānu veidotā rezonatora formas un tās noteiktajām vokāļa akustiski auditīvajām īpašībām). Vokāļa kvalitāti parasti raksturo pēc vokāļa artikulācijas

izturējuma fāzes (Kent, Read 1992: 87), kurā to vismazāk ietekmē fonētisko apkaime veidojošās skaniskās vienības (blakus esošie līdzskaņi, arī klusums, t. i., artikulātoru miera stāvoklis). Fonoloģijā parasti ir veikts tīri teorētisks mēģinājums aprakstīt kādas valodas skanisko sistēmu, sadalot to galīgā skaitā nozīmi diferencējošu vienību (fonēmu), kuras pārvalda noteiktas savstarpējo kombinēšanos un katru konkrēto realizāciju reglamentējošas likumības. Lai samazinātu raksturojamo fonēmu sistēmu, divskaņi nereti tiek uzskatīti par divu patskaņu fonēmu savienojumiem, tāpēc atsevišķi netiek aplūkoti.

Latviešu valodniecībā vērojamas dažādas pieejas latviešu valodas vokāļu sistēmas interpretācijai (sal., piem., Laua 1997: 12–29; Strautiņa, Šulce 2004: 18–27; Nītiņa, Grigorjevs 2013: 37–52; Markus, Bonda 2014: 58–77). Pēdējos gados notiek diskusija par to, vai vokāļu sistēmā kā monofonēmas iekļaut visus divskaņus vai tikai /ie/ un /uo/ (Nītiņa, Grigorjevs 2013: 44–47; Markus, Bonda 2014: 68–72).

Raksta autors jau ilgstoši pievērsies latviešu valodas vokāļu akustisko īpašību pētījumiem (Grigorjevs 1995; 1998a; 2000; 2001; 2008; 2009; 2011; 2012a; 2012b), pēdējos gados īpaši koncentrējoties uz patskaņu un divskaņu akustisko ideālformu realizāciju (Grigorjevs 2014a; 2014b; 2016) un to fonoloģisko interpretāciju (Grigorjevs 2012; Nītiņa, Grigorjevs 2013). Tas, ka divskaņu artikulācijas izturējuma fāzi akustiski raksturo nepārtraukti mainīga formantu struktūra, kas atbilst runas orgānu stāvokļu maiņai, un ka pat izolētā izrunā nav vērojami skaidri izteikti pirmā un otrā komponenta stabilie posmi, ko varētu attiecināt uz divu patskaņu artikulācijas mēģinājumu, ir veicinājis atziņu, ka divskanis ir nevis divu īsu patskaņu savienojums, bet viens vokālis ar mainīgu rezonansi, t. i., dinamisks vokālis, kura izrunas laikā notiek runas orgānu kustība starp stāvokļiem, kas ir LIDZĪGI atbilstīgo īso patskaņu izrunai nepieciešamajiem. Šo atziņu veicinājis arī fakts, ka latviešu valodas divskaņu relatīvais ilgums ir mazāks par garo patskaņu ilgumu (Grigorjevs 2016: 164–166) – tas ir 1,5 reizes lielāks par īso patskaņu ilgumu, kamēr garo patskaņu ilgums ir 2 reizes lielāks. Garo patskaņu ilgums varētu norādīt, ka tie ir divu pēc kvalitātes vienādu īsu patskaņu savienojumi (par ko vedina domāt arī, piem., igauņu rakstība), bet tādā gadījumā būtu gaidāms, ka divu pēc kvalitātes atšķirīgu patskaņu savienojuma izruna prasīs pat vairāk laika. Latviešu valodas divskaņu ilguma vērtības ir pretrunā ar šādu pieņēmumu (Grigorjevs 2016: 166). Balstoties uz minētajām atziņām, autors divskaņus iekļāvis latviešu valodas vokāļu sistēmā kā kompleksas fonēmas, nevis divu fonēmu kombinācijas.

Vokāļu akustisko ideālformu aprakstam pasaules fonētikas praksē tiek lietoti vairāki atšķirīgi apraksta modeļi (Kent, Read 1992: 87–91): vienkāršais vokāļa ideālformas modelis (*Simple Vowel Target Model*), uzlabotais vokāļa ideālformas modelis (*Elaborated Vowel Target Model*) un vokāļa dinamiskā

apraksta modelis (*Dynamic Specification Model*) ar dažādām to modifikācijām. Tā kā vienas informantu vecuma grupas izrunas pētījumā tika noskaidrots, ka latviešu valodas garo patskaņu formantu struktūra ir kvazinemainīga (Grigorjevs 2014a: 59–62), šajā rakstā patskaņi ir interpretēti atbilstīgi uzlabotajam vokāļa ideālformas modelim un attēloti psihofizikālajā F2/F1 plaknē kā noteikta lieluma punkti. Patskaņu apzīmēšana ar punktu divdimensiju plaknē ir samērā tradicionāla un lietota arī autoritatīvos un hrestomātiskos avotos (sk., piem., Stevens 1998: 287–296; Ladefoged, Maddieson 1996: 286–305). Arī jaunākos avotos patskaņi tiek apzīmēti ar punktiem (piem., Cheung 2007: 843), to transkripcijas simboliem (piem., Adank et al. 2007: 1135–1136; Carré 2009: 5), vai arī ar elipsēm, kas apzīmē to distribūcijas zonas divdimensiju plaknē (piem., Cheung 2007: 842; Mitsuya et al. 2013: 3001). Atbilstīgi uzlabotajam vokāļa ideālformas modelim divskaņi izvēlētajā F2/F1 plaknē būtu jāattēlo kā vektori, kuru sākuma un beigu koordinātas nosaka pirmā un otrā komponenta stabilo posmu formantu vērtības (līdzīgu attēlojumu sk., piem., Cheung 2007; Hu 2015; Keerio et al. 2015). Vokāļu dinamiskā apraksta modeļa piekritēji norāda uz vokāļa kvalitātes noteikšanai būtisko informāciju katra vokāļa sākumā, vidū un beigās, tomēr vokāļa dinamikas raksturošanai tiek izmantotas dažādas pieejas, sākot ar vokāļa formantu vērtību salīdzināšanu 2 punktos (piem., 25% un 75% vokāļa ilguma – sk. Adank et al. 2007: 1137), salīdzinot vērtības vokāļa sākumā, vidū un beigās (piem., sk. Collier et al. 1983; Schoormann et al. 2017), sadalot katru vokāli noteikta skaita ilguma posmos un iegūstot vidējās formantu vērtības katram no tiem (piem., 10 posmos – sk. Asu et al. 2012; 20 posmos – sk. Lee et al. 2014; 30 posmos – sk. Elvin et al. 2016), vokāļu salīdzināšanai nosakot formantu vērtības ar noteikta lieluma analīzes loga soli un tā iegūstot atšķirīgu posmu skaitu atkarībā no vokāļa ilguma (piem., sk. Carré 2009; Maxwell, Fletcher 2010). Tā kā divskaņiem raksturīga dinamiska, mainīga formantu struktūra, šajā rakstā aplūkotajā latviešu valodas vokāļu pētījumā tie analīzei tika sadalīti 10 vienāda ilguma posmos un katram no tiem tika iegūtas vidējās pamattona un pirmo četrus formantu centru frekvenču vērtības. Tādā veidā tika iegūta pietiekama informācija par divskaņa dinamiku un iespēja savstarpēji salīdzināt gan viena runātāja, gan dažādu runātāju atšķirīga ilguma divskaņu formantu struktūras, nepārblīvējot datus ar pārlietu skaitlisko informāciju.

2. Pētījuma materiāls un mērījumu metodika

Lai pētījuma rezultāti būtu salīdzināmi ar citiem autora un kolēģu pēdējos gados veikto pētījumu datiem, pētījuma materiāls tika izraudzīts tā, lai tas ietvertu visas latviešu valodas skaņas kontrolētā fonētiskā apkaimē. Fonētiskajai apkaimē bija jānodrošina iespēja maksimāli tuvināties skaņu

ideālformu akustiskajai realizācijai. Katru ieraksta frāzi veidoja šāda secība: simetriska **CVC**¹ zilbe *nesējteikumā* (piem., **Saka baib arī.**), kam sekoja izolēti izrunāta tā pati simetriskā **CVC** zilbe (piem., **baib**), bet frāzi noslēdza izolēti izrunāts vokālis **#V#** (piem., **ai**). Ieraksta frāzēs katrs latviešu valodas patskanis tika ierakstīts visu latviešu valodas līdzskaņu fonētiskajā apkaimē, bet katrs divskanis – līdzskaņu /b, d, ɲ, g/ fonētiskajā apkaimē. Katra ieraksta frāze katra informanta izrunā tika ierakstīta 4 līdz 6 reizes.

Materiāla ierakstam tika izraudzīti 40 informanti vecumā no **5** līdz **80** gadiem, latviešu kopvalodas runātāji bez runas defektiem (20 sievietes un 20 vīrieši). Atbilstoši pētījuma plānojumam, visi informanti tika sadalīti 4 vecuma grupās: 5–15 gadi, 16–39 gadi, 40–59 gadi un 60–80 gadi, katru no šīm vecuma grupām pēc iespējas vienmērīgi sadalot 5 apakšgrupās un katrai no tām ierakstot pa vienam sieviešu un vīriešu dzimuma pārstāvim.

Lai nodrošinātu valodas skaņu akustisko īpašību pētījumam nepieciešamo audiomateriāla kvalitāti, ieraksta veikšanai tika izmantots kvalitatīvs galvas jeb “*headset*” tipa kondensatoru mikrofons **AKG C 520** un portatīvā ierakstu iekārta **TASCAM DR-100MK2** vai dators ar tam pievienotu ārējo skaņas karti **USB Audio Capture device EDIROL UA-25**. Gadījumos, kad ieraksts tika veikts ar datoru, tā kontrolei tika izmantota šāda programma-tūra: **WavePad** (v. 4.03, NCH Software), **Audacity** (v. 1.2.6., Sourceforge.net), **Peak Level Meter** (v. 1.81, Darkwood Designs) un **Digital Level Meter** (v. 1.5, Paul Marshall, Darkwood Designs).

Vokāļu pētījumam tika izmantota programma **WaveSurfer** (v. 1.8.5., Kåre Sjölander un Jonas Beskow), ar kuru visiem izolēti izrunātajiem vokāļiem tika mērīts to ilgums, kā arī pamattona un formantu frekvences. Sākotnēji bija plānots aplūkot visus latviešu valodas vokāļus dinamiskā aspektā, lai pārbaudītu, kā patskaņu iekšējā dinamika atšķiras no divskaņu. Lai dažādu informantu dažādā runas tempā izrunātie vokāļi savstarpēji būtu salīdzināmi, tika nolemts analizē izmantot nevis noteikta lieluma analīzes logu, kas ar noteiktu laika soli sniedz informāciju par dažādiem kvalitatīviem parametriem skaņas signālā (ģenerējot atšķirīgu vērtību skaitu atkarībā no konkrētā signāla ilguma), bet sadalīt katru vokāli noteikta skaita posmos un iegūt šiem posmiem vidējos pamattona un formantu frekvenču lielumus. Tā kā jau iepriekšējos pētījumos bija noteikts, ka garo patskaņu ilgums ir vismaz 2 reizes lielāks par īso (piem., sk. Grigorjevs 2008: 100), tika nolemts garos patskaņus un divskaņus dalīt 10, bet īsos patskaņus – 5 posmos. Piemērojot šo metodiku vienas informantu grupas izrunātu garo patskaņu pētīšanai, tika konstatēts, ka to izrunas laikā akustiskā kvalitāte ir kvazinemainīga (Grigorjevs 2014a:

¹ C – kāds no latviešu valodas līdzskaņiem (abi divi vienādi), V – kāds no latviešu valodas vokāļiem (patskanis vai divskanis)

59–62), tāpēc nav lietderīgi tērēt laiku patskaņu dalīšanai posmos, bet var pieņemt, ka vismaz izolēti izrunātu patskaņu kvalitāte ir nemainīga, un attēlot tos tradicionālā veidā kā punktus akustiskajā plaknē. Šī iemesla dēļ sākotnējā pieeja patskaņiem tika modificēta un katram patskanim katra informanta izrunā (četros atkārtojumos) tika mērīts tā ilgums, kā arī noteikta pamattoņa (f_0) un pirmo četrus formantu (F_1 , F_2 , F_3 un F_4) vidējā frekvence. Vidējā frekvence tika aprēķināta patskaņa vidusdaļas posmam, kurš veidoja apmēram 2/3 no patskaņa kopējā ilguma.

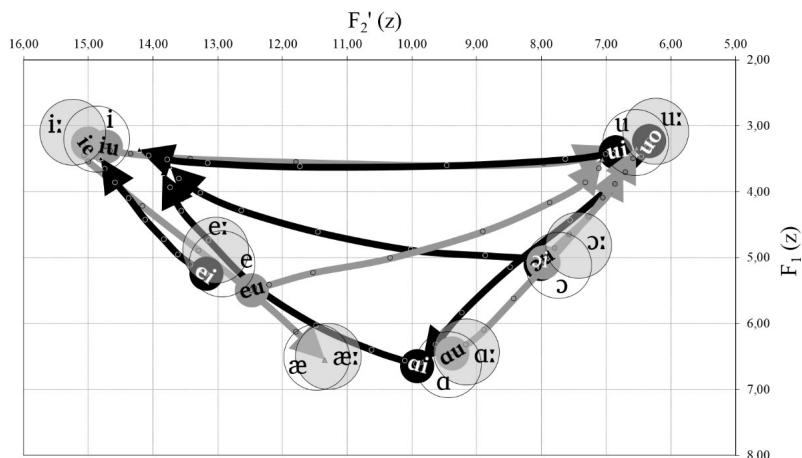
Jau agrākos latviešu valodas divskaņu pētījumos tika noskaidrots, ka divskaņu komponentu akustiskā kvalitāte tikai nosacīti atbilst to apzīmēšanai lietoto īso patskaņu kvalitātei (piem., sk. 3. att. Grigorjevs 2012b: 80 un Grigorjevs 2009: 43–46). Minētajos pētījumos tika pieņemts, ka artikulātoru kustība divskaņa izrunas laikā ir lineāra, tāpēc arī akustisko parametru maiņas ir lineāras un divskaņi akustiskajā plaknē attēlojami kā vektori. Lai iegūtu precīzāku informāciju par divskaņu dinamiku, šeit aprakstāmā pētījuma realizācijas laikā katrs divskanis neatkarīgi no tā kopējā ilguma tika sadalīts 10 vienādos posmos, tā padarot dažāda ilguma divskaņus salīdzināmus. Katram divskanī katra informanta izrunā (četros atkārtojumos) tika mērīts tā kopējais ilgums, pirmā, otrā komponenta un pārejas ilgums, kā arī pamattoņa (f_0) un pirmo četrus formantu (F_1 , F_2 , F_3 un F_4) vidējā frekvence katram no divskaņa 10 posmiem.

Tā kā pēc akustiskajām pazīmēm pieaugušo izrunai atbilda arī 15 gadus vecu jauniešu dati, šajā rakstā tiks aplūkotas būtiskās vokāļu akustiskās pazīmes 15 līdz 80 gadu vecu informantu izrunā, tādā veidā balstot katra vokāļa raksturojumu uz 16 viena dzimuma informantu izrunas datiem.

3. Pētījuma rezultāti

No mērījumiem iegūtajiem datiem ar programmu *MS Excel* katram patskanim tika aprēķinātas tā ilguma, pamattoņa un pirmo četrus formantu centru frekvenču vidējās statistiskās vērtības un to standartnovirzes. Katram divskanī tika aprēķināta ilguma vidējā statistiskā vērtība un standartnovirze, bet katram no 10 divskaņa posmiem tika aprēķinātas tikai vidējās statistiskās pamattoņa un pirmo četrus formantu centru frekvenču vērtības (standartnovirzes netika aprēķinātas). Minētie aprēķini tika veikti katram vokālim gan katra informanta izrunā (no četrus izrunas atkārtojumu datiem), gan katrai viena dzimuma 16 informantu grupai (no visiem šīs grupas izrunas datiem kopā). Lai pētījuma rezultāti būtu vieglāk interpretējami, iegūtās vidējās statistiskās vērtības tika izmantotas grafiku veidošanai (sk. 1. un 2. att.): patskaņiem – atbilstīgi uzlabotā vokāļa ideālformas modeļa principiem, bet divskaņiem – atbilstīgi vokāļu dinamiskā apraksta modeļa principiem. Šim

nolūkam mērījumos iegūtās pamattoņa un formantu frekvenču fizikālās vērtības (mērītas hercos – Hz) tika pārveidotas psihofizikālajās (barkos – z)² pēc Hartmuta Traunmiller izstrādātajām formulām (Traunmüller 1988: 97–100). Lai grafikos, attēlojot vokāļus divdimensiju plaknē, ietvertu arī informāciju par augstāko formantu (F3 un F4) ietekmi uz vokāļu kvalitāti, pirms pārveidojuma psihofizikālajās vienībās visiem vokāļiem pēc Antonija Bleidona un Gunnara Fanta izstrādātajām formulām (Bladon, Fant 1978: 3) tika aprēķinātas efektīvā otrā formanta³ skaitliskās vērtības (F₂′). Izmantojot barkos pārveidotās vērtības F₁ un F₂′, latviešu valodas vokāļu sistēma tika attēlota psihofizikālajā F₂′/F₁ plaknē.

1. attēls. Latviešu valodas vokāļu sistēmas (vīriešu izrunas dati) attēlojums psihofizikālajā F₂′/F₁ plaknē (asu mērvienība – barkas): garie patskaņi apzīmēti ar lielajiem pelēkajiem punktiem, īsie patskaņi – ar lielajiem baltajiem punktiem, divskaņi apzīmēti ar bultiņām, kuru sākums (lielais punkts) atbilst 1. posma, bet beigas (bultiņas smaile) – 10. posma formantu vērtībām.

Salīdzinot vīriešu (sk. 1. att.) un sievietes (sk. 2. att.) izrunas datu attēlojumu psihofizikālajā F₂′/F₁ plaknē, secināms, ka dzimums praktiski neietekmē latviešu valodas vokāļu sistēmu un tā abu dzimumu informantu izrunā saglabā elementu savstarpējo izkārtojumu.

² Mērvienība barkas atbilst iekšējās auss veidotā dzirdes analizatora joslai, kuras ietvaros netiek diferencēti dažādas frekvences svārstību radītie kairinājumi.

³ Efektīvais otrais formants (F₂′) – uztveres eksperimentos ar divu formantu audiostimuliem kompensē augstāko formantu neesamību.

vokāļu sistēmās (sk. 1. un 2. att.) liecina par nedaudz atvērtāku 1. komponenta izrunu, bet divskaņa [ai] – par 2. komponenta ietekmi, kad 1. komponents tiek padarīts priekšējāks, lai samazinātu runas orgāniem veicamo distanci. Ja pēc divskaņu trajektorijām F_2/F_1 plaknē vērtē 2. komponentu kvalitāti, redzamas atšķirības starp divskaņiem ar u-veida un i-veida 2. komponentu. Ja divskaņa 2. komponents ir u-veida, tā kvalitāte aptuveni sakrīt ar īsā patskaņa [u] kvalitāti un divskaņa trajektorijas beigās apzīmējošās bultiņas smaile atrodas patskaņa [u] zonā. Izņēmums ir divskanis [eu] vīriešu (sk. 1. att.) un divskanis [iu] sieviešu (sk. 2. att.) izrunā, kuru trajektorijas beidzas ārpus patskaņa [u] zonas, norādot uz 1. komponenta ietekmi, kuras dēļ 2. komponents izrunāts priekšējāk. Ja divskaņa otrais komponents ir i-veida, patskanim [i] atbilstīga kvalitāte tiek sasniegta tikai divskaņa [ei] beigās, divskaņa [ui] trajektorija beidzas samērā tuvu [i] zonai, bet vistālāk beidzas [ai] un [oi] trajektorijas, norādot uz lielākām 2. komponenta kvalitātes atšķirībām. Apkopojot izolēti izrunātu divskaņu trajektoriju vērojumus, var secināt, ka visvieglāk 2. komponentam atbilstīgā patskaņa kvalitāti ir sasniegt tad, ja divskaņa komponenti atšķiras tikai pēc atvēruma jeb mēles pacēluma, bet neatšķiras pēc artikulācijas rindas un lūpu noapaļojuma ([ei] un [ou]). Divskaņa 2. komponentam atbilstīgā patskaņa kvalitātes sasniegšana apgrūtinās šādā secībā: 1) komponenti atšķiras pēc artikulācijas rindas un lūpu noapaļojuma ([iu] un [ui]) → 2) komponenti atšķiras pēc artikulācijas rindas un atvēruma ([ai]) vai pēc atvēruma un lūpu noapaļojuma ([au]) → 3) komponenti atšķiras pēc artikulācijas rindas, atvēruma un lūpu noapaļojuma ([eu] un [oi]).

Pēc divskaņu atveidojuma rakstībā ([uo] gadījumā pēc pirmskara ortogrāfijas vai atveidojuma, piem., lietuviešu rakstībā – *uo*), varētu gaidīt, ka izolēti izrunāta divskaņa [ie] trajektorija būs līdzīga apgrieztai [ei] trajektorijai, bet [uo] – apgrieztai [ou] trajektorijai. Grafikos (sk. 1. un 2. att.) ir vērojams, ka divskaņa [ie] 2. komponents pēc kvalitātes atbilst nevis patskanim [e], bet patskanim [æ], savukārt divskaņa [uo] – nevis patskanim [o], bet patskanim [ɑ]. Jāpiezīmē, ka šāda divskaņu [ie] un [uo] 2. komponentu kvalitāte vērojama tikai izolētā izrunā, kamēr frāzēs iekļautos reālos vārdos tika novērots, ka gan uzsvērtajās, gan neuzsvērtajās zilbēs divskanis [ie] beidzas ar patskanim [e] līdzīgu kvalitāti, bet divskanis [uo] ar neitrālam patskanim [ə] (“šva”) līdzīgu kvalitāti (sk. Grigorjevs 2009: 44–45).

4. Pētījuma rezultātu interpretācija

Apkopojot izolēti izrunātu vokāļu pētījumā iegūtos rezultātus var secināt, ka latviešu valodas vokāļu sistēma ir gandrīz simetriska pret centrālo artikulācijas rindu. Pilnīgu simetriju izjauc tikai divskaņi [ai] un [au], kuriem nav atbilstošu divskaņu [æi] un [æu], kas sāktos ar atvērtu priekšējās rindas patskani.

Garu un īso patskaņu punktu izkārtojums psihofizikālajā plaknē norāda uz pilnīgu simetriju starp priekšējās un pakaļējās rindas patskaņiem. Latviešu valodas vidējie patskaņi [e] un [ɔ] pēc psihofizikālā augstuma ir izvietojušies pa vidu starp slēgtajiem [i] un [u] un atvērtajiem [æ] un [a]. Izolēti izrunāto slēgto un atvērto latviešu valodas patskaņu kvalitāte samērā precīzi atbilst to apzīmēšanai lietotajiem starptautiskā fonētiskā alfabēta simboliem, bet vidējo patskaņu apzīmēšanai starptautiskajā fonētiskajā alfabētā nav paredzēti īpaši simboli. Simbols *e* apzīmē slēgti vidēju priekšējās rindas patskaņi, bet simbols *ɔ* – atvērti vidēju pakaļējās rindas patskaņi. Šie simboli tika izvēlēti *ɛ* (atvērti vidējs priekšējās rindas patskaņi) un *o* (slēgti vidējs pakaļējās rindas patskaņi) vietā, jo simbolus *e* un *ɔ* ilustrējošo skaņu ar dzirdi uztveramā kvalitāte līdzinājās latviešu valodas patskaņu kvalitātei vairāk nekā *ɛ* un *o* ilustrējošo skaņu kvalitāte. Lai transkripcijā pilnīgi precīzi atainotu latviešu valodas vidējo jeb vidēja mēles pacēluma patskaņu kvalitāti, papildus jālieto diakritiskās zīmes, kas norāda uz atvēruma modifikāciju – [ɛ̟] (*atvērtāks* slēgti vidējs priekšējās rindas patskaņi) un [ɔ̟] (*slēgtāks* atvērti vidējs pakaļējās rindas patskaņi).

Kā jau iepriekš minēts, līdz pat šim laikam nav panākts vienots uzskats par latviešu valodas divskaņu iekļaušanu vokāļu fonēmu sistēmā. Tiek atzīts, ka līdzīgi garajiem un īsajiem patskaņiem tie veido zilbes kodolu jeb centru, tomēr ir vērojama tendence tos interpretēt arī kā bifonēmas, t. i., divu īsu patskaņu fonēmu savienojumus (izņemot /ie/ un /uo/, kas tiek atzīti par monofonēmām), pamatojot šādu pieeju pat ar bērnu “pupiņu valodu” (Markus, Bonda 2014: 68–72). Valodnieki, kas pārstāv šo tendenci, turpina 20. gadsimta sākumā baltu valodniecībā aizsāktu tradīciju, pielīdzinot diftongiskos savienojumus (īsa patskaņa un skanēņa (LIDZSKAŅA!!!) savienojumus) divskaņiem un atzīstot tajos iekļauto skanenī par zilbes kodola sastāvdaļu. Tas tiek darīts, lai pamatotu ar GARAJAM zilbēm saistāmo zilbju intonāciju/akcentu⁴ fenomenu baltu valodās. Tādā veidā šim mērķim tiek upurēta korekta zilbes struktūras analīze, jo līdzskanis (pat skanenis) blakus patskaņim var veidot tikai zilbes perifēriju (pēc minētās tradīcijas zilbes beigās, piem., vārds *sargs* un *vārgs*, tiek analizētas atšķirīgi, kaut pēc struktūras neatšķiras). Brīnumainā kārtā neviens latviešu valodnieks nepiedāvā interpretēt afrikatīvos slēdzenus kā bifonēmas jeb fonēmu savienojumus, kaut to sastāvā abi komponenti lielākoties ir skaidri nošķirami, ko nevar apgalvot par divskaņiem, kuriem par “komponentiem” bieži tiek atzīti mainīgā vokāļa sākuma un beigu nestabīlie segmenti, bet tas, ka viss vokālis ir nepārtraukti mainīgs, tiek ignorēts.

⁴ Raksta autora veikto pilotpētījumu rezultāti vedina domāt, ka tā saucamās zilbes intonācijas realizācija latviešu un zilbes akcenta realizācija lietuviešu valodā vairāk saistīta ar zilbi veidojošo segmentu ilguma un kvalitātes izmaiņām, nevis ar zilbes suprasegmentālu modifikāciju. Šis fenomens noteikti ir jāpētī plašāk pirms tiek izdarīti nopietni secinājumi.

Raksta autors jau iepriekš ir ieteicis visus divskaņus iekļaut latviešu valodas vokāļu sistēmā kā monofonēmas (Grigorjevs 2012b: 80–81; Nitiņa, Grigorjevs 2013: 46–47; Grigorjevs 2014a: 65–66; Grigorjevs 2014b: 97–99). Tas darīts gan sistēmas labad, gan pamatojoties uz pētījumos iegūto datu analīzi. Autors neiebilst pret to, ka divskaņi [ie] un [uo] atšķiras no pārējiem latviešu valodas divskaņiem, jo tie ir vienīgie **atverošies** divskaņi latviešu valodā (sk. Grigorjevs 2012b: 82) – to izrunas laikā artikulārais atvērums palielinās, kamēr citu divskaņu izrunas laikā tas saglabājas vienāds (*vienāda augstuma divskaņi*) vai samazinās (*aizverošies divskaņi*). Izrunas mehānisms nosaka divskaņu [ie] un [uo] artikulārās (Grigorjevs 1998b) un akustiskās īpatnības, tomēr tas diez vai ir pietiekams pamats, lai tos skatītu atsevišķi no pārējo latviešu valodas divskaņu grupas. Šajā rakstā tiek analizētas tikai vokāļu spektrālās īpašības, bet aplūkotajā pētījumā tika analizēta arī vokāļu dinamika laikā. Pētījumā tika noteikts, ka izolēti izrunātu patskaņu formantu dinamika nepārsniedz 1 z robežas, bet divskaņus raksturo gandrīz visā to izrunas laikā mainīga formantu struktūra, kas psihofizikālajā plaknē atspoguļojas kā divskaņu trajektorijas, kuru garums pārsniedz 2 z. Tika konstatēts, ka tikai divskaņiem [ie] un [uo] 1. komponenta stabils posms veido apmēram 1/3 no divskaņa kopējā ilguma, kamēr pārējiem divskaņiem 1. komponenta stabils posms veido starp 1/10 ([ei]) un 1/5 ([ai], [ci] un [ui]) no divskaņa kopējā ilguma. Visiem divskaņiem fiksētais 2. komponenta stabils posma ilgums ir apmēram 1/10 no divskaņa kopējā ilguma (izņēmums [iu] – 2. k. = 1/5). Zinot, ka vidējais izolēti izrunātu divskaņu ilgums ir ap 300 ms (piem., sk. Grigorjevs 2016: 164), var secināt, ka pat izolētā izrunā vairumam divskaņu 1. un 2. komponenta stabilo posmu ilgums ir mazāks par 50 ms. Tā kā formantu pārejas, kas atspoguļo runas orgānu kustību no līdzskaņa artikulācijai nepieciešamā stāvokļa uz vokāļa artikulācijas izturējuma fāzei nepieciešamo, parasti realizējas līdzskanīm tuvākajā 50 ms ilgajā vokāļa posmā, var secināt, ka līdzskaņu fonētiskajā apkaimē 1. komponenta stabils posms lielākās daļas divskaņu spektros nerealizējas un pat rūpīgi izrunātu divskaņu [ie] un [uo] spektros tā ilgums nevarētu pārsniegt 40–50 ms, savukārt 2. komponenta stabils posms nerealizējas neviena latviešu valodas divskaņa izrunā. Minētie fakti rāda, ka, neskatoties uz fonēmu /ie/ un /uo/ realizācijas īpatnībām, tās kopumā iekļaujas visu pārējo divskaņu sistēmā. Pētījuma rezultāti apstiprina to, ka latviešu valodas divskaņu uzbūve neatbilst trīsdaļīgai struktūrai, kuru veido vienāda garuma pirmā komponenta, pārejas un otrā komponenta posmi.

5. Secinājumi

Apkopojot izolēti izrunātu vokāļu spektrālajā pētījumā iegūtos rezultātus var secināt, ka latviešu valodas patskaņu sistēma ir simetriska pret centrālo

artikulācijas rindu un ka psihofizikālās distances starp vienas artikulācijas rindas dažāda atvēruma patskaņiem ir aptuveni vienādas. Pētījumā tika konstatēts, ka pat hiperartikulācijas apstākļos (izolēta izruna) divskaņu sākums un beigas ne vienmēr sakrīt ar atbilstīgo patskaņu izrunas akustisko rezultātu un ka latviešu valodas divskaņu formantu dinamika, neskatoties uz dzimuma noteiktajām atšķirībām formantu frekvencēs, ir līdzīga. Pētījumā iegūtās divskaņu trajektorijas ļauj labāk izprast divskaņu fonētisko dabu un dod pamatu to precīzākai fonoloģiskai klasifikācijai.

Literatūra

- Adank, Patti, Roeland van Hout and Hans van de Velde. 2007. An acoustic description of the vowels of northern and southern standard Dutch II: Regional varieties. *The Journal of the Acoustical Society of America* 121(2), 1130–1141.
- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Ellen Niit and Helen Türk. 2012. The acoustic characteristics of monophthongs and diphthongs in the Kihnu variety of Estonian. *Linguistica Uralica* XLVIII(3), 161–170.
- Bladon, Anthony R. W. and Gunnar Fant. 1978. A two-formant model and the cardinal vowels. *Speech Transmission Laboratory – Quarterly Progress and Status Report* 1978(1), 1–8.
- Carré, René. 2009. Signal dynamics in the production and perception of vowels. http://www.clillac-arp.univ-paris-diderot.fr/_media/groupes/arp/04_carre09b.pdf
- Cheung, Yuk Man. 2007. An acoustical analysis of the vowels, diphthongs and triphthongs in Hakka Chinese. <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1614/1614.pdf>, skatīts 14.06.2017.
- Collier, René, Fredericka Bell-Berti and Lawrence J. Raphael. 1983. Some acoustic and physiological observations on diphthongs. http://web.haskins.yale.edu/sr/sr073/SR073_13.pdf, skatīts 16.05.2017.
- Elvin, Jaydene, Daniel Williams and Paola Escudero. 2016. Dynamic acoustic properties of monophthongs and diphthongs in Western Sydney Australian English. *The Journal of the Acoustical Society of America* 140(1), 576–581.
- Grigorjevs, Juris. 1995. Latviešu literārās valodas patskaņu akustisks raksturojums. *Baltu filoloģija* 5, 81–83.
- Grigorjevs, Juris. 1998a. Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšana. *Linguistica Lettica* 3, 163–180.
- Grigorjevs, Juris. 1998b. Divskaņu [ie] un [uo] īpatnības. *Nezināmais par zināmo: vēsture, hipotēzes, atklājumi (palīgs skolai)*. Rīga: Seiva, 99–102.
- Grigorjevs, Juris. 2000. Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks apraksts. *Linguistica Lettica* 7, 19–60.
- Grigorjevs, Juris. 2001. Dažādu runātāju (sieviešu un vīriešu) izrunātu patskaņu datu normalizēšana. *Linguistica Lettica* 8, 194–215.
- Grigorjevs, Juris. 2008. *Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks un audītīvs raksturojums*. Rīga: LU LaVI.

- Grigorjevs, Juris. 2009. Latviešu valodas divskaņu akustisks raksturojums. *LU Raksti 746. sēj. Valodniecība: Latvistika un somugristika*, 40–47. (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds)
- Grigorjevs, Juris. 2011. Runāto un dziedāto latviešu valodas patskaņu [i], [ā] un [ū] kvalitātes salīdzinājums. *Baltistica XLVI(1)*, 63–78.
- Grigorjevs, Juris. 2012(a). Acoustic and Auditory Characteristics of the Latvian Monophthong System. *Linguistische Berichte 230*, 155–182.
- Grigorjevs, Juris. 2012(b). Latviešu valodas divskaņu fonētiskā un fonoloģiskā interpretācija. *Vārds un tā pētīšanas aspekti 16*, 78–89. (Liepāja: LieU)
- Grigorjevs, Juris. 2014(a). Dynamics of the Latvian Long Vowels. *Linguistica Lettica 22*, 48–67. (Rīga: LU Latviešu valodas institūts)
- Grigorjevs, Juris. 2014(b). Latviešu valodas divskaņu akustiskais raksturojums informantu vecuma grupā no 16 līdz 39 gadiem. *Vārds un tā pētīšanas aspekti 18(1)*, 88–100. (Liepāja: LieU)
- Grigorjevs, Juris. 2016. Acoustic characteristics of the Latvian diphthongs produced by male and female informants. *Baltistica LI(1)*, 149–168.
- Hu, Fang. 2015. Static and dynamic aspects of vowel production. http://labphon.org/labphon15/long_abstracts/LabPhon15_Revised_abstract_67.pdf, skatīts 16.05.2017.
- Hu, Fang and Chunyu Ge. 2016. Vowels and diphthongs in Cangnan Southern Min Chinese dialect. <https://www.researchgate.net/publication/307889542>, skatīts 14.06.2017.
- Iivonen, Antti. 1987. The critical band in the explanation of the number of possible vowels and psychoacoustical vowel distances (publikācijas kopsavilkums angļu valodā). *Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita 12*. Helsinki: University of Helsinki.
- Keerio, Ayaz, Lachhman Das Dhomeja, Asad Ali Shaikh and Yasir Arfat Malkani. 2011. Comparative analysis of vowels, diphthongs and glides of Sindhi. *Signal & Image Porcessing: An International Journal Vol.2, No.4*, 109–120.
- Kent, Raymond and Charles Read. 1992. *The Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, California: Singular Publishing Group Inc.
- Lee, Sungbok, Alexandros Potamianos and Shrikanth Narayanan. 2014. Developmental acoustic study of American English diphthongs. *The Journal of the Acoustical Society of America 136(4)*, 1880–1894.
- Ladefoged, Peter and Ian Maddieson. 1996. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika (4. izd.)*. Rīga: Zvaigzne ABC
- Markus, Dace un Dzintra Bonda. 2014. *Ievads fonoloģijā*. Rīga: Zinātne.
- Maxwell, Olga and Janet Fletcher. 2010. The acoustic characteristics of diphthongs in Indian English. *World Englishes Vol.29, No.1*, 27–44.
- Mitsuya, Takashi, Fabienne Samson, Lucie Ménard and Kevin G. Munhall. 2013. Language dependent vowel representation in speech production. *The Journal of the Acoustical Society of America 133(5)*, 2993–3003.
- Nitiņa, Daina un Juris Grigorjevs (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

- Schoormann Heike E., Wilbert J. Heeringa and Jörg Peters. 2017. A cross-dialectal acoustic study of Saterland Frisian vowels. *The Journal of the Acoustical Society of America* 141(4), 2893–2908.
- Stevens, Kenneth N. 1988. *Acoustic Phonetics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Strautiņa, Vaira un Dzintra Šulce. 2004. *Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija un ortogrāfija*. Liepāja: LiePA.
- Trautmüller, Hartmut. 1988. Analytical expressions for the tonotopic sensory scale. *PERILUS* 8, 93–102.

Juris Grigorjevs
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts
 Akadēmijas lauk. 1, Rīga, Latvija
 jugrig@latnet.lv

SUMMARY

The System of Latvian Vowels: Adult Data

Juris GRIGORJEVS

The funding allocated by the Latvian Council of Science to the research project “The acoustic characteristics of the sound system of Standard Latvian by age groups (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)” allowed us to address the acoustic qualities of Latvian sounds over a four year period, acquiring data from the pronunciation by 5 to 80-year-old informants of both genders. This paper deals with the spectral characteristics of the Latvian vowels (both monophthongs and diphthongs) produced by adult informants. Since the acoustic characteristics of vowels produced by 15-year-olds coincided with those of informants aged between 19 and 80 years, the data used for interpretation of the Latvian vowel system are based on the mean values calculated for the group of 16 informants (15–80 years) of each gender. Comparison of male (Fig. 1) and female (Fig. 2) vowels as plotted on the psychoacoustic vowel plane leads to the conclusion that there are no gender specific acoustic characteristics, and the Latvian monophthongs form a system symmetric to the center of the vowel plane, with even spacing between monophthongs of different openness. All the diphthongs produced in a zero context start with an onset similar to that of the corresponding short monophthong, but most of them end with an offset differing in quality from the (supposedly) corresponding monophthong. For diphthongs ending with an i-like component the target undershoot is caused by the coarticulation of both components, while for the diphthongs [ie] and [uo] the overshoot is caused by the peculiarities of their production.

LATVIEŠU VALODAS EKSPLOZĪVO SLĒDŽEŅU /k/, /g/ KONTEKSTUĀLIE VARIANTI: AKUSTISKAIS RAKSTUROJUMS (SALĪDZINĀJUMĀ AR LIETUVIEŠU VALODAS EKSPLOZĪVAJIEM SLĒDŽEŅIEM /kⁱ/, /gⁱ/ un /k/, /g/)

Inese INDRIČĀNE
*Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts*

Jolita URBANAVIČIENĒ
Lietuvių kalbos institutas

Ievads

Latviešu valodas velāro līdzskaņu artikulācijas vieta variē no velāras līdz palatovelārai vai pat palatālai fonētisko apkaimei veidojošo patskaņu ietekmē. Šim fonētiskajam variatīvam latviešu valodā irniecīga loma, tomēr velāro līdzskaņu kontekstuālo variantu kvalitāte varraisītinteresi no latviešu un lietuviešu valodas salīdzināmo pētījumu viedokļa, tā kā lietuviešu valodā pastāv fonoloģisks kontrasts starp nepalatalizētiem un palatalizētiem līdzskaņiem. Šajā rakstā pētīti latviešu valodas prevokālisko velāro eksplozīvo slēdžeņu /k/, /g/ kontekstuālie varianti, raksturojot tos pēc šādām akustiskajām pazīmēm: 1) trokšņa posma ilguma; 2) spektrālās smailes frekvences; 3) otrā formanta (F2) pārejas virzības no eksplozīvā slēdžeņa uz fonētisko apkaimei veidojošo patskani. Latviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu /k/, /g/ palatovelārie varianti [k̟], [g̟] raksturoti pretstatā šo fonēmu velārajiem variantiem [k], [g], kā arī palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /c/, /t̟/. Latviešu valodas dati ir salīdzināti ar lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdžeņu /kⁱ/, /gⁱ/ un velāro eksplozīvo slēdžeņu /k/, /g/ datiem. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai šos līdzskaņus – 1) latv. [k̟], [g̟] vs. /c/, /t̟/ vs. liet. /kⁱ/, /gⁱ/ vs. 2) latv. [k], [g] vs. liet. /k/, /g/ – ir iespējams savstarpēji nošķirt, izmantojot rakstā aplūkotās akustiskās pazīmes.

Teorijas apskats

Pēc norādēm teorētiskajā literatūrā, praktiski ikvienā valodā ir sastopami velāri eksplozīvi slēdžeņi, kuru artikulācija ietver kontakta veidošanu pie mikstajām aukslējām. Tā kā šo līdzskaņu izrunā aktīvi piedalās mēles ķermenis un tas ir iesaistīts arī kontrasta veidošanā starp priekšējiem un nepriekšējiem patskaņiem, velāros eksplozīvos slēdžeņus patskaņu fonētiskā apkaimē ietekmē atšķirīgi (t. i., lielākā mērā – I. I., J. U.) nekā līdzskaņus ar citu artikulācijas vietu (Ladefoged, Maddieson 1998: 33). Latviešu valodas „velārajiem” līdzskaņiem artikulācijas vieta dažādu patskaņu fonētiskā apkaimē variē no velāras

līdz palatovelārai vai pat palatālai (t. i., notiek galvenās artikulācijas vietas maiņa) (LVG 2015: 61, 69). Turpretī pārējiem līdzskaņiem fonētisko apkaimi veidojošo patskaņu ietekmē novērojama tikai neliela galvenās artikulācijas vietas modificēšana.

Jaunākajā „Latviešu valodas gramatikas“ izdevumā norādīts, ka eksplozīvo slēdzeņu [k] un [g] artikulācijas vieta ir palatovelāra (t. i., slēgums tiek veidots, piespiežot mēles muguras pakaļējo daļu robežai starp cietajām un mīkstajām aukslējām), ja tie izrunāti pirms palatālajiem patskaņiem [i], [i:], [e], [e:] vai divskaņiem, kas sākas ar patskaņiem [i] un [e] atbilstīgu komponentu. Detalizētā fonētiskā transkripcijā eksplozīvo slēdzeņu /k/ un /g/ palatovelāros variantus ieteikts apzīmēt ar [k̟] un [g̟] (LVG 2015: 61). Starptautiskā fonētiskā alfabēta (angl. *International Phonetic Alphabet*, saīs. *IPA*) zīme „ ̟ “ tiek lietota, lai norādītu, ka skaņas izrunā mēles ķermenis ir pavirzīts uz priekšu (angl. *advanced tongue body*). Salīdzinājumam jāmin, ka velārā frikatīvā spraudzeņa /x/ priekšējie varianti raksturoti kā palatovelāri – [x̟] – vai palatāli – [ç] –, jo latviešu valodā nav nebalsīga palatāla frikatīvā spraudzeņa fonēmas /ç/, kamēr eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ priekšējie varianti [k̟], [g̟] ir jāšķir no tādā pašā fonētiskā apkaimē izrunātiem palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem /c/, /t/ (LVG 2015: 69). Šīs atšķirības dēļ velārā frikatīvā spraudzeņa /x/ kontekstuālo variantu apskats rakstā nav iekļauts.

Lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu /kⁱ/, /gⁱ/ apzīmēšanai sistēmiskuma dēļ tiek lietota Starptautiskā fonētiskā alfabēta zīme „ ̟ “, ar kuru tiek norādīts, ka līdzskanis izrunāts ar papildartikulāciju – palatalizāciju. Lietuviešu valodā atšķirībā no latviešu valodas palatalizācija ir fonoloģiska un samērā regulāra visā līdzskaņu fonēmu sistēmā, kurā ikvienai nepalatalizēta līdzskaņa fonēmai ir atbilstīga palatalizēta līdzskaņa fonēma. Vienīgais izņēmums ir līdzskanis /j/, kura artikulācijas vieta ir palatāla. Kaut gan nepalatalizētu un palatalizētu līdzskaņu galvenā artikulācija tiek uzskatīta par aptuveni vienādu (sk. Pakerys 2003: 76), palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem /kⁱ/, /gⁱ/ ir mainījies galvenā artikulācijas vieta: izrunājot līdzskaņus [k], [g] mēles aizmugurējā daļa tiek celta pret mīkstajām aukslējām, bet līdzskaņu [kⁱ], [gⁱ] izrunā iesaistīta arī mēles vidējā daļa, kura pieskaras cietajām aukslējām. Tāpēc Elzbieta Mikalauskaite (Mikalaukaitē 1975: 37) un Antans Pakerys (Pakerys 2003: 75) nepalatalizētās līdzskaņu fonēmas /k/, /g/ klasificē kā pakaļējus aukslēņus (liet. *gomurio užpakalīnai*), bet palatalizētās līdzskaņu fonēmas /kⁱ/, /gⁱ/ – kā vidējus aukslēņus (liet. *gomurio vidurīnai*). E. Mikalauskaite /kⁱ/, /gⁱ/ (un arī /xⁱ/, /j/) piedāvā klasificēt kā palatālus līdzskaņus¹

¹ Sk.: „Kadangi vidurinė liežuvio dalis liečia gomurio vidurį, juos (/kⁱ/, /gⁱ/ – I. I., J. U.) reikia laikyti palataliniais garsais“ (Mikalaukaitē 1975: 41). Tulk. no lietuviešu valodas: „Tā kā mēles vidējā daļa pieskaras aukslēju vidus daļā, tās (/kⁱ/, /gⁱ/ – I. I., J. U.) būtu jāuzskata par palatālām skaņām”.

(liet. *gomurio viduriniai (palataliniai)*). Jaunākajā lietuviešu valodas līdzskaņu klasifikācijā, kurā tie skatīti Starptautiskā fonētiskā alfabēta kontekstā, gan nepalatalizētās fonēmas /k/, /g/, gan palatalizētās fonēmas /kʲ/, /gʲ/ klasificētas kā velāras (angl. *velar*) (Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 167).

Rodas jautājums: kādas atšķirības pastāv starp latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k̟], [g̟] vs. latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /c/, /ɟ/ vs. lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /kʲ/, /gʲ/, kā arī starp latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] vs. lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /k/, /g/? Rakstā šis jautājums risināts no runas akustiskās analīzes viedokļa, jo ne Latvijā, ne Lietuvā nav pieejama skaņu artikulācijas pētījumiem nepieciešamā aparatūra. Šā pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai eksplozīvos slēdžeņus – 1) latv. [k̟], [g̟] vs. /c/, /ɟ/ vs. liet. /kʲ/, /gʲ/ vs. 2) latv. [k], [g] vs. liet. /k/, /g/ – ir iespējams savstarpēji nošķirt, izmantojot rakstā aplūkotās akustiskās pazīmes – trokšņa posma ilgumu; spektrālās smailes frekvenci; F2 pārejas virzību no eksplozīvā slēdžeņa uz tā fonētisko apkaumi veidojošo patskani.

Tā kā rakstā aplūkota arī eksplozīvo slēdžeņu līdzartikulācija ar to fonētisko apkaumi veidojošiem patskaņiem, jāmin atšķirības, kas pastāv latviešu un lietuviešu valodas patskaņu sistēmā (sk. 1. tabulu). Atšķirībā no latviešu valodas, lietuviešu valodā nav īsa, šaura patskaņa /e/, turklāt īsie patskaņi no garajiem patskaņiem atšķiras ne tikai kvantitātes, bet arī kvalitātes ziņā.

Lietuviešu valodas palatovelārie eksplozīvie slēdžeņi /kʲ/, /gʲ/ netiek runāti pirms patskaņiem /v/, /a:/, tāpēc šādā pozīcijā tie nav analizēti arī rakstā.

1. tabula

**Latviešu un lietuviešu valodas patskaņu fonēmu apzīmēšana
Starptautiskajā fonētiskajā alfabētā**

Latv.	i	i:	e	e:	æ	æ:	ɑ	ɑ:	ɔ	ɔ:	u	u:
Liet.	ɪ	i:		e:	ɛ	æ:	ɐ	ɑ:	ɔ	o:	u	u:

1. tabulā redzami latviešu un lietuviešu valodas patskaņu apzīmēšanai lietotie Starptautiskā fonētiskā alfabēta simboli norādīti atbilstīgi Jura Grigorjeva un Jurgitas Jaroslavienes rakstā aplūkotajiem patskaņu akustiskās analīzes rezultātiem (Grigorjevs, Jaroslaviene 2015).

Analizētā materiāla raksturojums

Rakstā analizētie ieraksti iegūti starptautiskā zinātniskā projekta „Mūsdienu baltu valodas: skaņu akustiskais raksturojums (instrumentāls pētījums)“ (*Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)*;

Nr. MIP-081/2013) norises laikā – no 2013. līdz 2015. gadam. Latviešu un lietuviešu valodas troksneņu akustiskās analīzes rezultāti salīdzināti vairākās publikācijās (Indričāne, Urbanavičienē: 2015a; Urbanavičienē, Indričāne: 2015b; 2016a; 2016b), taču latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālie varianti aplūkoti tikai vienā no tām – eksplozīvo slēdzeņu spektrālās analīzes kontekstā (Indričāne, Urbanavičienē: 2015a). Papildināti rezultāti iekļauti arī šajā pētījumā, lai iegūtu pēc iespējas pilnīgu rakstā analizēto latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālo variantu akustisko raksturojumu.

Projekta norises laikā tika ierakstīti 12 latviešu un 12 lietuviešu valodas runātāji (katras valodas grupā – 6 vīrieši un 6 sievietes) vecumā no 20 līdz 48 gadiem, kuriem latviešu vai lietuviešu valoda ir dzimtā valoda. Viņu izrunā nav defektu, un tā atbilst latviešu vai lietuviešu kopvalodas normām.

Ieraksti veikti LU Latviešu valodas institūtā (latviešu valodas dati) un Lietuviešu valodas institūtā (lietuviešu valodas dati), izmantojot portatīvo, digitālo augstas rezolūcijas ierakstu iekārtu *Tascam DR-100MK II* un fiksētu galvas (*headset*) mikrofonu *AKG C 520*. Analogā signāla pārveidojums digitālajā veikt ar 44,1 kHz ciparošanas frekvenci un ar 16 bitu līmeņa kvantizēšanu.

Šajā rakstā eksplozīvie slēdžeņi pētīti prevokāliskā pozīcijā. Analizēto materiālu veido izolētas CVC zilbes, kurās C ir eksplozīvs slēdzenis (latv. /k/, /g/, /c/, /t/ vai liet. /k/, /g/, /kʲ/, /gʲ/), bet V – īss vai garš patskanis (latv. /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/, /a/, /a:/, /ɔ/, /ɔ:/, /u/, /u:/ un liet. /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ:/, /e/, /a:/, /ɔ/, /o:/, /u/, /u:/), piem.:

- **latv.** *kik* [kik], *kīk* [ki:k], *kek* [kek], *kēk* [ke:k], *kek* [kæk], *kēk* [kæ:k], *kak* [kak], *kāk* [ka:k], *kok* [kɔk], *kok* [kɔ:k], *kuk* [kuk], *kūk* [ku:k];
- **liet.** *kik* [kʲik], *kīk* [kʲi:k], *kēk* [kʲe:k], *kēk* [kʲɛk], *kēk* [kʲæ:k], *kiøk* [kʲɔk], *kiøk* [kʲo:k], *kiūk* [kʲu:k], *kiūk* [kʲu:k]; *kàk* [kæk], *kāk* [ka:k], *kòk* [kɔk], *kòk* [ko:k], *kiuk* [kuk], *kūk* [ku:k].

Atbilstīgi norādēm teorētiskajā literatūrā (sk. LVG 2015: 61), uzskatīts, ka latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārie varianti [k̟], [g̟] tiek izrunāti pirms patskaņiem /i/, /i:/, /e/, /e:/, bet velārie varianti [k], [g] – pirms patskaņiem /æ/, /æ:/, /a/, /a:/, /ɔ/, /ɔ:/, /u/, /u:/. Palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem /c/, /t/ aprēķinātās vērtības ietver visu 12 latviešu valodas patskaņu fonētiskā apkaimē iegūtās mērījumu vienības.

Lietuviešu valodas palatovelārie eksplozīvie slēdžeņi /kʲ/, /gʲ/ pētīti patskaņu /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/, /ɔ/, /o:/, /u/, /u:/ fonētiskā apkaimē, bet velārie eksplozīvie slēdžeņi /k/, /g/ – patskaņu /e/, /a:/, /ɔ/, /o:/, /u/, /u:/ fonētiskā apkaimē.

Kopējais rakstā analizētā materiāla apjoms ir 1404 vienības.

Latviešu un lietuviešu valodas materiāla analizē izmantota vienāda programmatūra un mērījumu metodika. Ierakstu apstrāde veikta ar runas analīzes

datorprogrammu *PRAAT* (v. 5.3.60, Paul Boersma, David Weenink), aprēķini izdarīti ar datorprogrammu *SPSS* (v. 22, IBM Corporation), bet grafiki izveidoti ar datorprogrammu *MS EXCEL* (v. 15, Microsoft Office, v. 13, Microsoft Corporation).

Metodes apraksts un pētījuma rezultāti

Šajā rakstā analizētie latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvie slēdžeņi raksturoti, izmantojot trīs akustiskās pazīmes: 1) trokšņa posma ilgumu; 2) spektrālās smailes frekvenci (pēc FFT spektriem); 3) F2 pārejas virzību no eksplozīvā slēdžeņa uz fonētisko apkaimi veidojošo patskani (pēc lokusa vienādojumiem).

1. Trokšņa posma ilgums

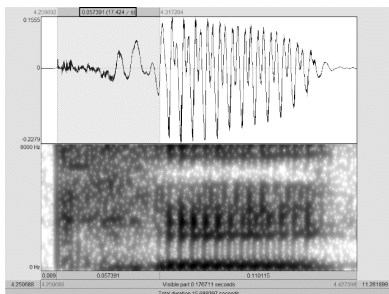
Prevokāliska eksplozīva slēdžeņa artikulācijai raksturīga slēguma fāze (slēguma posms) un slēguma atbrīvojuma fāze (eksplozijas jeb trokšņa posms) (sk., piem., Kodzasov, Krivnova 2001: 163–164; LVG 2015: 59).

No akustiskās fonētikas viedokļa, eksplozīva slēdžeņa slēguma posms ir enerģijas minimuma intervāls – tā laikā no balss trakta izplatās minimāla skaņa vai arī tās nav nemaz (Grigorjevs 2008: 20). Oscilogrammās nebalsīgiem eksplozīviem slēdžeņiem slēguma posmā svārstību gandrīz nav, bet balsīgiem eksplozīviem slēdžeņiem šajā posmā vērojamas mazas amplitūdas cikliskas svārstības (LVG 2015: 59).

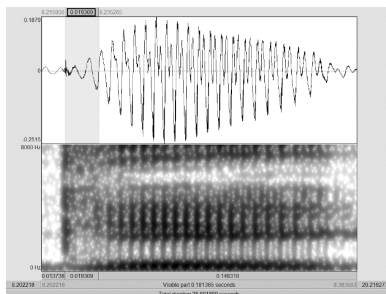
Prevokāliskā pozīcijā izrunāta eksplozīva slēdžeņa trokšņa posms atbilst intervālam no slēguma pārtraukuma (t. i., eksplozijas) līdz nākamās skaņas sākumam. Gan latviešu, gan lietuviešu valodā eksplozīvā slēdžeņa trokšņa posmu veido viena vai vairākas eksplozijas joslas un berzes trokšņa neregulārās svārstības. Balsīguma ziņā vienādi eksplozīvie slēdžeņi savstarpēji atšķiras ar trokšņa posma ilgumu un spektru.

Tā kā prevokāliskajiem nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem izolētās CVC zilbēs slēguma posms saplūst ar klusumu, kas ir pirms zilbes izrunas, slēguma posma ilgums šajā rakstā nav aplūkots, jo nav iespējams precīzi noteikt slēguma posma sākumu.

Trokšņa posma ilgums rakstā analizētajiem prevokāliskajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem CVC zilbēs mērīts ar datorprogrammu *PRAAT*, un tas atbilst intervālam no prevokāliskā eksplozīvā slēdžeņa slēguma pārtraukuma (eksplozijas) līdz fonētisko apkaimi veidojošā patskaņa sākumam (sk. 1.–2. attēlu). Salīdzinot savstarpēji eksplozīvos slēdžeņus, lielāka trokšņa posma ilguma vērtība norāda, ka eksplozīvā slēdžeņa trokšņa posms ir garāks, bet mazāka vērtība – ka eksplozīvā slēdžeņa trokšņa posms ir īsāks.

1. attēls. Trokšņa posma ilguma noteikšana (s) prevokāliskajam nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim [k] zilbē [kik]

2. attēls. Trokšņa posma ilguma noteikšana (s) prevokāliskajam balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim [g] zilbē [gig]

Ar statistiskas datorprogrammu SPSS rakstā analizētajiem latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžiem aprēķinātas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN) – atsevišķi vīriešu izrunai (vīriešu dati) un sievietes izrunai (sieviešu dati) (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN) milisekundēs (ms)

Valoda	C	Vīriešu dati		Sieviešu dati	
		VSV	SN	VSV	SN
Latviešu	[c]	53	10	48	15
	[t]	40	9	29	9
	[k]	49	9	46	18
	[g]	28	8	17	4
	[k]	46	10	54	15
	[g]	26	6	19	5
Lietuviešu	[kʲ]	40	10	47	17
	[gʲ]	30	9	17	10
	[k]	36	11	52	14
	[g]	27	11	19	9

Ar datorprogrammu *MS EXCEL* izveidoti grafiki, kas rāda katra rakstā analizētā eksplozīvā slēdzeņa trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes nogriežni (sk. 1.–4. grafiku). Katrs nogrieznis savieno trīs vērtības: 1) vērtību, kas iegūta, no vidējās statistiskās vērtības atņemot standartnovirzes vērtību (VSV–SN); 2) vidējo statistisko vērtību (VSV); 3) vērtību, kas iegūta, vidējai statistiskajai vērtībai pieskaitot standartnovirzes vērtību (VSV+SN).

Vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums

Vīriešu un sieviešu izrunai izveidoti eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi attēloti 1.–2. grafikā. Rakstā analizēto latviešu un lietuviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu nogriežņus sk. 1. grafikā, bet balsīgo eksplozīvo slēdzeņu nogriežņus – 2. grafikā.

Latviešu valodas materiālā vienam un tam pašam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datus parasti ir lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība nekā sieviešu datus. Izņēmums ir latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārais variants [k], kuram vīriešu datus ir mazāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (un arī mazāka standartnovirze) nekā sieviešu datus.

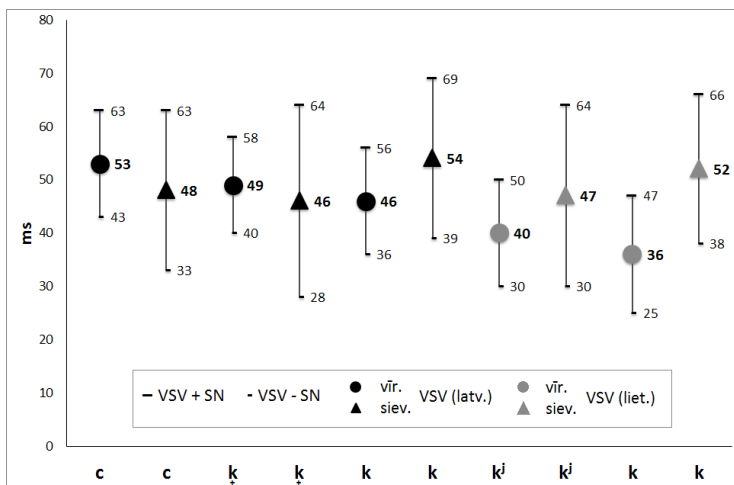
Lietuviešu valodas materiālā vienam un tam pašam nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datus ir mazāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (un standartnovirze) nekā sieviešu datus. Turpretī vienam un tam pašam balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datus ir lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība salīdzinājumā ar sieviešu datiem (palatovelārajam [g] nedaudz mazāka standartnovirzes vērtība ir vīriešu datus, bet velārajam [g] – sieviešu datus).

Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu salīdzinājums

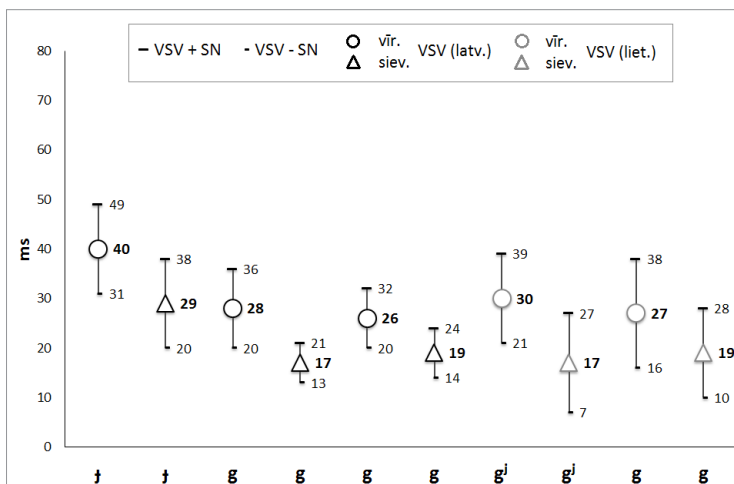
Rakstā analizēto nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi attēloti 3.–4. grafikā: vīriešu datus sk. 3. grafikā, bet sieviešu datus – 4. grafikā.

Latviešu valodas materiālā nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem gan vīriešu, gan sieviešu datus ir aprēķinātas lielākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (un standartnovirzes) salīdzinājumā ar artikulācijas vietas ziņā atbilstīgo balsīgo eksplozīvo slēdzeni: [k] > [g]; [k] > [g]; [c] > [t].

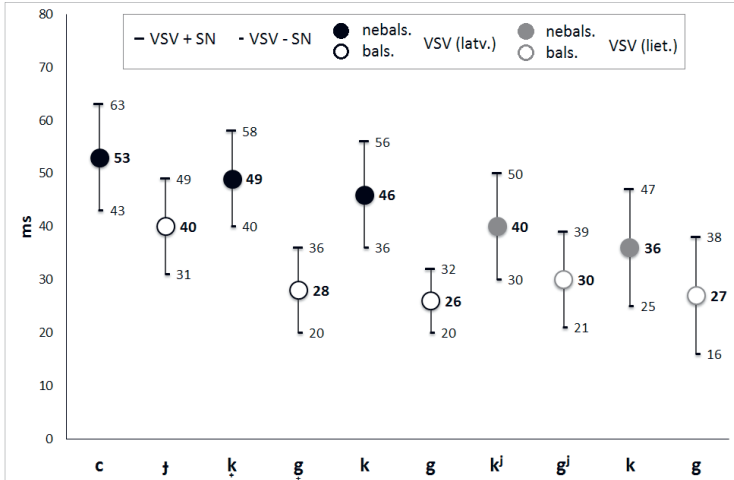
Tāda pati tendence vērojama arī lietuviešu valodas materiālā: [kʲ] > [gʲ]; [k] > [g]. Tikai nebalsīgajam velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k] un balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim [g] vīriešu datus ir vienādas standartnovirzes vērtības.

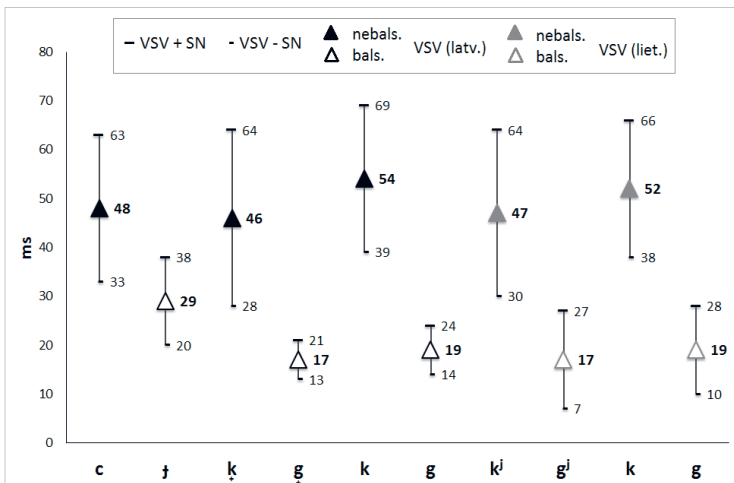
1. grafiks. Trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi nebalstīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem: latviešu valodas palatālajam [c] un velārā /k/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [k] un velārajam [k]; lietuviešu valodas palatovelārajam [kʲ] un velārajam [k] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

2. grafiks. Trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi balstīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem: latviešu valodas palatālajam [t] un velārā /g/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [g] un velārajam [g]; lietuviešu valodas palatovelārajam [gʲ] un velārajam [g] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

3. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie [c], [ɟ] un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [k̟], [g̟] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie [kʲ], [gʲ] un velārie [k], [g] (vīriešu dati)

4. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie [c], [ɟ] un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [k̟], [g̟] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie [kʲ], [gʲ] un velārie [k], [g] (sieviešu dati)

Pētījuma rezultāti rāda, ka rakstā analizētajiem nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem gan latviešu, gan lietuviešu valodā ir raksturīgs garāks trokšņa posms nekā artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajiem balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem.

Nebalsīgie eksplozīvie slēdžeņi

Rakstā analizētajiem nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [k] (46) < [k̟] (49) < [c] (53), t. i., **velāra < palatovelāra < palatāla** artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [k̟] (46) < [c] (48) < [k] (54), t. i., **palatovelāra < palatāla < velāra** artikulācijas vieta.

Pētījuma rezultāti rāda atšķirīgas tendences vīriešu un sieviešu datos. Vīriešu datos visīsākais trokšņa posms ir eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārajam variantam [k], vidējs – eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟], bet visgarākais – palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c]. Turpretī sieviešu datos visīsākais trokšņa posms ir eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟], vidējs – palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c], bet visgarākais – eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārajam variantam [k].

Gan vīriešu, gan sieviešu datos eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟] raksturīgs īsāks trokšņa posms nekā palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c].

Sieviešu datos konstatētā tendence, ka eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārā varianta [k] trokšņa posms ir garāks nekā palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c], ir samērā netipiska, jo palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c] eksplozīvo slēdžeņu grupā parasti raksturīgs visgarākais trokšņa posms (dažkārt garuma ziņā tas var līdzināties pat afrikatīvā slēdžeņa [tʃ] trokšņa posmam). Tomēr arī agrākā pētījumā patskaņa [u] fonētiskā apkaimē velārajam eksplozīvajam slēdžeņim [k] iegūtas lielākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības nekā tādā pašā fonētiskā apkaimē izrunātam palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim [c] (Indričāne 2008²: 142; sk. 2. tabulu un sal. [kuk] vs. [ku̟k] VOT vidējās statistiskās vērtības IN1, IN3 un IN4 izrunas datos – IN1 un IN3 datos velārajam eksplozīvajam slēdžeņim [k] ir arī lielāka standartnovirzes vērtība). Tas, iespējams, saistīts ar rezonatora pagarinājumu, kas iegūts lūpu noapaļojuma rezultātā: izrunājot zilbi [kuk], rezonatora pagarinājums ir izteiktāks nekā

² Rakstā lietota latviešu valodas, nevis starptautiskā fonētiskā transkripcija. Termina *trokšņa posma ilgums* vietā lietots termins *balsīguma sākuma laiks* (angl. *voice onset time*, saīs. *VOT*), taču šie abi lielumi latviešu valodas nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem ir aptuveni vienādi, bet atšķirīgi – balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem.

zīlbes [cuc] gadījumā. Tomēr trokšņa posma ilgums saistīts arī ar artikulātoru saskares laukuma lielumu eksplozīvā slēdzeņa izrunas laikā (jo artikulātoru saskares laukums plašāks, jo lielāka eksplozīvā slēdzeņa trokšņa posma ilguma vērtība, t. i., garāks trokšņa posms). No šāda viedokļa, mēles un aukslēju saskares laukums, izrunājot [k], ir mazāks salīdzinājumā ar [c] izrunu.

- Lietuviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [k] (36) < [ki] (40), t. i.,
velāra < palatovelāra artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [ki] (47) < [k] (52), t. i.,
palatovelāra < velāra artikulācijas vieta.

Arī lietuviešu valodas materiālā vīriešu un sieviešu datos vērojamas atšķirīgas tendences. Vīriešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [ki] ir garāks trokšņa posms nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k]. Turpretī sieviešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [ki] ir īsāks trokšņa posms nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k].

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:
 - Vīriešu datos:
liet. [k] (36) < liet. [ki] (40) < latv. [k] (46) < latv. [ķ] (49) < latv. [c] (53).
 - Sieviešu datos:
latv. [ķ] (46) < liet. [ki] (47) < latv. [c] (48) < liet. [k] (52) < latv. [k] (54).

Vīriešu datos abu valodu materiāla kopā palatovelārai vs. velārai artikulācijas vietai aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības pārklājas: latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelāro variantu [ķ] un lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeni [ki] pēc trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības nevar nošķirt no latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārā varianta [k] un lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa [k]. Aplūkojot atsevišķi katras valodas materiālu, redzams, ka latviešu valodas materiālā eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [ķ] ir raksturīgs mazliet garāks trokšņa posms nekā velārajam variantam [k], bet lietuviešu valodas materiālā – palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [ki] garāks nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k]. Sieviešu datos abu valodu materiāla kopā palatovelārai artikulācijas vietai aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir mazākas nekā velārai artikulācijas vietai aprēķinātās vērtības.

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [ķ] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [ki] gan vīriešu, gan sieviešu datos ir mazliet īsāks trokšņa posms nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Savukārt, latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārajam variantam [k] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k] vīriešu datos ir īsāks, bet sieviešu datos – garāks trokšņa posms nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārā varianta [k] trokšņa posms vīriešu datos ir garāks salīdzinājumā ar lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeni [k]. Sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārā varianta [k] un lietuviešu valodas palatovelārā eksplozīvā slēdžeņa [k] trokšņa posms ir aptuveni vienāds (mazliet lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība aprēķināta lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [k]).

Latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārā varianta [k] trokšņa posms vīriešu datos ir garāks salīdzinājumā ar lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeni [k]. Sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārā varianta [k] un lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdžeņa [k] trokšņa posms ir aptuveni vienāds (tomēr mazliet lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība aprēķināta latviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k]).

Balsīgie eksplozīvie slēdžeņi

Rakstā analizētajiem balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [g] (26) < [g] (28) < [t] (40), t. i.,
velāra < palatovelāra < palatāla artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [g] (17) < [g] (19) > [t] (29), t. i.,
palatovelāra < velāra < palatāla artikulācijas vieta.

Pētījuma rezultāti rāda, ka balsīgo eksplozīvo slēdžeņu grupā, tāpat kā nebalsīgo eksplozīvo slēdžeņu grupā, vīriešu un sieviešu datos vērojamas atšķirīgas tendences. Vīriešu datos visīsākais trokšņa posms ir eksplozīvā slēdžeņa /g/ velārajam variantam [g], vidējs – eksplozīvā slēdžeņa /g/ palatovelārajam variantam [g], bet visgarākais – palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t]. Turpretī sieviešu datos visīsākais trokšņa posms ir eksplozīvā slēdžeņa /g/ palatovelārajam variantam [g], vidējs – eksplozīvā slēdžeņa /g/ velārajam variantam [g], bet visgarākais – palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t].

Gan vīriešu, gan sieviešu datos abu eksplozīvā slēdžeņa /g/ kontekstuālo variantu trokšņa posms ir īsāks nekā palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t].

Eksplozīvā slēdžeņa /g/ palatovelārā varianta [g] un velārā varianta [g] trokšņa posms ir aptuveni vienāds, tomēr vīriešu datos mazliet garāks tas ir palatovelārajam variantam [g], bet sieviešu datos – velārajam variantam [g].

- Lietuviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [g] (27) < [gʲ] (30), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [gʲ] (17) < [g] (19), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta.

Lietuviešu valodas materiālā balsīgo eksplozīvo slēdzeņu kopā vērojamas tādas pašas tendences kā nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu kopā. Vīriešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] ir garāks trokšņa posms nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g]. Savukārt, sievietes datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] ir īsāks trokšņa posms nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g].

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:
 - Vīriešu datos:
latv. [g] (26) < liet. [g] (27) < latv. [g̃] (28) < liet. [gʲ] (30) < latv. [j] (40).
 - Sievietes datos:
latv. [g̃] = liet. [gʲ] (17) < latv. [g] = liet. [g] (19) < latv. [j] (29).

Abu valodu materiāla kopā palatovelārai un velārai artikulācijas vietai aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir samērā līdzīgas, tomēr vērojamas arī nelielas atšķirības. Vīriešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ palatovelārajam variantam [g̃] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] raksturīgas mazliet lielākas, bet sievietes datos – nedaudz mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības salīdzinājumā ar latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ velāro variantu [g] un lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeni [g].

Gan vīriešu, gan sievietes datos latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ palatovelārajam variantam [g̃] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] ir īsāks trokšņa posms nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [j].

Arī latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ velārajam variantam [g] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g] gan vīriešu, gan sievietes datos ir īsāks trokšņa posms salīdzinājumā ar latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeni [j].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ palatovelārajam variantam [g̃] vīriešu datos ir aprēķināta nedaudz mazāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība nekā lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ], bet sievietes datos to trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir vienādas.

Arī latviešu valodas eksplozīvā slēdzena /g/ velārajam variantam [g] vīriešu datos ir mazāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība salīdzinājumā ar lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeni [g], bet sievietes datos to trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir vienādas.

Rezultātu kopsavilkums

Palatovelāra *vs.* velāra artikulācijas vieta

Pētījuma rezultāti rāda atšķirīgas tendences vīriešu un sieviešu datos. Latviešu valodas materiālā balsīguma ziņā vienādu eksplozīvo slēdzeņu grupā palatovelāru artikulācijas vietu vīriešu datos raksturo mazliet lielākas, bet sieviešu datos – nedaudz mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības nekā velāru artikulācijas vietu.

Tādas pašas tendences vērojamas arī lietuviešu valodas materiālā.

Palatovelāra *vs.* palatāla artikulācijas vieta

Latviešu valodas materiālā balsīguma ziņā vienādu eksplozīvo slēdzeņu grupā palatovelāru artikulācijas vietu gan vīriešu, gan sieviešu datos raksturo mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības nekā palatālu artikulācijas vietu: [k̟] < [c]; [g̟] < [t̟].

Arī lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību salīdzinājums ar balsīguma ziņā atbilstīgā latviešu valodas palatālā eksplozīvā slēdzeņa vērtību gan vīriešu, gan sieviešu datos rāda tādu pašu tendenci: [kⁱ] < [c]; [gⁱ] < [t].

Velāra *vs.* palatāla artikulācijas vieta

Latviešu valodas materiālā balsīguma ziņā vienādu eksplozīvo slēdzeņu grupā velāru artikulācijas vietu parasti raksturo mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības nekā palatālu artikulācijas vietu. Šī tendence konsekventi vērojama vīriešu datos, bet sieviešu datos rakstā analizēto nebalssīgo eksplozīvo slēdzeņu grupā velārai artikulācijas vietai aprēķināta lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība nekā palatālai artikulācijas vietai: vīr. [k] < [c]; siev. [k] > [c]; vīr., siev. [g] < [t].

Arī lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību salīdzinājums ar balsīguma ziņā atbilstīgā latviešu valodas palatālā eksplozīvā slēdzeņa vērtību rāda tādas pašas tendences: vīr. [k] < [c]; siev. [k] > [c]; vīr., siev. [g] < [t].

Palatovelāra artikulācijas vieta latviešu *vs.* lietuviešu valodā

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k̟], [g̟] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgas vai pat vienādas ar balsīguma ziņā atbilstīgā lietuviešu valodas palatovelārā eksplozīvā slēdzeņa vērtību: latv. [k̟] ~ liet. [kⁱ], bet latv. [g̟] ~/= liet. [gⁱ] (visvairāk atšķiras [k̟] *vs.* [kⁱ] vērtības vīriešu datos, bet vienādas vērtības iegūtas [g̟] *vs.* [gⁱ] sieviešu datos).

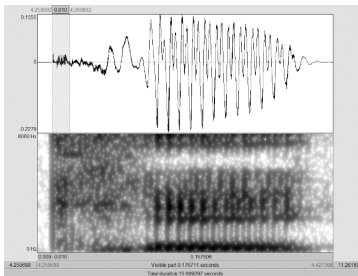
Velāra artikulācijas vieta latviešu *vs.* lietuviešu valodā

Arī latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgas vai pat vienādas ar balsīguma ziņā atbilstīgā lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa vērtību: latv. [k] ~ liet. [k], bet latv. [g] \neq liet. [g] (visvairāk atšķiras latv. [k] *vs.* liet. [k] vērtības vīriešu datos, bet vienādas vērtības iegūtas latv. [g] *vs.* liet. [g] sieviešu datos).

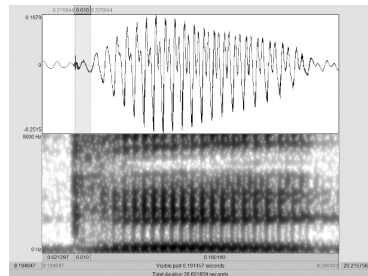
2. Spektrālās smailes frekvence

Vēl viena akustiskā pazīme, kas tiek izmantota eksplozīvo slēdzeņu raksturojumā, ir dominējošās spektrālās smailes frekvences vērtība. Akustiskās fonētikas pētījumi liecina, ka eksplozijas spektrs variējas līdz ar eksplozīvā slēdzeņa artikulācijas vietu, piem., angļu valodā labiālo eksplozīvo slēdzeņu spektros galvenā enerģija koncentrēta zemu frekvences vērtību apgabalā, alveolāro eksplozīvo slēdzeņu spektros – augstu frekvences vērtību apgabalā, bet velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem – vidēju frekvences vērtību apgabalā (Kent, Read 1992: 110). Detalizētāks teorijas apskats sniegts jau vairākos iepriekš publicētos rakstos (sk. Indričāne, Urbanavičienē 2015a; Urbanavičienē, Indričāne 2016b).

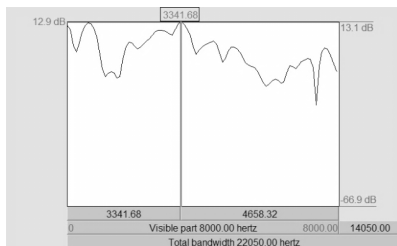
Šajā rakstā analizētajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem spektrālās smailes frekvences vērtības noteikšanai izmantotas statistiskās spektrogrammas jeb FFT spektri, kas iegūti no 10 ms gara intervāla, kas iezīmēts eksplozīvā slēdzeņa oscilogrammā un dinamiskajā spektrogrammā (3.–4. attēls). 10 ms garā intervāla iezīmēšana veikta no slēguma pārtraukuma (eksplozijas) fonētisko apkaimi veidojošā patskaņa virzienā, izmantojot datorprogrammu *PRAAT*. Iegūtajos FFT spektros enerģijas sadalījums pētīts 0–8 kHz diapazonā. Frekvences vērtība mērīta dominējošajai smailei eksplozīvā slēdzeņa FFT spektrā (5.–6. attēls).

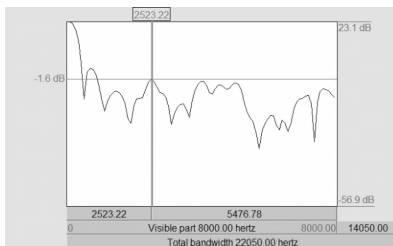
3. attēls. 10 ms posma iezīmēšana zīlē [kik] izrunātā prevokāliskā nebalsīgā eksplozīvā slēdzeņa [k] spektrogrammā un oscilogrammā

4. attēls. 10 ms posma iezīmēšana zīlē [gig] izrunātā prevokāliskā balsīgā eksplozīvā slēdzeņa [g] spektrogrammā un oscilogrammā

5. attēls. Smailes frekvences vērtības (Hz) noteikšana zilbē [kik] izrunātā prevokāliskā nebalsīgā eksplozīvā slēdžeņa [k] FFT spektrā

6. attēls. Smailes frekvences vērtības (Hz) noteikšana zilbē [gig] izrunātā prevokāliskā balsīgā eksplozīvā slēdžeņa [g] FFT spektrā

Ar datorprogrammu SPSS rakstā analizētajiem latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžeņiem aprēķinātas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN) – atsevišķi vīriešu izrunai (vīriešu dati) un sievietes izrunai (sieviešu dati) (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN) hercos (Hz)

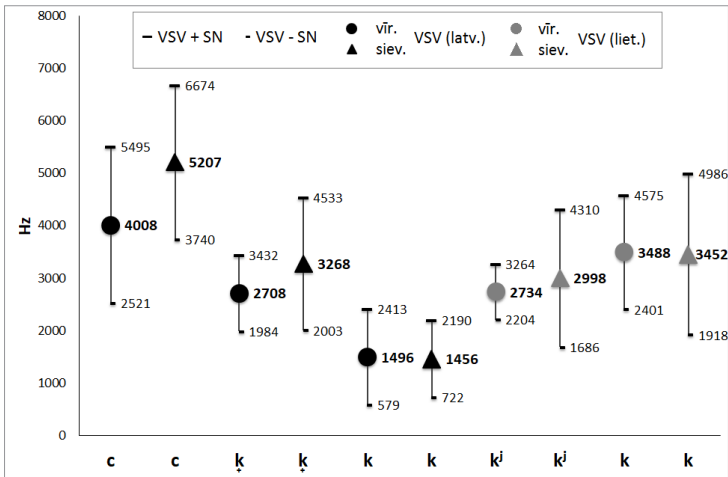
Valoda	C	Vīriešu dati		Sieviešu dati	
		VSV	SN	VSV	SN
Latviešu	[c]	4008	1487	5207	1467
	[t]	4137	1300	4958	1524
	[k]	2708	724	3268	1265
	[ç]	2574	722	3023	841
	[k]	1496	917	1456	734
	[g]	1458	600	1611	846
Lietuviešu	[kʲ]	2734	530	2998	1312
	[gʲ]	2760	726	3372	1361
	[k]	3488	1087	3452	1534
	[g]	2912	1446	2974	1719

Ar datorprogrammu *MS EXCEL* izveidoti grafiki, kas rāda katra rakstā analizētā eksplozīvā slēdzeņa spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes nogriezni (sk. 5.–8. grafiku). Katrs nogrieznis savieno trīs vērtības: 1) vērtību, kas iegūta, no vidējās statistiskās vērtības atņemot standartnovirzes vērtību (VSV-SN); 2) vidējo statistisko vērtību (VSV); 3) vērtību, kas iegūta, vidējai statistiskajai vērtībai pieskaitot standartnovirzes vērtību (VSV+SN).

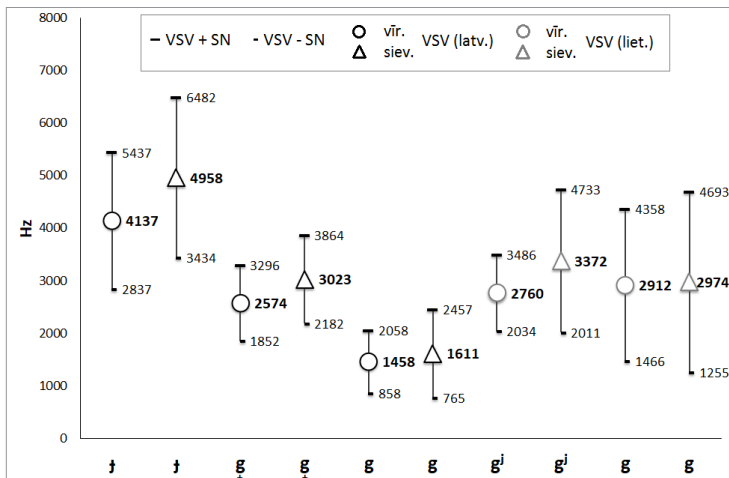
Vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums

Vīriešu un sieviešu izrunai izveidotie eksplozīvo slēdzeņu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi attēloti 5.–6. grafikā. Rakstā analizēto latviešu un lietuviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu nogriežņus sk. 5. grafikā, bet balsīgo eksplozīvo slēdzeņu nogriežņus – 6. grafikā.

Latviešu valodas materiālā vienam un tam pašam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datus parasti ir mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā

5. grafiks. Spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem: latviešu valodas palatālajam [c] un velārā /k/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [ķ] un velārajam [k]; lietuviešu valodas palatovelārajam [kʲ] un velārajam [k] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

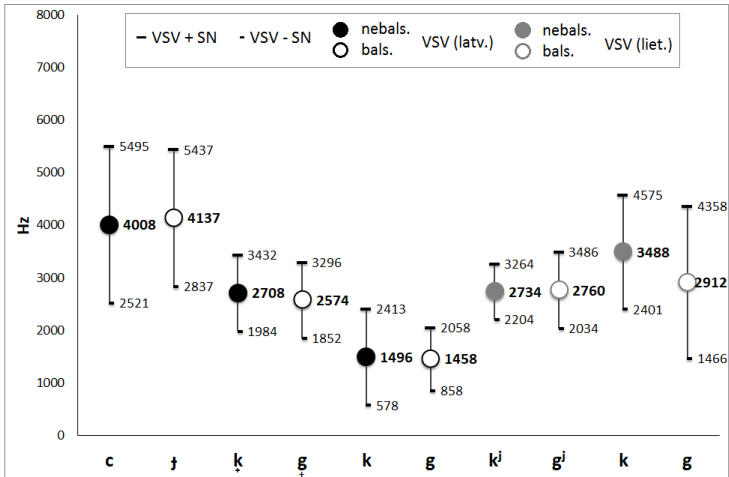
6. grafiks. Spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņi balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem: latviešu valodas palatālajam [t] un velārā /g/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [ɕ] un velārajam [k]; lietuviešu valodas palatovelārajam [gʲ] un velārajam [gʲ] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

statistiskā vērtība nekā sieviešu datos. Izņēmums ir eksplozīvā slēdža /k/ velārais variants [k], kam vīriešu datos ir mazliet lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā sieviešu datos. Vairumam rakstā analizēto eksplozīvo slēdžu vīriešu datos ir arī mazākas standartnovirzes vērtības nekā sieviešu datos. Izņēmums ir latviešu valodas palatālais eksplozīvais slēdzenis [c] un eksplozīvā slēdža /k/ velārais variants [k], kam vīriešu datos ir lielākas standartnovirzes vērtības.

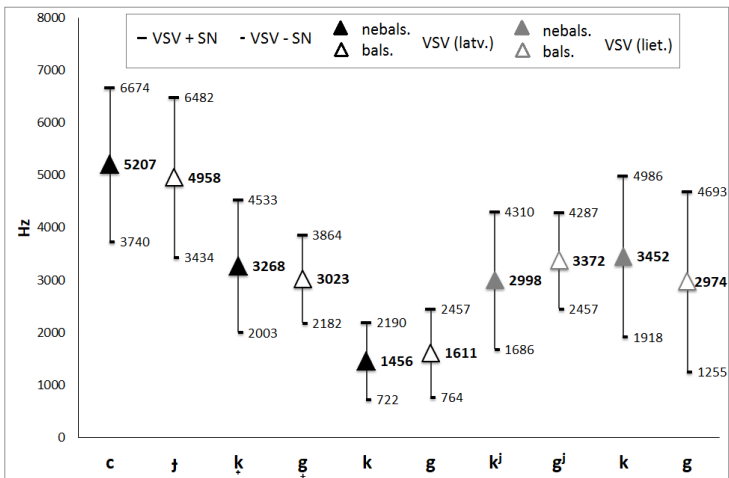
Arī lietuviešu valodas materiālā vienam un tam pašam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datos parasti ir mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā sieviešu datos. Izņēmums ir velārais eksplozīvais slēdzenis [k], kuram vīriešu datos ir mazliet lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā sieviešu datos. Visiem rakstā analizētajiem lietuviešu valodas eksplozīvajiem slēdžiem vīriešu datos ir mazākas standartnovirzes vērtības nekā sieviešu datos.

Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdžu salīdzinājums

Rakstā analizēto nebalssīgo un balssīgo eksplozīvo slēdžu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi attēloti 7.–8. grafikā: vīriešu datus sk. 7. grafikā, bet sieviešu datus – 8. grafikā.

7. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdžu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie /c/, /ɟ/ un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [k], [g] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie /kʲ/, /gʲ/ un velārie /k/, /g/ (vīriešu dati)

8. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdžu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību (VSV) un standartnoviržu (SN) nogriežņu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie /c/, /ɟ/ un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [k], [g] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie /kʲ/, /gʲ/ un velārie /k/, /g/ (sieviešu dati)

Latviešu valodas materiālā nav konstatēta rakstā analizēto eksplozīvo slēdžeņu nebalsīguma/ balsīguma saistība ar spektrālās smailes frekvences vērtību.

Arī lietuviešu valodas materiālā šāda saistība nav konstatēta.

Nebalsīgie eksplozīvie slēdžeņi

Rakstā analizētajiem nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:

- Vīriešu datos: [k] (1496) < [ķ] (2708) < [c] (4008), t. i.,
velāra < **palatovelāra** < **palatāla** artikulācijas vieta.
- Sieviešu datos: [k] (1456) < [ķ] (3268) < [c] (5207), t. i.,
velāra < **palatovelāra** < **palatāla** artikulācijas vieta.

Pētījuma rezultāti rāda līdzīgas tendences gan vīriešu, gan sieviešu datos: nebalsīgā eksplozīvā slēdžeņa /k/ velārajam variantam [k] raksturīga vismazākā spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība, palatovelārajam variantam [ķ] – vidēja, bet palatāļajam eksplozīvajam slēdženim [c] – vislielākā. Abiem eksplozīvā slēdžeņa /k/ kontekstuālajiem variantiem gan vīriešu, gan sieviešu datos aprēķinātas mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (un standartnovirzes) salīdzinājumā ar palatālo eksplozīvo slēdzeni [c].

- Lietuviešu valodā:

- Vīriešu datos: [ki] (2734) < [k] (3488), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta.
- Sieviešu datos: [ki] (2998) < [k] (3452), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta.

Lietuviešu valodas materiālā gan vīriešu, gan sieviešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdženim [ki] ir mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (un standartnovirze) nekā velārajam eksplozīvajam slēdženim [k].

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:

- Vīriešu datos:
latv. [k] (1496) < latv. [ķ] (2708) < liet. [ki] (2734) <
liet. [k] (3488) < latv. [c] (4008).
- Sieviešu datos:
latv. [k] (1456) < liet. [ki] (2998) < latv. [ķ] (3268) <
liet. [k] (3452) < latv. [c] (5207).

Gan latviešu valodas eksplozīvā slēdžeņa /k/ palatovelārajam variantam [ķ], gan lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdženim [ki]

spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir lielāka nekā latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārajam variantam [k], bet mazāka nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k].

Gan vīriešu, gan sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] ir mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Arī latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārajam variantam [k] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k] gan vīriešu, gan sieviešu datos spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir mazākas nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir samērā līdzīgas. Vīriešu datos tās atšķiras mazāk, un nedaudz lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ]. Sieviešu datos tās atšķiras vairāk, un lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārā variantā [k] spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir ievērojami mazāka nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k].

Balsīgie eksplozīvie slēdzeni

Rakstā analizētajiem balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [g] (1458) < [g̟] (2574) < [t̟] (4137), t. i.,
velāra < **palatovelāra** < **palatāla** artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [g] (1611) < [g̟] (3023) < [t̟] (4958), t. i.,
velāra < **palatovelāra** < **palatāla** artikulācijas vieta.

Gan vīriešu, gan sieviešu datos balsīgā eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārajam variantam [g̟] raksturīga vismazākā spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība, palatovelārajam variantam [g̟] – vidēja, bet palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t̟] – vislielākā. Abiem eksplozīvā slēdzeņa /g/ kontekstuālajiem variantiem gan vīriešu, gan sieviešu datos aprēķinātās mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (un standartnovirzes) salīdzinājumā ar palatālo eksplozīvo slēdzeni [t̟]. Tas atbilst latviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu grupā vērojāmām tendencēm.

- Lietuviešu valodā:
 - Vīriešu datos: [gʲ] (2760) < [g] (2912), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos: [g] (2974) < [gʲ] (3372), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.

Lietuviešu valodas materiālā vīriešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] ir mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (un arī mazāka standartnovirze) nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g]. Bet sieviešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] ir lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (un mazāka standartnovirze) nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g]. Tikai vīriešu dati atbilst tendencei, kas konstatēta, salīdzinot lietuviešu valodas nebalsīgos eksplozīvos slēdžņus – palatovelāro [kʲ] ar velāro [k] (sk. iepriekš).

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:
 - Vīriešu datos:
latv. [g] (1458) < latv. [g] (2574) < liet. [gʲ] (2760) <
liet. [g] (2912) < latv. [t] (4137).
 - Sieviešu datos:
latv. [g] (1611) < liet. [g] (2974) < latv. [g] (3023) <
liet. [gʲ] (3372) < latv. [t] (4958).

Gan latviešu valodas eksplozīvā slēdža /g/ palatovelārajam variantam [gʲ], gan lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir lielāka nekā latviešu valodas eksplozīvā slēdža /g/ velārajam variantam [g]. Vīriešu datos to spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir mazākas, bet sieviešu datos – lielākas nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g].

Gan vīriešu, gan sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdža /g/ palatovelārajam variantam [gʲ] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] aprēķinātās mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t].

Arī latviešu valodas eksplozīvā slēdža /g/ velārajam variantam [g] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g] gan vīriešu, gan sieviešu datos ir mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [t].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdža /g/ palatovelārajam variantam [gʲ] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir samērā līdzīgas. Tomēr gan vīriešu, gan sieviešu datos lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gʲ].

Latviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārajam variantam [g] ir aprēķināta ievērojami mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g]. Tās būtiski atšķiras gan vīriešu, gan sieviešu datos.

Rezultātu kopsavilkums

Palatovelāra *vs.* velāra artikulācijas vieta

Latviešu valodas materiālā gan vīriešu, gan sieviešu datos neatkarīgi no eksplozīvā slēdzeņa nebalsīguma/ balsīguma palatovelāru artikulācijas vietu raksturo lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā velāru artikulācijas vietu: [k], [g] > [k], [g].

Lietuviešu valodas materiālā vīriešu datos neatkarīgi no eksplozīvā slēdzeņa nebalsīguma/ balsīguma palatovelāru artikulācijas vietu parasti raksturo mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā velāru artikulācijas vietu: [kⁱ], [gⁱ] < [k], [g]. Sieviešu datos nebalsīgajam palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim aprēķināta mazāka, bet balsīgajam palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim – lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā balsīguma ziņā atbilstīgajam velārajam eksplozīvajam slēdzenim: [kⁱ] < [k] un [gⁱ] > [g]. Tā kā velāro eksplozīvo slēdzeņu spektros parasti vērojamas divas smailes, iespējams, gadījumos, kad velārajam eksplozīvajam slēdzenim iegūta lielāka spektrālās smailes frekvences vērtība nekā palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim, tā spektrā dominējusi otrā (augstākā frekvences vērtību apgabalā novietotā) smaile vai arī tas saistīts ar atšķirīgi lietotu mērījumu metodi. Tāpēc šie rezultāti nākotnē būtu jāpārskata un jāprecizē.

Palatovelāra *vs.* palatāla artikulācijas vieta

Latviešu valodas materiālā gan vīriešu, gan sieviešu datos neatkarīgi no eksplozīvā slēdzeņa nebalsīguma/ balsīguma palatovelāru artikulācijas vietu raksturo mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā palatālu artikulācijas vietu: [k], [g] < [c], [t].

Šādi rezultāti iegūti, arī salīdzinot lietuviešu valodas palatovelāros eksplozīvos slēdžņus ar latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžņiem: [kⁱ], [gⁱ] < [c], [t].

Velāra *vs.* palatāla artikulācijas vieta

Latviešu valodas materiālā gan vīriešu, gan sieviešu datos neatkarīgi no eksplozīvā slēdzeņa nebalsīguma/ balsīguma velāru artikulācijas vietu raksturo mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā palatālu artikulācijas vietu: [k], [g] < [c], [t].

Šādi rezultāti iegūti, arī salīdzinot lietuviešu valodas velāros eksplozīvos slēdzeņus ar latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem: [k], [g] < [c], [t].

Palatovelāra artikulācijas vieta latviešu vs. lietuviešu valodā

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k], [g] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības gan vīriešu, gan sievietes datus ir samērā līdzīgas lietuviešu valodas palatovelāro eksplozīvo slēdzeņu [kʲ], [gʲ] vērtībām.

Velāra artikulācijas vieta latviešu vs. lietuviešu valodā

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir ievērojami mazākas nekā lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem [k], [g]. Turklāt rakstā analizēto nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu grupā (latv. [k] vs. liet. [k]) šīs vērtības atšķiras vairāk nekā balsīgo eksplozīvo slēdzeņu grupā (latv. [g] vs. liet. [g]).

3. F2 pārejas virzība

Formantu pārejas atspoguļo artikulatoru kustības un balss trakta formas izmaiņas runas laikā (Kodzasov, Krivnova 2001: 170). Tās var definēt kā spektrālās enerģijas koncentrācijas joslu frekvenču maiņas (Grigorjevs 2008: 24). Jau agrīnajos akustiskās fonētikas pētījumos F2 pāreja atzīta par pazīmi, ko var izmantot līdzskaņu (sākotnēji – eksplozīvo slēdzeņu un nāseņu) atpazīšanai. Pjēra Delatra (*Pierre C. Delattre*), Alvina Libermana (*Alvin M. Liberman*) un Frenklina Kūpera (*Franklin S. Cooper*) rakstā norādīts, ka „(..) ikvienam līdzskanīam ir sava raksturīga un fiksēta otrā formanta [frekvences] pozīcija jeb lokuss, kas atbilst relatīvi fiksētai līdzskaņa artikulācijas vietai”³ (Delattre *et al.* 1955: 769). Tā, piemēram, tika noskaidrots, ka /b/ lokuss atbilst 720 Hz; /d/ lokuss – 1800 Hz, bet /g/ lokusu varēja pierādīt, ja blakus esošā patskaņa F2 bija virs 1200 Hz (zemāk par 1200 Hz /g/ lokuss netika atrasts) (turpat).

Rakstā izmantota vēlākos gados izstrādāta un attīstīta pieeja (t. i., lokusa vienādojumi), kuras pamatā ir atziņa, ka starp F2 frekvences vērtību patskaņa sākumā (F2_{sākums}), vietā, kur robežojas līdzskanis ar patskani, un F2 frekvences vērtību patskaņa vidū jeb stabilajā posmā (F2_{vidus}), ir lineāras regresijas attiecības, ko var izteikt ar vienādojumu:

³ “(..) each consonant has a characteristic and fixed frequency position, or locus, for the second formant, corresponding to the relatively fixed place of production of the consonant.”

$$y = k * x + c$$

jeb

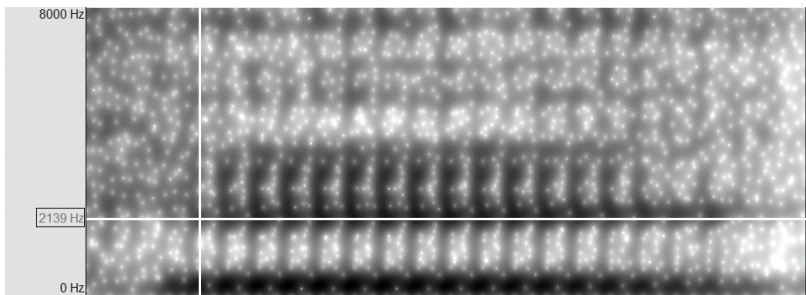
$$F2_{\text{sākums}} = \text{slīpums} * F2_{\text{vidus}} + y \text{ ass krustpunkts}$$

Šo sakarību – F2 frekvences vērtība, kas mērīta patskaņa sākumā, korelē ar F2 frekvences vērtību, kas mērīta patskaņa vidū –, pirmais ievēroja Bjorns Lindbloms (*Björn Lindblom*), pētot zviedru valodas prevokāliskos balsīgos eksplozīvos slēdžeņus /b/, /d/ un /g/ CVC zilbēs (Lindblom 1963; Reetz, Jongman 2009: 204; Sussman *et al.* 1993: 1257).

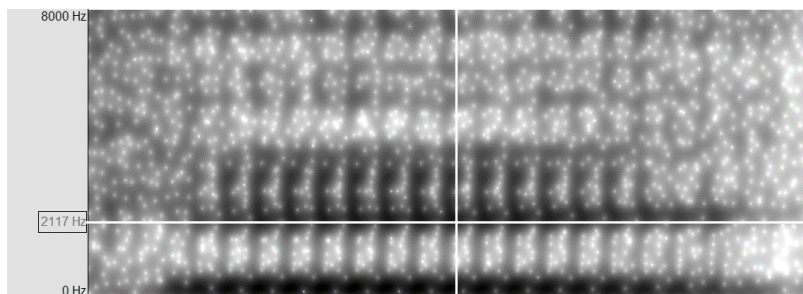
Attēlojot patskaņiem noteiktās $F2_{\text{sākums}}$ un $F2_{\text{vidus}}$ frekvences vērtības koordinātu plaknē ($F2_{\text{sākums}}$ vērtības – uz y ass, bet $F2_{\text{vidus}}$ vērtības – uz x ass), tiek iegūta lineārās regresijas taisne, kas raksturo līdzskaņa līdzartikulāciju ar visiem tā fonētiskā apkaimē izrunātajiem patskaņiem.

Taisnes slīpuma saistību ar līdzskaņa un patskaņa līdzartikulāciju pirmā aplūkojusi Diana Krulla (*Diana Krull*) (Krull 1987; 1988; 1989; Sussman *et al.* 1993: 1257). Stāvāka taisne, kuru raksturo samērā liela slīpuma (un maza y ass krustpunkta) vērtība, norāda uz lielāku līdzartikulācijas apjomu – līdzskanis vairāk pakļaujas līdzartikulācijai ar fonētisko apkaimi veidojošiem patskaņiem. Lēzenāka taisne, kuru raksturo samērā maza slīpuma (un liela y ass krustpunkta) vērtība, norāda uz mazāku līdzartikulācijas apjomu – fonētisko apkaimi veidojošie patskaņi līdzskani ietekmē maz, drīzāk pats līdzskanis ietekmē fonētisko apkaimi veidojošos patskaņus.

Ar datorprogrammu *PRAAT* visiem patskaņiem CVC zilbēs noteikta $F2_{\text{sākums}}$ un $F2_{\text{vidus}}$ frekvences vērtība hercos (Hz). $F2_{\text{sākums}}$ frekvences vērtība iegūta, iezīmējot F2 centru viena balss saišu svārstību cikla laikā, F2 pārejas sākumā no eksplozīvā slēdža uz patskani (7. attēls). $F2_{\text{vidus}}$ frekvences vērtība noteikta, iezīmējot F2 centru viena balss saišu svārstību cikla laikā, patskaņa vidū, kur tas vismazāk pakļauts eksplozīvā slēdža ietekmei (8. attēls).

7. attēls. $F2_{\text{sākums}}$ (Hz) noteikšana

8. attēls. F2_{vidus} (Hz) noteikšana

Ar datorprogrammu *MS EXCEL* aprēķinātas katra rakstā analizētā eksplozīvā slēdžeņa lineārās regresijas taisnes slīpuma vērtības (funkcija <Slope>) un y ass krustpunkta vērtības (funkcija <Intercept>), sk. 4. tabulu.

Slīpuma un y ass krustpunkta vērtības attēlotas jaunā koordinātu plaknē (slīpuma vērtības – uz x ass, bet y ass krustpunkta vērtības – uz y ass), tā iegūstot rakstā analizēto eksplozīvo slēdžeņu F2 lokusu grafikus (sk. rakstā 9.–12. grafiku).

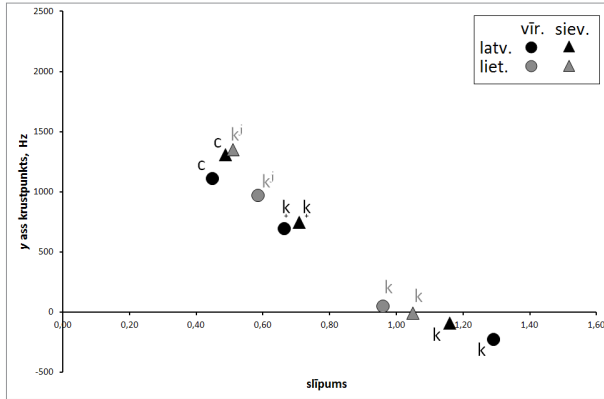
4. tabula

Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu slīpuma un y ass krustpunkta vērtības

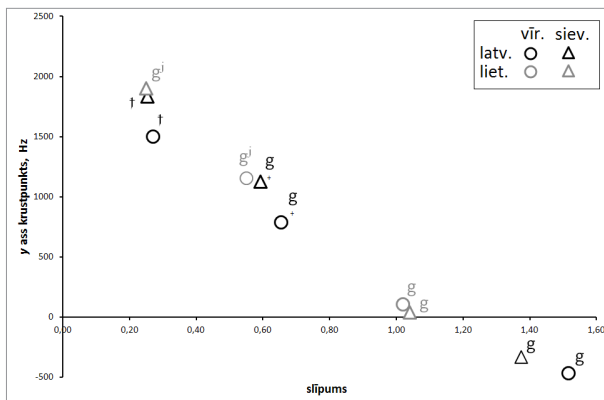
Valoda	C	Vīriešu dati		Sieviešu dati	
		Slīpums	y ass krustpunkts (Hz)	Slīpums	y ass krustpunkts (Hz)
Latviešu	[c]	0,45	1112	0,49	1307
	[t]	0,27	1500	0,25	1835
	[k]	0,66	693	0,71	745
	[g]	0,65	785	0,59	1126
	[k]	1,29	-229	1,16	-93
	[g]	1,52	-465	1,37	-332
Lietuviešu	[kʲ]	0,59	960	0,51	1347
	[gʲ]	0,55	1154	0,25	1900
	[k]	0,96	51	1,05	-9
	[g]	1,02	105	1,04	37

Vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums

Vīriešu un sieviešu izrunai izveidotos eksplozīvo slēdžu F2 lokusus sk. 9.–10. grafikā. Rakstā analizēto latviešu un lietuviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdžu F2 lokusi attēloti 9. grafikā, bet balsīgo eksplozīvo slēdžu F2 lokusi – 10. grafikā.

9. grafiks. F2 lokusi nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem: latviešu valodas palatālajam [c] un velārā /k/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [kʲ] un velārajam [k]; lietuviešu valodas palatovelārajam [kʲ] un velārajam [k] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

10. grafiks. F2 lokusi balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem: latviešu valodas palatālajam [ʃ] un velārā /g/ kontekstuālajiem variantiem – palatovelārajam [gʲ] un velārajam [g]; lietuviešu valodas palatovelārajam [gʲ] un velārajam [g] (vīriešu un sieviešu datu salīdzinājums)

Latviešu valodas materiālā vienam un tam pašam eksplozīvajam slēdzenim vīriešu datos ir mazāka y ass krustpunkta vērtība nekā sieviešu datos.

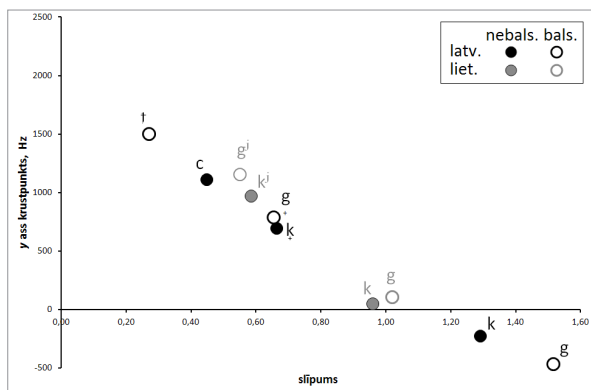
Lietuviešu valodas materiālā šai tendencei atbilst palatovelārie eksplozīvie slēdzeņi [k], [g], bet velārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem [k], [g] lielāka y ass krustpunkta vērtība ir vīriešu, nevis sieviešu datos.

Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu salīdzinājums

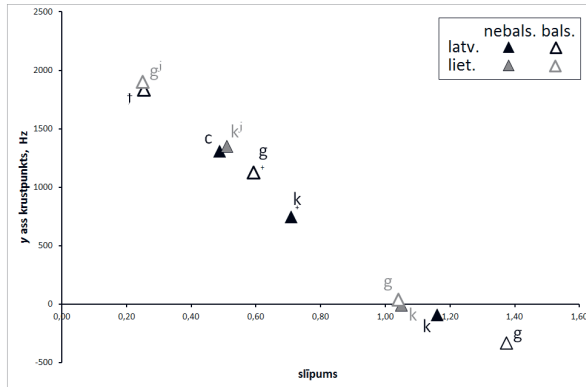
Rakstā analizēto nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu F2 lokusu salīdzinājumu sk. 11.–12. grafikā: vīriešu datus sk. 11. grafikā, bet sieviešu datus – 12. grafikā.

Latviešu valodas materiālā gan vīriešu, gan sieviešu datos nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim parasti raksturīga lielāka slīpuma un mazāka y ass krustpunkta vērtība nekā artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajam balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim. Izņēmums ir eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārie varianti [k], [g]: gan vīriešu, gan sieviešu datos nebalsīgā eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārajam variantam [k] ir mazāka slīpuma un lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā balsīgā eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārajam variantam [g].

Līdzīgas tendences vērojamas arī lietuviešu valodas materiālā. Gan vīriešu, gan sieviešu datos nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim ir lielāka slīpuma un mazāka y ass krustpunkta vērtība nekā artikulācijas vietas ziņā atbilstīgajam balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim. Izņēmums ir eksplozīvie slēdzeņi [k], [g] vīriešu datos, kur nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim [k] ir mazāka slīpuma un arī mazāka y ass krustpunkta vērtība nekā balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim [g].

11. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdzeņu F2 lokusu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie [c], [tʃ] un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [k], [g] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie [kʲ], [gʲ] un velārie [k], [g] (vīriešu dati)

12. grafiks. Nebalsīgo un balsīgo eksplozīvo slēdžu F2 lokusu salīdzinājums: latviešu valodas palatālie [c], [j] un velāro /k/, /g/ kontekstuālie varianti – palatovelārie [kʲ], [gʲ] un velārie [k], [g]; lietuviešu valodas palatovelārie [kʲ], [gʲ] un velārie [k], [g] (sieviešu dati)

Nebalsīgie eksplozīvie slēdži

Rakstā analizētajiem nebalsīgajiem eksplozīvajiem slēdžiem slīpuma un y ass krustpunkta vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:
 - Vīriešu datos:
 - 1) slīpums: [c] (0,45) < [kʲ] (0,66) < [k] (1,29), t. i.,
palatāla < palatovelāra < velāra artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts: [k] (-229) < [kʲ] (693) < [c] (1112), t. i.,
velāra < palatovelāra < palatāla artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos:
 - 1) slīpums: [c] (0,49) < [kʲ] (0,71) < [k] (1,16), t. i.,
palatāla < palatovelāra < velāra artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts:
[k] (-93) < [kʲ] (745) < [c] (1307), t. i.,
velāra < palatovelāra < palatāla artikulācijas vieta.

Pētījuma rezultāti rāda līdzīgas tendences gan vīriešu, gan sieviešu datos: nebalsīgā eksplozīvā slēdža /k/ velārajam variantam [k] raksturīga vislielākā slīpuma un vismazākā y ass krustpunkta vērtība, palatovelārajam variantam [kʲ] – vidēja slīpuma un vidēja y ass krustpunkta vērtība, bet palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c] – vismazākā slīpuma un vislielākā y ass krustpunkta vērtība.

- Lietuviešu valodā:
 - Vīriešu datos:
 - 1) slīpums: [kʲ] (0,59) < [k] (0,96), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts: [k] (51) < [kʲ] (960), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.
 - Sieviešu datos:
 - 1) slīpums: [kʲ] (0,51) < [k] (1,05), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts:
[k] (-9) < [kʲ] (1347), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.

Lietuviešu valodā gan vīriešu, gan sieviešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] ir raksturīga mazāka slīpuma un lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [k].

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:
 - Vīriešu datos:
 - 1) slīpums: latv. [c] (0,45) < liet. [kʲ] (0,59) < latv. [ķ] (0,66) < liet. [k] (0,96) < latv. [k] (1,29);
 - 2) y ass krustpunkts: latv. [k] (-229) < liet. [k] (51) < latv. [ķ] (693) < liet. [kʲ] (960) < latv. [c] (1112).
 - Sieviešu datos:
 - 1) slīpums: latv. [c] (0,49) < liet. [kʲ] (0,51) < latv. [ķ] (0,71) < liet. [k] (1,05) < latv. [k] (1,16);
 - 2) y ass krustpunkts: latv. [k] (-93) < liet. [k] (-9) < latv. [ķ] (745) < latv. [c] (1307) < liet. [kʲ] (1347).

Gan vīriešu, gan sieviešu datos vislielākā slīpuma un vismazākā y ass krustpunkta vērtība ir latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārajam variantam [k] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ]; vidēja slīpuma un vidēja y ass krustpunkta vērtība – latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [ķ]; mazākās slīpuma un lielākās y ass krustpunkta vērtības ir latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] (t. i., vīriešu datos liet. [kʲ] slīpuma vērtība ir līdzīgāka latv. [ķ], bet sieviešu datos – latv. [c] aprēķinātajai slīpuma vērtībai; y ass krustpunkta vērtību ziņā liet. [kʲ] gan vīriešu, gan sieviešu datos ir līdzīgāks latv. [c]).

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārais variants [ķ] un lietuviešu valodas palatovelārais eksplozīvais slēdzenis [kʲ] gan vīriešu, gan sieviešu datos no latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārā varianta [k] un lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa [k] atšķiras ar mazāku slīpuma un lielāku y ass krustpunkta vērtību.

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārais variants [k̟] no palatālā eksplozīvā slēdzeņa [c] gan vīriešu, gan sieviešu datos skaidri nošķirams pēc lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības. Turpretī lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] tikai vīriešu datos ir lielāka slīpuma un nedaudz mazāka y ass krustpunkta vērtība salīdzinājumā ar latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeni [c]. Sieviešu datos lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] raksturīga mazliet lielāka slīpuma un arī mazliet lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Gan latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārajam variantam [k], gan lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] raksturīgas ievērojami lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [c].

Gan vīriešu, gan sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārajam variantam [k̟] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ] aprēķinātās slīpuma un y ass krustpunkta vērtības diezgan būtiski atšķiras. Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ palatovelārā varianta [k̟] slīpuma vērtība ir lielāka, bet y ass krustpunkta vērtība – mazāka nekā lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārā varianta [k] un lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa [kʲ] slīpuma un y ass krustpunkta vērtības ir samērā līdzīgas. Tomēr latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /k/ velārā varianta [k] slīpuma vērtība gan vīriešu, gan sieviešu datos ir mazliet lielāka, bet y ass krustpunkta vērtība – mazāka nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [kʲ].

Balsīgie eksplozīvie slēdžeņi

Rakstā analizētajiem balsīgajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem slīpuma un y ass krustpunkta vērtības palielinās šādā secībā:

- Latviešu valodā:
 - Vīriešu datos:
 - 1) slīpums: [t] (0,27) < [g] (0,65) < [g] (1,52), t. i.,
palatāla < palatovelāra < velāra artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts: [g] (-465) < [g] (785) < [t] (1500), t. i.,
velāra < palatovelāra < palatāla artikulācijas vieta;
 - Sieviešu datos:
 - 1) slīpums: [t] (0,25) < [g] (0,59) < [g] (1,37), t. i.,
palatāla < palatovelāra < velāra artikulācijas vieta;
 - 2) y ass krustpunkts: [g] (-332) < [g] (1126) < [t] (1835), t. i.,
velāra < palatovelāra < palatāla artikulācijas vieta.

Gan vīriešu, gan sieviešu datos balsīgā eksplozīvā slēdžu /g/ velārajam variantam [g] raksturīga vislielākā slīpuma un vismazākā y ass krustpunkta vērtība, palatovelārajam variantam [g] – vidēja slīpuma un vidēja y ass krustpunkta vērtība, bet palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [ɟ] – vismazākā slīpuma un vislielākā y ass krustpunkta vērtība.

- Lietuviešu valodā:

- Vīriešu datos:

- 1) slīpums: [g] (0,55) < [g] (1,02), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta;
- 2) y ass krustpunkts: [g] (105) < [g] (1154), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.

- Sieviešu datos:

- 1) slīpums: [g] (0,25) < [g] (1,04), t. i.,
palatovelāra < **velāra** artikulācijas vieta;
- 2) y ass krustpunkts:
[g] (37) < [g] (1900), t. i.,
velāra < **palatovelāra** artikulācijas vieta.

Gan vīriešu, gan sieviešu datos palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [g] ir mazāka slīpuma un lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g].

- Latviešu un lietuviešu valodas datu salīdzinājums:

- Vīriešu datos:

- 1) slīpums: latv. [ɟ] (0,27) < liet. [g] (0,55) < latv. [g] (0,65) < liet. [g] (1,02) < latv. [g] (1,52);
- 2) y ass krustpunkts: latv. [g] (-465) < liet. [g] (105) < latv. [g] (785) < liet. [g] (1154) < latv. [ɟ] (1500);

- Sieviešu datos:

- 1) slīpums: latv. [ɟ] (0,25) = liet. [g] (0,25) < latv. [g] (0,59) < liet. [g] (1,04) < latv. [g] (1,37);
- 2) y ass krustpunkts: latv. [g] (-332) < liet. [g] (37) < latv. [g] (1126) < latv. [ɟ] (1835) < liet. [g] (1900).

Arī rakstā analizēto balsīgo eksplozīvo slēdžu grupā gan vīriešu, gan sieviešu datos vislielākās slīpuma un vismazākās y ass krustpunkta vērtības ir latviešu valodas eksplozīvā slēdžu /g/ velārajam variantam [g] un lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g]; vidēja slīpuma un vidēja y ass krustpunkta vērtība – latviešu valodas eksplozīvā slēdžu /g/ palatovelārajam variantam [g]; mazākās slīpuma un lielākās y ass krustpunkta vērtības ir latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [ɟ] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [g'] (t. i., vīriešu datos liet. [g'] gan slīpuma, gan y ass krustpunkta vērtības ziņā nostājas it kā pa vidu starp

latv. [g] un [j], bet sieviešu datos tas slīpuma un y ass krustpunkta vērtību ziņā ir līdzīgāks latv. [j]).

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ palatovelārais variants [g̟] un lietuviešu valodas palatovelārais eksplozīvais slēdzenis [gi] gan vīriešu, gan sieviešu datos no latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārā varianta [g] un lietuviešu valodas velārā eksplozīvā slēdzeņa [g] atšķiras ar mazāku slīpuma un lielāku y ass krustpunkta vērtību.

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ palatovelārais variants [g] no palatālā eksplozīvā slēdzeņa [j] gan vīriešu, gan sieviešu datos skaidri nošķirams pēc lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības. Arī lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gi] vīriešu datos ir lielāka slīpuma un mazāka y ass krustpunkta vērtība salīdzinājumā ar latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeni [j]. Savukārt, sieviešu datos lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gi] un latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [j] aprēķinātas vienādas slīpuma vērtības, bet y ass krustpunkta vērtība ir lielāka lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gi].

Gan latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārajam variantam [g], gan lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g] raksturīgas ievērojami lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības nekā latviešu valodas palatālajam eksplozīvajam slēdzenim [j].

Pētījuma rezultāti rāda, ka gan vīriešu, gan sieviešu datos latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ palatovelārajam variantam [g] un lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gi] aprēķinātās slīpuma un y ass krustpunkta vērtības būtiski atšķiras. Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ palatovelārā varianta [g̟] slīpuma vērtība ir lielāka, bet y ass krustpunkta vērtība – mazāka nekā lietuviešu valodas palatovelārajam eksplozīvajam slēdzenim [gi].

Latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārā varianta [g] slīpuma vērtība gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīga lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g] aprēķinātajām vērtībām. Tomēr latviešu valodas eksplozīvā slēdzeņa /g/ velārā varianta [g] slīpuma vērtība ir mazliet lielāka, bet y ass krustpunkta vērtība – mazāka nekā lietuviešu valodas velārajam eksplozīvajam slēdzenim [g].

Rezultātu kopsavilkums

Palatovelāra *vs.* velāra artikulācijas vieta

Pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k̟], [g̟] gan vīriešu, gan sieviešu datos raksturīga mazāka slīpuma un lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā velārajiem variantiem [k], [g].

Arī lietuviešu valodā palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [kⁱ], [gⁱ] raksturīga mazāka slīpuma un lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [k], [g].

Arī abu valodu materiāla kopā latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelāros variantus [k̟], [g̟] un lietuviešu valodas palatovelāros eksplozīvos slēdžeņus [kⁱ], [gⁱ] pēc mazākas slīpuma un lielākas y ass krustpunkta vērtības var nošķirt no latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] un lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [k], [g].

Palatovelāra vs. palatāla artikulācijas vieta

Pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k̟], [g̟] gan vīriešu, gan sieviešu datos raksturīga lielāka slīpuma un mazāka y ass krustpunkta vērtība nekā palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟].

Lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [kⁱ], [gⁱ] slīpuma un/ vai y ass krustpunkta vērtības (īpaši - sieviešu datos) ir samērā līdzīgas latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟] aprēķinātajām vērtībām. Vīriešu datos gan [kⁱ] no [c], gan [gⁱ] no [t̟] var nošķirt pēc lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības. Turpretī sieviešu datos [kⁱ] un [c], kā arī [gⁱ] un [t̟] slīpuma un y ass krustpunkta vērtību ziņā būtiski neatšķiras: [kⁱ] ir tikai mazliet lielāka slīpuma un arī mazliet lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā [c], bet [gⁱ] aprēķināta tikai mazliet lielāka y ass krustpunkta vērtība nekā [t̟] ([gⁱ] un [t̟] slīpuma vērtības ir vienādas). Abus lietuviešu valodas palatovelāros eksplozīvos slēdžeņus [kⁱ], [gⁱ] no abiem latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟] vīriešu datos var nošķirt pēc lielākas slīpuma vērtības, bet sieviešu datos [kⁱ], [gⁱ] no [c], [t̟] nošķirt nevar.

Velāra vs. palatāla artikulācijas vieta

Pētījuma rezultāti rāda, ka latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] gan vīriešu, gan sieviešu datos raksturīgas ievērojami lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības nekā palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟].

Arī lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu [k], [g] slīpuma vērtības ir ievērojami lielākas, bet y ass krustpunkta vērtības – ievērojami mazākas salīdzinājumā ar latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟].

Abu valodu materiāla kopā latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velāros variantus [k], [g] un lietuviešu valodas velāros eksplozīvos slēdžeņus [k], [g] pēc lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības var konsekventi nošķirt no latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [t̟].

Palatovelāra artikulācijas vieta latviešu *vs.* lietuviešu valodā

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem [k̟], [g̟] gan vīriešu, gan sieviešu datos ir lielāka slīpuma un mazāka y ass krustpunkta vērtība salīdzinājumā ar lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [kʲ], [gʲ].

Velāra artikulācijas vieta latviešu *vs.* lietuviešu valodā

Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velāro variantu [k], [g] un lietuviešu valodas velāro eksplozīvo slēdzeņu [k], [g] slīpuma un y ass krustpunkta vērtības gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgas. Tomēr latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem [k], [g] raksturīgas mazliet lielākas slīpuma un mazākas y ass krustpunkta vērtības nekā lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [k], [g].

Secinājumi

1. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelāros variantus [k̟], [g̟] no velārajiem variantiem [k], [g] var nošķirt galvenokārt pēc lielākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības un mazāka līdzartikulācijas apjoma ar fonētisko apkaimi veidojošiem patskaņiem (mazākas slīpuma un lielākas y ass krustpunkta vērtības). Trokšņa posma ilgums balsīguma ziņā vienādiem latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālajiem variantiem gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgs (būtiskāk atšķiras [k̟] *vs.* [k] sieviešu datos).
2. Arī lietuviešu valodā palatovelāros eksplozīvos slēdžeņus [kʲ], [gʲ] no velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [k], [g] var nošķirt pēc mazāka līdzartikulācijas apjoma (mazākas slīpuma un lielākas y ass krustpunkta vērtības). Atšķirībā no latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ kontekstuālajiem variantiem, lietuviešu valodas palatovelāros eksplozīvos slēdžeņus [kʲ], [gʲ] no velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [k], [g] analizētajā materiālā parasti var nošķirt pēc mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (tikai sieviešu datos [gʲ] > [g]). Šīs atšķirības latviešu un lietuviešu valodas mērījumu rezultātos ir jāpārbauda, tomēr, visticamāk, tās radušās atšķirīgi izprastas un lietotas mērījumu metodes dēļ. Tāpat kā latviešu valodā, trokšņa posma ilgums balsīguma ziņā vienādiem lietuviešu valodas palatovelārajiem un velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgs.
3. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelāros variantus [k̟], [g̟] no palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem [c], [ɟ] gan vīriešu, gan sieviešu datos iespējams nošķirt galvenokārt pēc mazākas spektrālās smailes

- frekvences vidējās statistiskās vērtības un lielāka līdzartikulācijas apjoma (lielākas slīpuma un mazākas *y* ass krustpunkta vērtības). Nosacīti [k̠] no [c] un konsekventi [g] no [t] var nošķirt arī pēc mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (sieviešu datos [k̠] un [c] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir līdzīgas).
4. Lietuviešu valodas palatovelāros eksplozīvos slēdzeņus [kʲ], [gʲ] no latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem [c], [t] gan vīriešu, gan sieviešu datos var nošķirt galvenokārt pēc mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības. Nosacīti [kʲ] no [c] un konsekventi [gʲ] no [t] var nošķirt arī pēc mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (sieviešu datos [kʲ] un [c] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir līdzīgas). Vīriešu datos [kʲ] no [c] un [gʲ] no [t] var nošķirt pēc lielākas slīpuma un mazākas *y* ass krustpunkta vērtības, bet sieviešu datos šo līdzskaņu slīpuma un *y* ass krustpunkta vērtības ir samērā līdzīgas.
 5. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velāros variantus [k], [g] no palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem [c], [t] var nošķirt pēc mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības, kā arī ievērojami lielāka līdzartikulācijas apjoma (lielākas slīpuma un mazākas *y* ass krustpunkta vērtības). Nosacīti [k] no [c] un konsekventi [g] no [t] var nošķirt arī pēc mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (tikai sieviešu datos [k] > [c]).
 6. Lietuviešu valodas velāros eksplozīvos slēdzeņus [k], [g] no latviešu valodas palatālajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem [c], [t] var nošķirt galvenokārt pēc mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības, kā arī pēc ievērojami lielākas slīpuma un mazākas *y* ass krustpunkta vērtības. Nosacīti [k] no [c] un konsekventi [g] no [t] var nošķirt arī pēc mazākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (tikai sieviešu datos [k] > [c]).
 7. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārajiem variantiem un lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem gan vīriešu, gan sieviešu datos ir samērā līdzīgas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības – latv. [k̠] ~ liet. [kʲ] (izņemot vīriešu datus) un latv. [g] ~/= liet. [gʲ] –, kā arī līdzīgas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības – latv. [k̠], [g̠] ~ liet. [kʲ], [gʲ]. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ palatovelārie varianti no balsīguma ziņā atbilstīgajiem lietuviešu valodas palatovelārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem – latv. [k̠] no liet. [kʲ] un latv. [g̠] no liet. [gʲ] – atšķiras ar lielāku slīpuma un mazāku *y* ass krustpunkta vērtību.
 8. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārajiem variantiem un lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdzeņiem gan vīriešu, gan

sieviešu datos ir samērā līdzīgas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības – latv. [k] ~ liet. [k] (izņemot vīriešu datus) un latv. [g] ~/= liet. [g]. Latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu /k/, /g/ velārie varianti no lietuviešu valodas velārajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem – latv. [k], [g] no liet. [k], [g] – gan vīriešu, gan sieviešu datos atšķiras ar mazāku spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību, kā arī ar mazliet lielāku slīpuma un mazāku y ass krustpunkta vērtību.

Literatūra

- Ambrasevičius, Rytis, Asta, Leskauskaitė. 2014. Acoustic Loci and Transitional Cues for Consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, 27 (4). Melville, NY: Acoustical Society of America, 769–773.
- Delattre, Pierre C., Alvin M., Liberman, Franklin S., Cooper. 1955. Uztverei nozīmīgās eksplozīvo slēdzeņu akustiskās pazīmes. *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība. Latvistika*, 728. Rīga: Latvijas Universitāte, 17–27.
- Grigorjevs, Juris. 2008. Spectral structure and duration of the monophthongs in both contemporary Baltic languages. *Linguistica Lettica*, 23. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 68–92.
- Grigorjevs, Juris, Jurgita, Jaroslaviēnė. 2015. Latviešu valodas nebalsīgo eksplozīvo slēdzeņu klasificēšanai nepieciešamie minimālie akustiskie rādītāji. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 139–147.
- Indričāne, Inese. 2008. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu spektrālais raksturojums. *Baltu filoloģija*, XXIV (1). Rīga: Latvijas Universitāte, 51–87.
- Indričāne, Inese, Jolita, Urbanavičienė. 2015a. IPA = International Phonetic Association. 2015. <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart>, sk. 05.05.2017.
- Kent, Raymond D., Charles, Read. 1992. *The Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.
- Kodzasov, Sandro V., Ol'ga F., Krivnova. 2001. *Obščaja fonetika*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.
- Krull, Diana. 1987. Second formant locus patterns as a measure of consonant-vowel coarticulation. *PERILUS*, V. Stockholm: University of Stockholm, 43–61.
- Krull, Diana. 1988. Acoustic properties as predictors of perceptual responses: A study of Swedish voiced stops. *PERILUS*, VII. Stockholm: University of Stockholm.
- Krull, Diana. 1989. Second formant locus patterns and consonant-vowel coarticulation in spontaneous speech. *PERILUS*, X. Stockholm: University of Stockholm, 87–108.
- Ladefoged, Peter, Ian, Maddieson. 1998. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.

- Lindblom, Björn. 1963. On vowel reduction: Thesis for fil. lic. degree. *Speech Transmission Laboratory Quarterly Progress Report 29*. Stockholm: The Royal Institute of Technology.
- LVG = Nītiņa, Daina, Juris, Grigorjevs (red.). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015.
- Mikalauskaitē, Elzbieta. 1975. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.
- Pakerys, Antanas. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- Reetz, Henning, Allard, Jongman. 2009. *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics, and Perception*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd.
- Sussman, Harvey M., Kathryn A., Hoemeke, Farhan S., Ahmed. 1993. A cross-linguistic investigation of locus equations as a phonetic descriptor for place of articulation. *Journal of the Acoustical Society of America*, 94 (3). Melville, NY: Acoustical Society of America, 1256–1268.
- Urbanavičienė, Jolita, Inese, Indričāne. 2015b. Lietuvių ir latvių kalbų trankieji priebalsiai: lokuso lygčių rezultatai. *Baltistica*, L (2). Vilnius: Vilniaus universitetas, 261–293.
- Urbanavičienė, Jolita, Inese, Indričāne. 2016a. Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: akustinių požymių lyginamoji analizė. *Acta Linguistica Lithuanica*, LXXV. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 144–175.
- Urbanavičienė, Jolita, Inese, Indričāne. 2016b. Lietuvių ir latvių kalbų uždaromos priebalsiai: sprogimo fazės trukmė ir FFT spektrai. *Žmogus ir žodis*, 18 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 46–79.

Inese INDRIČĀNE
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, Latvija
Inese.Indricane@lu.lv

Jolita URBANAVIČIENĒ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
jolita.urb@gmail.com

SUMMARY

Contextual Variants of the Plosives /k/, /g/ in Standard Latvian: Acoustic Characteristics (in Comparison with the Plosives /k/, /g/ and /k/, /g/ of Standard Lithuanian)

Inese INDRIČĀNE, Jolita URBANAVIČIENĒ

The current paper deals with the acoustic characteristics of contextual variants (palatovelar [k̟], [g̟] and velar [k], [g]) of the velar plosive phonemes /k/, /g/ in Standard Latvian. The acoustic characteristics of these contextual variants are based on a set of three acoustic cues: 1) duration of the release phase; 2) frequency of the spectral peak; 3) F2 transition from plosive (C) to vowel (V), described using locus equations.

As it is known, the effect of vowel environment on the place of articulation for velar consonants is greater in comparison to consonants articulated at other places. According to the latest edition of the *Latvian Grammar* (2015), the place of articulation for so-called “velar” plosives in a different vowel environment varies from truly velar to palatovelar, if they are pronounced before monophthongs /i/, /i:/, /e/, /e:/ and diphthongs that start with a component corresponding to the monophthongs /i/ or /e/. In contrast, for consonants produced at other places only slight modification of the main place of articulation in different vowel contexts is found.

This phonetic variation, observed for the velar plosives in a different vowel environment, has a low importance in the framework of Standard Latvian, but can become a theme of interest for comparative studies of the consonant inventory of the two contemporary Baltic languages, Latvian and Lithuanian, as the latter has a phonological distinction between non-palatalized and palatalized consonants.

The material, analyzed in the current research, consists of isolated CVC syllables. The prevocalic plosives /k/, /g/ of Standard Latvian are studied in the phonetic environment of all short and long monophthongs /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/, /a/, /a:/, /ɔ/, /ɔ:/, /u/, /u:/ . According to the theoretical sources, palatovelar contextual variants [k̟], [g̟] are expected before the monophthongs /i/, /i:/, /e/, /e:/, while the velar contextual variants [k], [g] are supposed to appear before the monophthongs /æ/, /æ:/, /a/, /a:/, /ɔ/, /ɔ:/, /u/, /u:/ . The contextual variants of the plosive phonemes /k/, /g/ are compared to the palatal plosives /c/, /ɟ/ of Standard Latvian, as well as to the palatovelar (palatalized velar) plosives /kʲ/, /gʲ/ and velar plosives /k/, /g/ of Standard Lithuanian. The aim of the current research is to find out, whether it is possible to distinguish between these plosives, 1) Latvian [k̟], [g̟] vs. /c/, /ɟ/ vs. Lithuanian /kʲ/, /gʲ/ vs. 2) Latvian [k], [g] vs. Lithuanian /k/, /g/, on the basis of the acoustic cues, discussed in this paper.

For the duration of the release phase and for the degree of coarticulation, voiceless or voiced plosives are compared, as there are differences in the results calculated for these two classes of consonants. In the data analysis the gender effect is also taken into account.

The results indicate that in Standard Latvian it is possible to distinguish between palatal plosives [c], [ɟ] vs. palatovelar contextual variants [k̟], [g̟] vs. velar contextual variants [k], [g], as the gradual decrease in frequency of spectral peak and increase in degree of coarticulation, from palatal – to palatovelar – to the velar position, is observed. In the distinction between both contextual variants of the phonemes /k/, /g/ vs. palatal plosives [c], [ɟ], a duration of release phase can be taken into account, as it is usually shorter for the former and longer for the latter (with an exception of [k] vs. [c] in the data of female speakers).

The plosives of Standard Lithuanian, palatovelar [kʲ], [gʲ] vs. velar [k], [g], can be distinguished mainly on the basis of the degree of coarticulation, as this is smaller for the former and greater for the latter. There is no great difference observed in the duration of release phase for voiceless or voiced palatovelar vs. velar plosives in Standard Lithuanian. In contrast to the palatovelar contextual variants [k̟], [g̟] of the phonemes /k/, /g/ in Standard Latvian, lower Mean value for the frequency of the spectral peak of the plosives [kʲ], [gʲ] vs. [k], [g] are usually obtained (with an exception of [gʲ] vs. [g] in the data of female speakers).

The palatovelar contextual variants [k̟], [g̟] of the phonemes /k/, /g/ in Standard Latvian and palatovelar plosives [kʲ], [gʲ] in Standard Lithuanian are characterized by similar Mean values for the duration of release phase (with an exception of [k̟] vs. [kʲ] in the data of male speakers) and for the frequency of their spectral peak. Higher slope and lower intercept values are obtained for the palatovelar contextual variants [k̟], [g̟], in contrast to the palatovelar plosives [kʲ], [gʲ]. According to the slope and intercept values, the palatovelar plosives [kʲ], [gʲ] of Standard Lithuanian often (especially in the data of female speakers) are more similar to the palatal plosives [c], [ɟ] of Standard Latvian.

The velar contextual variants [k], [g] of the phonemes /k/, /g/ in Standard Latvian and the velar plosives [k], [g] in Standard Lithuanian usually are characterized by similar Mean values for the duration of release phase (with an exception of voiceless velars in the data of male speakers). Lower Mean values for the frequency of spectral peak, as well as slightly higher slope and lower intercept values are obtained for the velar contextual variants [k], [g] of the phonemes /k/, /g/ of Standard Latvian, in contrast to the velar plosives [k], [g] of Standard Lithuanian. Both, the velar contextual variants [k], [g] and the velar plosives [k], [g], consistently can be distinguished from the palatal plosives [c], [j] according to the higher slope and lower intercept values.

SUNTAŽU DRAUDZES MĀCĪTĀJS EMĪLS LOPENOVE (1820–1897) UN VIŅA RAKSTĪBA

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

0. Ievads

Pēc 42 gadu kalpošanas, no 1808. līdz 1850. gadam, Suntažu Evaņģēliski luterisko draudzi atstāj mācītājs *emeritus* Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*, 1784–1866). Johans Bērents plašāk pazīstams kā viens no Latviešu literārās (draugu) biedrības (*Lettisch=Literärische Gesellschaft*) dibinātājiem un vadītājiem, kalendāru veidotājiem, viņš ir bijis tulkotājs un literāru darbu lokalizētājs. Un, iespējams, šajā darbā nozīme ir bijusi arī Suntažu videi, jo J. Bērenta tulkotā V. O. Horna stāstu krājuma nosaukumā minētais Kraukļu krogs – „Stāsti pa ziemas vakariem stāstīti Kraukļu krogā krāsns priekšā“ (1854) – sasaucas ar krogu nosaukumiem Suntažos. Te 18. gs. vidū bijuši pieci krogi: *Baznīcas krogs*, *Kumeļu krogs*, *Kraukļu krogs*, *Briežu krogs* un *Ķoderes krogs*. J. Bērents ir apbedīts Suntažu kapos. Viņa kapavieta nav saglabājusies, bet viņa dzīve ir kaut cik apcerēta, piemēram, biogrāfiskajā vārdnīcā „Latviešu rakstniecība biogrāfijās“ (Frīde 2003: 70–71) u. c.

J. Bērentam aizejot atpūtā, darbu Suntažu draudzē sāk jaunais mācītājs Emīls Lopenove (*Emil von Lopenowe*, 1820–1897). Viņš amatā tiek ordinēts 1850. gada 26. martā.¹ Ordinācija notiek Sv. Jēkaba baznīcā Rīgā (Inland 1850), E. Lopenove draudzē nokalpo 44 gadus.

Rakstā mācītājam E. Lopenovem ir pievērsta uzmanība viņa latviešu īpašvārdu ortogrāfijas dēļ, viņš jau 19. gs. vidū latviešu īpašvārdos patskaņu garuma norādīšanai izmantojis garumzīmi, taisnu svītriņu virs patskaņa burta.

E. Lopenoves ortogrāfija pētīta Latvijas Valsts vēstures arhīva digitalizētajos materiālos www.lvva-raduraksti.lv: Suntažu Evaņģēliski luteriskās draudzes grāmatas 1855. gada iesvētīto sarakstā (LVVA 1855, 12.–14. lp.), atsevišķos mācītāja ierakstos 1873., 1875., 1876., 1877., 1889. gadā, 1890. gada laulāto sarakstā (LVVA 1890: 19.–20. lp.), kā arī dažos 1892. gada ierakstos, kas attiecas uz pēdējiem E. Lopenoves darba gadiem Suntažu draudzē.

¹ Šajā rakstā kalendārie dati par Lopenoves dzimtu uzrādīti pēc vecā stila jeb Jūlija kalendāra.

1. Emīla Voldemāra Justīna Gustava fon Lopenoves dzīvesgājums

E. Lopenoves dzīves galvenos faktus var uzzināt no P. Bērenta aizsāktās Vidzemes mācītāju enciklopēdijas (Baerent 1977: 323, 324), Lielvārdes mācītāja Ludviga Cimermaņa (*Ludwig Zimmermann*) rakstītā E. Lopenoves nekrologa (Zimmermann 1898: 427–438) un preses.

1.1. Lopenoves dzimtas pirmsākumi

Lopenoves uzvārda nesēji, pēc vēsturnieka Elmāra Pelkaua atradumiem un viņa konsultācijām e-pastā, nāk no Pomerānijas, kur tālā pagātnē ir dzīvojuši viņa senči. Kā pirmais zināmais dižciltīgās dzimtas pārstāvis ir 15. gs. dzīvojušais Joahims fon Lopenovs (*von Loppnow*), kura uzvārda pamatā ir dzīvesvietas nosaukums – *Loppnow, Loppnow*. Mūsdienās tā ir Lopianova (*Łopianów*) Polijas Rietumpomožes vojevodistes Grifices apriņķī, kādus 100 kilometrus uz ziemeļaustrumiem no Ščecinas.

18. gs. sākumā Emīla Lopenoves senči ir pārcēlušies uz Rīgu, Emīla vectēvs Johans Justīns fon Lopenove (*Johann Justin von Loppnowe*) ir dzimis 1741. gada 8. oktobrī (Baerent 1977: 324), pēc citiem datiem – 1745. gadā (Napiersky 1843: 58; Zimmermann 1898: 429). Vectēva Joahima Justīna tēvs ir bijis Georgs Bernhards Lopenove, muitnieks, māte – Jūlija, dzim. Beka (*Beck*). Johans Justīns mācījies Rīgas licejā, tad no 1761. gada Jēnā un Leipcīgā studējis teoloģiju. 1768. gadā Johans Justīns Lopenove ieguvis Vidzemes mācītāja amata tiesības, bijis mājskolotājs Rīgā un Igaunijas Viljandes apriņķa Paistesles draudzes Eisu (*Õisu, Euseküll*) muižā, kopš 1769. gada ir bijis diakons Valmierā, bet no 1770. līdz 1818. gadam – mācītājs Lēdurgā (*Loddiger*), laulāties Liepupes baznīcā 1787. gadā ar Annu Doroteju Volffeldi (*Anna Dorothea Wolffeldt*), miris 1818. gada 14. februārī, apglabāts Lēdurgā (Baerent 1977: 324).

Lēdurgas mācītājam Justīnam Lopenovem vienīgais dēls ir bijis Ludvigs Kārlis Johans (*Ludwig Carl Johann von Loppnowe*), dzimis 1793. gada 9. septembrī Lēdurgā (LVVA 1793: 49. lp), Ludviga dzīvesbiedre Jūlija (*Julie*), dzim. fon Hiršheida (*von Hirschheydt*) (Baerent 1977, 323; RZ 1848). Ludvigs Lopenove tiek dēvēts par literātu, Vidzemes bruņniecības bibliotēkas rokrakstu nodaļā, tagad Latvijas Valsts vēstures arhīvā (214. fonds, 6. apraksts, 285. lieta) ir atrodams viņa raksts par Eiropas valstu vēsturi, Vidzemes vēsturi un uzmetums par Krievzemes vēsturi kā skolas darbs, tie rakstīti Lēdurgas mācītājmuižā.

1.2. Emīls Lopenove

1820. gada 15. decembrī Pēterupes (*Peterskapelle*) draudzes grāmatā ir ieraksts par Emīla Voldemāra Justīna Gustava fon Lopenoves dzimšanu (LVVA

1820: 27., 28. lp.). Viņa tēvs – Ludvigs Kārlis Johans Lopenove (*Ludwig Carl Johann von Lopenowe*) un māte Jūlija (*Julie*), Emīls ir Ludviga Lopenoves vecākais dēls. Tēvs Ludvigs ir bijis lauksaimnieks, bet, kā izsakās Lielvārdes draudzes mācītājs Ludvigs Cimermanis, laikam ne sevišķi veiksmīgs, jo pēc vīra nāves viņa sievai Jūlijai ar pieciem bērniem grūti bijis iztikt (Zimmermann 1898: 429).

Un šā iemesla dēļ 10 gadu vecumā Emīls nonāk Suntažos mācītāja J. Bērenta apgādībā, pansijā, viņš ir Bērenta audzēknis, mācās Suntažu skolā no 1830. līdz 1833. gadam (Zimmermann 1898: 429). Vēlāk, no 1834. gada līdz 1842. gadam, Emīls mācās Vidzemes guberņas ģimnāzijā Rīgā (*Gouvernements Gymnasium in Riga*), mācību laiks ir garāks nekā parasti, jo viņš brīžiem pārtrauc mācības, strādājot gan Rīgas muitas kancelejā, gan par mājskolotāju, lai sagādātu līdzekļus. 1842. gada 18. jūnijā notiek ģimnāzijas izlaidums, kurā piedalās arī E. Lopenove. Par šo notikumu raksta arī prese (RS 1842). Te ir minēts Lopenoves pilns vārds un izvēlēta nākamā profesija – „Emil Voldemar Justin Gustav Lopenow, aus Livland, Theologe“. E. Lopenove ir studējis teoloģiju Tērbatas Universitātē, beidzis 1848. gadā, studiju laikā trīs gadus strādājis Tērbatas vasaras skolā, ir bijis studentu korporācijas „Estonia“ biedrs, arī korporācijas šaržētais amatvīrs. Pēc studijām 1848./49. gadā atgriezies Suntažos, bijis izmēģinājuma darbā (praksē) Suntažu draudzē, 1849. gada 19. oktobrī Vidzemes Evaņģēliski luteriskajā konsistorijā izturējis 2. eksāmenu *pro ministerio* (RZ 1849; Zimmermann 1898: 430), resp., amata eksāmenu. No 1850. gada 26. marta ir Suntažu Evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs.

Emīla Lopenoves jaunākais brālis ir Pauls Lopenove. Šeit viņš jāpieņem tāpēc, ka Suntažu draudzes hroniku ir rakstījis mācītājs Jānis Zunde (1903–1985), kas bija Suntažu draudzes mācītājs no 1933. gada februāra līdz 1946. gada maijam. Mācītāja J. Zundes rokraksta „kronikā“ Emīls Lopenove pārdēvēts par Paulu, Emīla brāli (Zunde 1973: 5, 6).

Emīla brālis Pauls Lopenove dzimis 1826. gada 1. februārī Kaives muižā Piebalgas pusē, no 1844. līdz 1849. gadam studējis Tērbatā teoloģiju, pēc tam 14 gadu ir bijis seno valodu skolotājs zēnu mācību iestādē Narvā, no 1861. gada mācītāja palīgs Narvas somu un zviedru Sv. Mihaela baznīcā, no 1863. līdz 1895. gadam – mācītājs Jegalā (*Jöelähtme*) pie Tallinas, miris Rēvelē (Tallinā) 1901. gada 1. jūnijā (RR 1901).

Emīls Lopenove apprecēties gadu pēc ordinēšanas amatā, 1851. gada 23. februārī. Viņa dzīvesbiedre Emīlija Lopenove (*Emilie, geb. Bandau*) ir dzimusi 1830. gada 30. jūnijā Valmierā. Viņas tēvs ir Vilhelms Frīdrihs Bandau (1795–1858), māte Vilhelmīne, dzim. Erdmane. Emīlijas tēvs ir literāts un lauksaimnieks, kopš 1831. gada viņš ir Sidgundas Rikteres muižas pārvaldnieks. Šī muiža pieder pie Suntažu draudzes.

1.3. Emīla Lopenoves darbības epizodes

Emīls Lopenove bieži ir atcerējies pirmos gadu desmitus Suntažu draudzē. Tolaik plosījusies holera, Rīgā mirusi viņa māte (1848). Drausmīgā sērga atnākusi arī uz Suntažu draudzi, bijušās mājas, kurās apmīruši visi mājas ļaudis. 1850. gadā Suntažu mācītājmuižas atsevišķās mājās dzīvojuši vidēji no 15 līdz 20 cilvēkiem katrā (LVVA 1850: 1.–15. lp.), bet lielākajās Suntažu muižas zemnieku mājās – vairāk par 30 cilvēkiem, piemēram, „Jaunķveļos“ (LVVA 1850a: 275.–277. lp.). Suntainieki atteikušies iet uz izmirušajām mājām un nelaiķus apglabāt, baidoties saslimt. Tad jaunais mācītājs Lopenove kopā ar kādu vecu baznīcas aizbildni un vēl vienu draudzes locekli devušies uz šīm mājām un mirušos guldījuši zārkā, lai tos apbedītu. Pats mācītājs pēc tam bīstami saslimis, bet atspirdzis un varējis turpināt bezbailīgi un uzcītīgi kalpot savai draudzei (Zimmermann 1898: 432).

E. Lopenove rūpējies par skolu lietām, un viņš ir panācis, ka Suntažos ceturrtā ziema pamatskolā ir obligāta, kas šajā laikā citās Vidzemes draudzēs bijis retums (Zimmermann 1898: 433). Rūpes par draudzes skolmeistara izvēli ir uzņēmis pats mācītājs Lopenove, presē izsludinot vakanci (MV 1876).

Mums ir zināms Ata Kronvalda (1837–1875) dzīvesceļš, viņu pusaudža gados savā ģimenē pieņēmis mācītājs H. Ē. Kāterfelds par savu bērnu biedru un izglītojis (Rudzītis 1987: 4). Arī mācītājs E. Lopenove, kas pats ir bijis pie mācītāja J. Bērenta audzināšanā, ir vēlējis pieņemt savā ģimenē līdzaudzināšanā (*die Miterziehung*) kādus zēnus (RZ 1866). E. Lopenove ir palīdzējis arī savu radnieku bērnu audzināšanā, it sevišķi māsai, kura pēkšņi bija kļuvusi atraitne, un bieži radnieki un viņu bērni pa vasarām nedēļām ilgi dzīvojuši mācītāja ģimenē Suntažos (Zimmermann 1898: 431).

1. att. E. Lopenove 1860. vai 1870. gadā. (Foto: Kārlis Šenjanis, Rīga)

Savas darbības laikā E. Lopenove ir rūpējies par Suntažu dievnamu, tas bieži ir minēts Suntažu baznīcas vēsturē. Pēc Kristofa Hāberlanda projekta 1782. gadā celtajai Suntažu baznīcai nepieciešams remonts. „1871. gadā baznīcas mūra sienas sāka plaisāt. Koka pāļi zem tās pamatiem bija satrūdējuši. 1874.–1875. gadā Cēsu mūrniekmeistars J. Lācis ar palīgiem izraka vecos pāļus, grāvi 2,5 m dziļumā, piepildīja ar akmeņiem un kaļķa javu un iemūrēja jaunus pamatus. 1875. gadā baznīcā veica plašus remonta darbus – ieklāja jaunu grīdu, uzbūvēja jaunu altāri un kanceli. Un 1878. gadā par draudzes ziedojumiem, 548,66 rbļ., iegādājās Rīgas mākslinieka Gotfrīda Zīgmunda (1828–1909) gleznu „Kristus pie krusta“.“ (Mašnovskis 2007: 148) To visu organizēja mācītājs un prāvests Emīls Lopenove, kurš savas dzīves laikā bija izvērsis plašu ziedojumu vākšanu ne tikai Suntažu draudzes dievnama sakopšanai, bet arī Valmieras kurlmēmo skolai, atraitņu un bāreņu pabalstam un dažādām citām misijām. Valmieras kurlmēmo skola tika atvērta 1875. gada 30. jūlijā, bet jauna skolas ēka tika uzcelta 1883. gada augustā (Zigmunde 2011: 51–55).

E. Lopenove vienlaikus ar kalpošanu Suntažu draudzē no 1864. līdz 1882. gadam ir bijis atraitņu un sirmgalvju palīdzības kases priekšsēdētājs Rīgas prepozitūrā (*Präpositur*), no 1881. līdz 1891. gadam ir bijis Rīgas apriņķa prāvests. Suntažu draudzē nostrādājis līdz 1894. gada 22. februārim, viņš atteicies no sava amata, kā rakstīts tā laika presē, vecuma dēļ. E. Lopenove dzīves pēdējos gadus pavadījis Rīgā pie tuviniekiem, kur arī miris 1897. gada 5. oktobrī.

E. Lopenove ir apbedīts Suntažu kapos. Te saglabāties arī kapa piemiņeklis ar viņa dzīves datiem:

*Propst
Emil Lopenowe
geb. Peterskapelle
15. Dezember 1820
gest. Riga
5. Oktober 1897
Psalm 23.*

2. att. Mācītāja E. Lopenoves kapa piemiņeklis Suntažu kapos 2017. gadā

2. E. Lopenoves rokraksta īpatnības Suntažu draudzes grāmatās

Emīls Lopenove ierakstus ar savu roku Suntažu draudzes baznīcas grāmatās veicis salīdzinoši maz, apmēram vienu desmito daļu, bet regulāri ierakstu pareizību apstiprinājis ar savu parakstu. Latviešu draudzes ierakstos latviski ir rakstīti mājvārdi un personvārdi. Neparasti, ka atsevišķos gadījumos mācītājs E. Lopenove ir iesvētījis pareizticīgos latviešus („*Zur Griechische-Russische Kirche Angeschriebene*“), tas redzams pēc ierakstiem Suntažu Evaņģēliski luteriskās draudzes grāmatās, piemēram, 1876. gadā iesvētījis 9 cilvēkus (LVVA 1876: 19. lp. v.), 1880. gadā – 7 cilvēkus (LVVA 1880: 24. lp. v.), 1884. gadā – 8 cilvēkus (LVVA 1884: 17. lp. v., 18. lp. v.).

Nav saglabājušās visas Suntažu draudzes grāmatas, piemēram, no 1849. un 1850. gada, tas ir laiks, kad J. Bērents atstāj amatu un viņa vietā nāk Emīls Lopenove. Nav arī 1866. gada Suntažu baznīcas grāmatu, kad mūžībā aizgājis mācītājs Bērents. Jāpiebilst, ka pirmās Suntažu vācu draudzes grāmatas ir no 1740. gada, bet latviešu draudzes – no 1834. gada, no mācītāja J. Bērenta laika.

2.1. Suntažu mācītājs Johans Frīdrihs Pauli(j)s (*Johann Friedrich Pauli*), kas Suntažu un Madlienas draudzē kalpojis vairāk nekā 100 gadu pirms Lopenoves, no 1725. līdz 1734. gadam, esot ieteicis latviešu rakstos lietot svītriņu burta < h > vietā, un savus apsvērumus nodevis toreizējam Vidzemes ģenerālsuperintendentam Jākobam Fišeram (Mežaks 1938: 50). Pirmā diskusija par patskaņu garuma apzīmēšanu latviešu rakstos notiek tikai 19. gs. 30. gados. Tad 1835. gadā Latviešu literārās (draugu) biedrības izdevumā „Magazin“ (*Magazin, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft*) tiek publicēts arī J. F. Paulija raksts, kuru viņš izstrādājis 1737. gada 20. oktobrī Āraišu draudzē. Viņš izteicies:

„Da man **consonantes virgulas**, *t, n, r, f etc.* recipiret hat, ņo recipire man auch **vocales virgulas**, die man lang aussprechen muß und ņchreibe an ņtatt: *ah, eh, ih, oh, uh* nur *α, e, i, o, π*. So hat die Sache nicht die allgeringņte Schwierigkeit, z. E. *Muņfu Tehs Debbefis, ņwetits lai top taws Wards*, an ņtatt: *Muhņu Tehws Debbefis, ņwehtihts lai tohp taws Wahrds*.“ (Magazin 1835: 130–131)

[„Tā kā ir pieņemti virgulētie konsonanti *l, n, r, s* u. c., tad tāpat var pieņemt virgulētos vokāļus, ja tos izrunā gari, un *ah, eh, ih, oh, uh* vietā rakstīt *α, e, i, o, π*. Tas nesagādātu nekādas grūtības, piemēram, *Muņfu Tehs Debbefis, ņwetits lai top taws Wards*, iepriekšējā *Muhņu Tehws Debbefis, ņwehtihts lai tohp taws Wahrds* vietā.“]

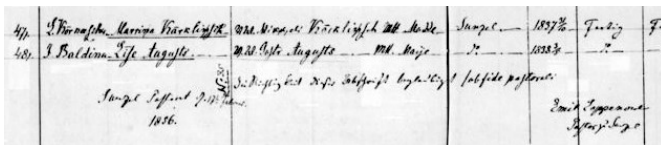
Divus gadus iepriekš, jau 1833. gadā, publicētajās Latviešu literārās (draugu) biedrības „Magazinās“ Krimuldas un Pēterupes mācītājs Kārlis Kristiāns

Ulmanis (*Carl Christian Ulmann*) uzsāk diskusiju par latviešu ortogrāfiju. Viens no jautājumiem – garo vokāļu apzīmēšana, atsakoties no burta < h > un tā vietā iesakot cirkumfleksu < ^ > lokatīvā (Magazin 1833: 166–168). Tāpat kā K. Ulmanis, tā arī Kristofs Harders (*Christoph Harder*, 1790), Oto Rozenbergers (*Otto Rosenberger*, 1830) ieteic cirkumfleksu (jeb jumtiņu) garuma apzīmēšanai (Pēc Bergmanes, Blinkenas 1986: 42). 1833. gadā diskusijas dalībnieks K. V. Mītels (*Chr. Wilh. Müthel*), kas neatzīst iepriekš ieteiktos priekšlikumus vokāļu garuma apzīmēšanai, drukājot tos ar *â, ê, î, ô, û* (vai *ā, ē, ī, ō, ū*), par labāku atzīst tikai dubultkonsonantu likvidēšanu (Magazin 1833: 189).

Šajā pašā „Magazīnā” numurā patskaņu garumu apzīmēt ar taisnu svītru virs burta ir ieteicis Ērgļu un Ogres muižas mācītājs Frīdrihs Vilhelms Veirihis (*Friedrich Wilhelm Weyrich*): „...also statt *ah, eh, ih, oh, uh – ā, ē, ī, ū, ō, ū*” (Magazin 1833: 200). 1847. gadā „J. Bārs proponē taisnu svītriņu, ja intonācija stieptā, bet gravi, ja intonācija ir grūsta (*gestoßen*)” (Bergmane, Blinkena 1986: 42). 19. gs. pirmajā pusē „[...] vienots risinājums netika panākts” (Vanags 2013: 187), bet jautājums tika aktualizēts, un bieži vien mācītāji meklēja savu veidu, kā rakstīt latviešu valodā.

2.2. Arī E. Lopenove jau 1855. gadā ierakstos Suntažu draudzes grāmatās ir izvēlējis taisnu gulošu svītriņu kā diakritisku zīmi patskaņu garuma apzīmēšanai. Var izteikt vairākus apsvērumus, kāpēc viņš izvēlēties tieši šo inovatīvo un netradicionālo apzīmējumu. E. Lopenove ir bijis sabiedriski aktīvs. Savos pirmajos darbības gados kopā ar dzīvesbiedri Emīliju, dzim. Bandau, kura piederēja pie Līvzemes Erdmaņa, Valtera un Bandau literātu savienības (*Alltivilands Literaten in Wolmar*), brauca uz Valmieru. Tur Valmieras pastorātā Ferdinand Valters (*Carl Ferdinand Maximilian Anton Walter*), vēlākais bīskaps, rīkoja ikmēneša lasīšanas vakarus. Uz tiem, neņemot vērā 90 verstu atālumus, ilgu laiku ieradās arī Lopenove kopā ar sievu (Zimmermann 1898: 431).

E. Lopenove kopš 1856. gada ir bijis Latviešu literārās (draugu) biedrības biedrs (Par to Magazin 1868: 164; 1873: 107; 1881: 97), viņš acīmredzot ir iepazinies ar trīsdesmito gadu ortogrāfijas diskusijas gaitu un vēlākiem priekšlikumiem un izvēlējis savu latviešu īpašvārdu pierakstu – E. Lopenove jau 19. gs. vidū lieto tikai taisnu svītriņu virs gari izrunājama patskaņa burta, neatkarīgi no zilbes intonācijas vārdā.

3. att. E. Lopenoves rokraksts ar parakstu 1855. gadā (LVVA 1855, 13. lp. v., 14. lp.)

E. Lopenoves rokrakstā ar taisnu svītriņu virs gara patskaņa ir kristībvārdi *Ādams, Bērtuls, Dārte, Dāvis, Jānis, Jēkab, Jūle, Mārtiņfch, Mīne, Trīne, Trūte*; uzvārdi *Ābelite, Kārklīnfch, Lāzis, Bērīnfch, Lībers, Līzis* [ī rakstīts ar punktu virs burta, virs tā vēl garumzīmes svītriņa], *Lūfis, Pēter, Plūmiņfch* u. c. Piedēkļa zilbē garš patskanis parasti nav norādīts, piemēram, *Pelleda* [„Pelēda“], tikai atsevišķos gadījumos, piemēram, uzvārdā *Irbīt*, bet ne vienmēr, sal. *Ābelit*. Reizēm patskaņa garums nav parādīts, piemēram, *Karlis Makkans*, bet turpat *Kārlis Dumbraufka*. Jāpiebilst, ka diezgan bieži mācītāja E. Lopenoves rakstīšanas veidu ar taisnu svītru virs gara patskaņa burta izmantojuši arī citi rakstītāji Suntažu draudzes grāmatā.

E. Lopenoves rokrakstā pēc vācu un arī tā laika latviešu raksta tradīcijas iepriekšēja vaļējas zilbes īsa patskaņa norādei izmantoti divi vienādi līdzskaņi aiz patskaņa: *Anne, Miķkels* [tā!], *Indriķķis, Edde, Madde, Marre, Marriņa, Kattriņa, Ballodis, Leddiņ, Upīttes, Ķizzera, Šilgalla*.

Divskani /uo/ E. Lopenove raksta ar grafēmu < ō > vārda saknē, nevis < oh >, kā tai laikā parasts, piemēram, *Līfe Blōmis, Ōfols, Jaunōfoliņfch*, bet piedēkļa zilbē, reizēm arī saknē, rakstīts tikai < o >: *Ābols, Ballodis, Robefchneeks, Kafchoziņfch*.

42.	S. Kramer	Marre Gailis	W. B. Indriķ Gailis	M. Edde	17.
43.	Fr. M. R. K. K. K.	Madde Mednis	M. A. S. S. Mednis	M. K. K.	18.
44.	S. G. G.	Madde J. J. J.	M. B. B. J. J.	M. T. T.	19.
45.	B. B. B.	Līfe Blōmis	M. L. L. Blōmis	M. T. T.	20.
46.	J. J. J.	Fr. O. O.	M. M. M. O. O.	M. T. T.	21.

4. att. 1855. gada iesvētīto saraksta fragments (LVVA 1855: 12. lp. v., 13. lp.)

Grafēmu < ō > ar taisnu svītriņu virs burta E. Lopenove vairs nelieto regulāri, sākot ar 1873. gadu, bet pilnībā pārtrauc izmantot 1876. gadā, rakstot tikai < o >, iespējams, 19. gs. 70. gadu preses diskusijas un Rīgas Latviešu biedrības Zinātnības komisijas lēmuma dēļ, kurā secināts, ka „< o > latviešu valodā ir vienmēr garš: tādēļ tam gaŗuma zīmīte nav vajadzīga“ (RK RLB ZK 1876: 46).

21.	d. novembra	Kristian S. S. Andreis Gofolinsch
	decembri	— J. J. J. J. J. J. J. J.
22.	d. 20. oktobra	Kristian S. S. Andreis Gofol
	decembri	— J. J. J. J. J. J. J. J.

5. att. 1876. gada laulāto saraksta fragments (LVVA 1876: 22. lp. v.)

Divskanis /ie/ rakstīts ar grafēmu < ee >, *Eewa, Meefis, Leene, Greeta*.

Mācītāja rokrakstā izmantots arī līdzskaņu pārsvītrojums jeb virgula, tā lietota /ŋ/ apzīmēšanai, piemēram, *Graudirīfch*, bet /ḳ/ un /ḷ/ mīkstinājuma zīme atgādina drīzāk komatu zem burta, nevis pārsvītrojumu, piemēram, *Briņķis, Kullena, Zepļu*, skaņa /ġ/ rakstīta ar burta < g > kājiņas pārsvītrojumu ar taisnu svītru, piemēram, *Brafchġa*. Reizēm, kad blakus ir divi vienādi mīkstināta līdzskaņa burti, mīkstinājums bieži vien otram burtam nav uzrādīts, piemēram, *Mikkels, Damanna*, vai arī mīkstinājuma zīme aizmirsta vispār. Līdzskaņu garums parasti atveidots ar diviem vienādiem līdzskaņiem, piemēram, *Dfennstein* vai taisnu svītriņu virs burta < n >, piemēram, *Dfeñstein, Anne* un *Añe*.

Nebalsīgais /s/ tiek šķirts no balsīgā /z/ ar burta kājiņas pārsvītrojumu, piemēram, *Anderfons, Alekfis, Lūfīs*, bet *Ilse, Seemels, Meefīs*. Līdzīgi tiek šķirts arī nebalsīgais /š/ no balsīgā /ž/, piemēram, *Kafchoziñfch* [Kažociņš], *Mefchakrūmiñfch* [Mežakrūmiņš], *Pufchaku* [„Pužaku“, vsk. ģen.], *M. Kifchu* [„Mazķišu“, vsk. ģen].

Līdzskanis /c/ tiek rakstīts ar grafēmu < z >, piemēram, *Lāzis, Muzzi-neek, Ziruls, Zirzen*, bet /č/ – ar burtkopu <tfch>, kurā < f > pārsvītrojums nav pilnīgi konsekvents, piemēram, *Tfchūfka* [„Čūska“], bet *Tfchuskasfala* [„Čūskassala“].

6. att. E. Lopenoves rokrakstā līdzskaņa /č/ atveide
(LVVA 1875, 5. lp. Čūska)

Skaņa /dz/ tiek apzīmēta ar burtkopu < df >, piemēram, *Dfennstein, Rudfit*, bet /dž/ – ar <dfch>, piemēram, *Dadfche* [„Dadži“].

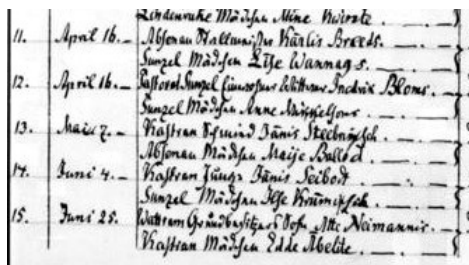
Atsevišķos gadījumos, kad izrunā līdzskanis /j/ vokalizējas aiz īsa pat-skaņa, E. Lopenoves rokrakstos blakus ir rakstīts gan vokalizētais < i >, gan līdzskanis < j >, piemēram, *Leijnieks*, arī *Skuija*. Šāds rakstījums bija ieviesies 17.–19. gs. iespaidā, to aizstāvējis arī A. Bilenšteins. Tomēr jau 19. gs. 60. gados tas tiek apšaubīts, to 1897. gadā kritizējis arī J. Endzelīns (Pēc Bergmane, Blinkena 1986: 94).

Uzvārdi parasti lietoti vīriešu gramatiskajā dzimtē, vienādi attiecinot tos kā uz vīriešiem, tā sievietēm, izņemot gadījumus, kad to pamatā sievietes dzimtes sugasvārds – *Ābelit(e), Apsite* vai *Kampe, Ansche* – ar viduslejasvācu dialekta izrunas ietekmi. Bieži vien gan kristībvārdi, gan uzvārdi rakstīti bez galotnēm, piemēram, *Bērtul, Mārtin, Ābelit, Aufiņ, Ballod, Brenzen, Pēterson*,

Petrov. Personvārdi un mājvārdi pierakstīti pēc fonētiskā principa – kā runā, tā raksta, piemēram, *Birkfenfelts*, *Berķmannis*, *Dumbraufka*, *Girgens*, *Reinbaks*.

Mājvārdi iesvētīto sarakstā parasti ir lietoti vienskaitļa ģenitīvā kā suntālnieku runā, piemēram, *Kōtkalna*, *J. Baldiņa*, *Stūrīfcha*, bet ir arī daudzskaitļa ģenitīvs, piemēram, *Zepļu*, *Zīruļu*, *J. Ūdru*. Bieži vien mājvārda galotne uzrakstīta neskaidri, kuru var izlasīt kā *-a* vai *-u*.

Sieviešu kristībvārdu galotnes, tāpat kā 100 gadu iepriekš mācītāja J. Hardera skolasbērnu sarakstos (sk. Paegle 2016: 108), gandrīz vienmēr rakstītas ar galotni *-e* – *Anne*, *Dārte*, *Edde*, *Greete*, *Jūle*, *Ilse*, *Leene*, *Līfe*, *Trīne* u. c. Galotne *-e* ir vārdā *Maije*, *Marie*, bet *Eewa*, *Grieta*, divējādas galotnes ir vārdam *Edde* un *Edda*. Vīriešu vārdu sarakstā galotne *-e* nav konstatēta, reizēm galotne *-is* ir īsināta, piemēram, *Bērtuls*, *Pāvuls*, *Pēters*, vai atmesta pavisam, piemēram, *Erneft*, *Indriķ* vai *Indrik*.

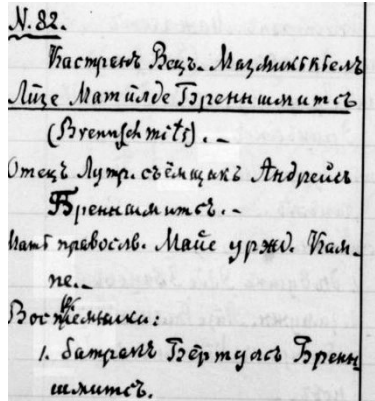

7. att. E. Lopenoves 1889. gada laulāto saraksta fragments (LVVA 1889: 17. lp.)

Šādu latviešu īpašvārdu rakstību mācītājs E. Lopenove saglabā līdz mūža beigām, tikai divskani < o > raksta bez garumzīmes – *Ofol*.

Metriku grāmatas Vidzemē (no 17. gs. otrās puses) rakstītas grāmatās ar baltām lapām, mācītājs varēja brīvi izvēlēties, kādu informāciju ierakstīt, bet ar 1834. gadu tās ir formalizētas, ar noteiktu aiņu skaitu paredzētās informācijas ierakstīšanai vācu valodā. No 1892. gada baznīcas grāmatu informācijai jābūt krievu valodā, to paredz 1891. gada 3. jūnijā apstiprinātais ukazs (Klētnieks 1939: 430–431). Arī draudžu grāmatās tabulu galvas teksts ir krievu valodā. 1892. gadā latviešu vārdu rakstīšana krievu valodā Suntažu draudzē sagādājusi grūtības garo patskaņu dēļ, kuri tiek atveidoti ar garumzīmi kā latīņu rakstā: *Алвѣне Берта Баллодь*, *Гѣрдинь*, *Вѣлпсонь* (LVVA 1892: 1.–3. lp.).

1892. gadā arī E. Lopenove veicis dažus ierakstus ar līdzīgām grūtībām, atstājot dažus latīņu burtus un liekot svīttriņu uz gari izrunājamiem patskaņiem arī krievu tekstā: *Јѣнись*, *Лѣзе*, *Павѣрсь*, *Мѣртиньшъ* (turpat, 16., 17. lp.).

8. att. E. Lopenoves latviešu īpašvārdu pieraksts krievu valodā 1892. gadā
(LVVA 1892: 17. lp.)

1899. gadā, lai atvieglotu baznīcu grāmatu rakstīšanu krievu valodā, tika izdota instrukcija citvalodu īpašvārdu atveidei krievu valodā (Ministrijas priekšraksts 1899).

3. Nobeigums

Latviešu ortogrāfijas attīstībā nozīmīga ir vācu mācītāju diskusija par latviešu ortogrāfijas pilnveidi 19. gs. pirmajā pusē. Ieteikumi nepalika tikai teorētiskā līmenī, tos mācītāji pēc saviem ieskatiem lietoja praksē. Tā arī Suntažu mācītājs Emīls Lopenove, kurš bija aktīvs darbā un sabiedriskajā dzīvē, izveidoja savu latviešu valodas pierakstu – jau 1855. gadā, pirms tautiskā laikmeta, izmantoja patskaņu garuma norādei taisnu svītru virs patskaņa burta: *ā, ē, ī, ū* un *ō*. Latviešu valodas rakstība tolaik nebija normēta, un draudzes grāmatās var atrast gan pārsteidzošus jauninājumus, gan saglabātu iepriekšējās rakstības tradīciju.

Avoti

Latvijas Valsts vēstures arhīva digitalizētie materiāli www.lvva-raduraksti.lv:

LVVA 1793 – 235. fonds, 3. apraksts, 131. lieta, Lēdurgas-Turaidas vācu draudze.

LVVA 1820 – 235. fonds, 3. apraksts 185. lieta, Pēterupes vācu un latviešu draudze.

LVVA 1850 – 199. fonds, 1. apraksts, 466. lieta, Suntažu pastorāts, 1850. gada dvēseļu revīziju saraksti.

LVVA 1850a – 199. fonds, 1. apraksts, 465. lieta, 1850. gada, Suntažu privātmuižas, Briežu muižas un Ņevelmuižas dvēseļu revīzijas saraksti.

LVVA 1855 – 235. fonds, 4. apraksts, 2435. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1873 – 235. fonds, 4. apraksts, 2439. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1875 – 235. fonds, 4. apraksts, 2441. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1876 – 235. fonds, 7. apraksts, 787. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1877 – 235. fonds, 7. apraksts, 788. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1880 – 235. fonds, 7. apraksts, 791. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1884 – 235. fonds, 7. apraksts, 795. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1889 – 235. fonds, 7. apraksts, 800. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1890 – 235. fonds, 7. apraksts, 801. lieta, Suntažu draudze.
LVVA 1892 – 235. fonds, 7. apraksts, 803. lieta, Suntažu draudze.

Literatūra

- Baerent, Paul. 1977. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau.
- Bergmane, Anna; Blinkena, Aina. 1986. *Latviešu rakstības attīstība*. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. Rīga: Zinātne.
- Frīde, Zigrīda. 2003. Bērents (Berent) Johans Teodors. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zinātne, 70–71.
- Inland 1850 = Tageschronik. Rīga, *Das Inland*, nr. 15. 1850.10.04.
- Klētnieks, Valdis. 1939. Dzimtu vēstures pētīšana. Metriskās grāmatas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 3. gads 3. nr. Rīga: Latvijas Vēstures institūta izdevums, 423–440, turpinājums IV 581–583.
- Magazin 1833 = Bemerkungen über den vorstehenden Vorschlag des Herrn Pastor Ulmann zur Feststellung der lettischen Orthographie. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. IV₂. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 169–250.
- Magazin 1835 = Bedenken von Verbeßerung der Orthographie in der lettischen Sprache, bei vorstehenden neuem Abdruck einer lettischen Bibel wohl meinend communiciret. Iret: 1737, d. 20. X br [J. F. Pauli]. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. V₁ un V₂. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 128–133.
- Magazin 1868 = Verzeichnis der Mitglieder der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. XIV₁. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 167–172.
- Magazin 1873 = Verzeichnis der Mitglieder der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. XV₂. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 105.–110.
- Magazin 1881 = Verzeichnis der Mitglieder der Lettisch=Literarischen Gesellschaft im Jahre 1881, nebst Angabe des Jahres, in welchem sie eingetreten. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft. XVI₂. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 93–102.
- Mašnovskis, Vitolds. 2007. Suntažu baznīca. *Latvijas luterāņu baznīcas*. Vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra. Enciklopēdija četros sējumos. 4. sēj. Sar–Z. Rīga: Preses nams, 148–155.
- MV 1876 = Sludinahšanas. Draudzes = Skohlmeistera wieta. *Mājas Viesis*, Nr. 10. 1876.03.06.
- Mežaks, Arturs. 1938. *Madlienas-Meņģeles draudze pagātnē un tagadnē*. Rīga: Rota.

- Ministrijas priekšraksts
1899 = *Ministeriell bestätigte Vorschriften des Ewang.= Lutherischen General=Konsistoriums betreffend die Führung der Kirchenbücher (МЕТРИЧЕСКАЯ КНИГА) in russischer Sprachee. С.-ПЕТЕР-БУРГЪ.*
- Napiersky, Karl Eduard.
1877. *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland, fortgesetzt von Pastor A. W. Keussler. Riga, Moskau, Odessa: J. Deubner.*
- Paegle, Dzintra. 2016. Kristībvardi Suntažu draudzē 17. un 18. gadsimtā (Pēc Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem). *Baltu filoloģija* XXV (1), 97–114.
- RK RLB ZK 1876 = Par Latweeschu rakstību. *Rakstu krahjums, isdots no Rihgas Latweeschu beedribas sinatnibas komisijas. I. Rihga, M. Busch, 45–46.*
- RR 1901 = Inland. Reval. *Rigasche Rundschau*, Nr. 123, 1901.04.06.
- RS 1842 = In diesem Jahre fanden die Prüfungen in. *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 26, 1842.01.07.
- RZ 1848 = Todes-Anzeige. *Rigasche Zeitung*, 1848.10.07.
- RZ 1849 = Inländische Nachrichten. Riga, 19. October. *Rigasche Zeitung*, Nr. 245, 1849.21.10.
- RZ 1866 = Bekanntmachungen. *Rigasche Zeitung*, Nr. 290. 1866.14.12.
- Rudzītis, Jāzeps. 1987. Atis Kronvalds. *Atis Kronvalds. Tagadnei. Izlase. Rīga: Liesma, 3–24.*
- Ulmann, Karl Christian.
1833. Ueber die Feftstellung der lettifchen Orthographie durch die lettifch=literäriſche Gefellſchaft. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch=Literärischen Gesellschaft. IV₃. Mitau, J. F. Steffenhagen und Sohn, 166–168.
- Vanags, Pēteris. 2013. Latviešu literārās valodas attīstība. *Latvieši un Latvija. 1. sējums. Latvieši. Atbildīgie redaktori: Ilga Jansone, Andrejs Vasks. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 177–203.*
- Zigmunde, Alida. 2011. Valmieras kurlmēmo skola (1875–1915). *Nedzirdīgo izglītība Latvijā no pirmsākumiem līdz mūsdienām. Rīgas Tehniskā universitāte. Rīga: RTU izdevniecība.*
- Zimmermann, Ludvig. 1898. Propst emer. Emil Loppenowe. Nekrolog, gehalten auf der Rigaschen Sprengelsinode und Livländischen Provinzialsinode 1898 von Propst L. Zimmermann=Lennewarden. *Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Rußland*, begründet von Bischof Dr. C. C. Ulmann .. 54. Band. Riga: L. Hoerschelmann, 427–438.
- Zunde, Jānis. 1973. *Suntažu Eoanģēliski luteriskā draudze laikā no 1205. gada līdz mūsu dienām. Rokraksts/datorraksts (kopija raksta autores īpašumā).*

*Dzintra Paegle
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv*

SUMMARY

**Pastor to the Parish of Suntaži, Emil von Lopenowe
(1820–1897), and His Orthographic System**

Dzintra PAEGLE

Discussions on the elaboration of a Latvian writing system between German pastors in the first half of the 19th century are a significant element in the development of Latvian orthography. Their proposals were not limited to a theoretical level: the pastors also put their views into practice.

The pastor to the parish of Suntaži (in the Riga sub-district of Vidzeme), Emil von Lopenowe, who served there from 1850 to 1894, and was simultaneously (1881–1891) Dean of the sub-district, had his orthographic system as well. A member (from 1856) of the *Lettisch=Literarische Gesellschaft* (also known as the *Society of Friends of the Latvians*), E. Lopenowe as early as the middle of the 19th century (1855), began using a macron above the long vowels *ā, ē, ī, ū* and *ō* – e.g., *Ādams, Bērtuls, Dārte, Dāvis, Jānis, Jēkab, Jūle, Mārtiņfch* – in the Suntaži parish records for both personal and property names. At the end of the 19th century, he also recorded personal names using Russian letters, e.g., *Јанисъ, Ли́зе, Павѣрсь, Мартиныѡв.*

PERIPHRASTIC CAUSATIVE CONSTRUCTIONS IN 16TH CENTURY LATVIAN¹

Jurgis PAKERYŠ
Vilnius University

1. Introduction

Periphrastic causative constructions (PCCs) employ free verbal forms to mark causative situations and can be subdivided into factitive (= English *make*) and permissive (= English *let*) types (Nedjalkov & Sil'nickij 1969: 28; Nedyalkov & Silnitsky 1973: 10; Kulikov 2001: 886–887, 892). In modern Latvian, factitive PCCs are most frequently based on the verb *likt*, while permissive PCCs typically employ the verb *ļaut*, cf. (1a) and (1b). PCCs based on other predicates are used only marginally, namely with the verbs *spiest* ‘make’ and *dot, laist* ‘let’ (Pakeryš 2016: 446–455). The affected participants of the causative situation are termed “causee” and “permittee” respectively and are marked as dative in *likt*- and *ļaut*-constructions:

- (1) a. *Smēķēšana* **likt** *sašaurināties*
 smoking:NOM.SG make:PRS.3 contract:INF.RFL
asinsvadiem
 blood.vessels:DAT.PL

LVK2013

‘Smoking makes blood vessels contract.’

- b. **Ļauj** *viņai* **palikt** *pie manis*
 let:IMP.2SG 3.DAT.SG.F stay:INF at 1SG.GEN

LVK2013

‘Let her stay with me.’

A preliminary overview of Latvian 16th and 17th century texts revealed that at an earlier stage, PCCs differed from their current use in a few ways. For example, it was not uncommon to use *likt* in some permissive contexts. Additionally, the PCCs with *laist* occurred more frequently, while those with *ļaut* were rare. This paper aims to describe Latvian PCCs based on a collection

¹ This paper is one of the outcomes of the research project “Periphrastic causatives in Baltic” financed by the Research Council of Lithuania, agreement No. LIP-080/2016. I would like to sincerely thank the anonymous reviewer and Pēteris Vanags for a number of very important remarks and suggestions which helped me improve the present version of the article. Many thanks to Cristina Aggazzotti for editing the English of my article.

of 16th c. texts. (Seventeenth century data will be presented in a separate later study.) The data analyzed in this study are collected from an electronic database of early Latvian texts² and include the main Latvian printings of the 16th century:

1. *Catechismus Catholicorum* [...], Vilnius: Lancicius, 1585 (= CC1585)
2. *Enchiridion* [...], Königsberg: Osterberger, 1586 (= Ench1586)
3. *Euangelia vnd Epifteln* [...], Königsberg: Osterberger, 1587 (= EvEp1587)
4. *Vndeutsche Psalmen* [...], Königsberg: Osterberger, 1587 (= UP1587)

I reviewed non-lemmatized indices of these texts with the aim of finding all forms of *likt*, *laist*, *spiest*, *dot* and *ļaut* used in PCCs. The orthography of 16th c. Latvian varies considerably, but I hope to have collected the majority of forms, although some omissions are, of course, possible. The analysis presented below is organized according to the verbs used in the PCCs: *likt* (Section 2), *laist* (Section 3), *dot* (Section 4) and *spiest* (Section 5). I also searched for PCCs with *ļaut*, but found no examples. The main findings are summarized in the final section (Section 6).

2. Permissive and factitive *likt*

PCCs with *likt* are typically used as factitive ‘make’ in modern Latvian, and thus far, I have not found a good (non-ambiguous) modern example of a permissive construction with *likt*. The permissive function of *likt* in the 16th c. texts can be exemplified by (2a):

(2) a. Latvian

<i>Touwe</i>	<i>wärde</i>	<i>nhe</i>	<i>lecke</i>
POSS.2SG.ACC.M	word:ACC.SG	NEG	let:PRS.3

<i>te te fcham [=tefcham³]</i>	<i>buut</i>
really	be:INF

(lit.) ‘They do not really let your word to be [here].’

UP1587 LB₂₆₋₂₇

b. Low German⁴

Dyn wort men leth nicht bebben [= hebben] war

Vanags 2000: 216

² Available online at <http://www.korpuss.lv/senie/>. The symbol <§> used in this corpus was replaced by <[>.

³ Vanags 2000: 216.

⁴ Here and further, exact or textually close sources of Latvian translations will be given to show corresponding PCCs in High and Low German.

Out of 43 examples of PCCs with *likt*, twelve (27.9%) are permissive, as exemplified in (2a), while the remaining 31 (72%) are factitive. I also reviewed another use of *likt*, as ‘put, set, lay, leave’, and found 37 examples (46.25%) out of total of 80 forms of *likt* found in the corpus; this means that in more than half of the cases, *likt* was used in a PCC (see Table 1 at the end of this section). Distinguishing factitive function from permissive function is not straightforward in some contexts; I used the conservative approach of marking the construction as permissive only if it could not be interpreted as factitive. The majority of these permissive PCCs had negation, with the exception of one case presented in (3a). A clearly factitive use of *likt* is shown in (4a).

(3) a. Latvian

es *efme* [...] *Greeke* *litczis*
 1SG.NOM be:PRS.1SG sin:ACC.SG let:PST.ACT.PTCP.NOM.SG.M

notickt

happen:INF

(lit.) ‘I have [...] let the sin happen.’

Ench1586 F2B_{19–20}

b. German

hab [*fich*] [...] *schaden* ***laffen*** *geschehen*

WA 30.1 385

(4) a. Latvian

Tad ***licke*** *Dews* [...] *wene* *czille*
 then make:PST.3 god:NOM.SG one:ACC.SG.M deep:ACC.SG.M
Mege ***kriřt*** *us* *to* *Czilwheke*
 sleep:ACC.SG fall:INF on DEM.ACC.SG.M man:ACC.SG

‘Then God caused a deep sleep fall onto the man’ (Genesis 2:21)

Ench1586 HB_{16–17}

b. High German

Da ***ließ*** *Gott* [...] *einen tiefen* *Schlaff* ***fallen*** / *auff den Menschen*

III 100_{10–11}⁵

PCCs with verbs of cognition and perception (‘let’ + ‘know’, ‘recognize’, ‘see’, etc.) may resemble permissive PCCs, but they are best analyzed as factitive

⁵ Only the German version of the wedding ceremony published in the Old Prussian *Small Catechism* was accessible to me.

(von Waldenfels 2012: 104). There were 8 cases of cognitive causation out of 31 factitive PCCs, cf. (5a):

(5) a. Latvian

mhes yums βinnat lickam
 1PL.NOM 2PL.DAT/ACC know:INF let:PST.3

to Speetczibe vnde to atnäckſchenne [...]

‘we let you know the power and the coming [...]’

EvEp1587 207₄₋₅ 2 Peter 1,16

b. German

wir euch kundgetan haben die Kraft und Zukunft

LB1545 2 Peter 1:16

The marking of causee and permittee in *likt*-constructions formally seems to fluctuate between dative and accusative (see Table 1 at the end of this section), but the majority of datives are in pronominal form, which can also be accusative. The forms showing this ambiguity are 1SG, 2SG, 1PL, 2PL, and RFL pronouns, cf. (5a) where *yums* is etymologically dative, but can be also used as accusative, as in (6a):

(6) a. Latvian

NHe thurretes yums paffchems pār Guddres.
 NEG hold:IMP.2PL.RFL 2PL.DAT/ACC self:DAT.PL for wise.ACC.PL.M

EvEp1587 36₁₄ Romans 12:17

‘Do not estimate yourself to be wise’

b. German

Haltet euch nicht selbst für klug.

LB1545 Romans 12:17

This type of case use is known not only in early Latvian texts where it can be interpreted as reflecting influence of Low German where homonymous pronominal forms are used (Vanags 1998: 43–44); this phenomenon is also noted in some dialects (see Endzelīns 1951: 510, 516). The only non-pronominal dative form is found in UP1587 L4₈: *tems greekems* ‘these sins’ (DAT.PL).

An interesting example is (7a), where *likt* is used in a reflexive construction⁶ and the actual permittee is introduced by a PP with *no* ‘from’:

⁶ Note that this type of reflexive construction is a copy of the German model to mark reflexivity (cf. Vanags 1993, 167); the expected original Latvian form would be *βōw* for all persons.

- (7) a. Latvian
nhe ledtcz thöw nhe no wene fajmoth
 NEG let:IMP.2SG 2SG.DAT/ACC NEG from one:GEN.SG despise:INF
 EvEp1587 13₈ Titus 2:15
 ‘Do not let yourself to be despised by anyone.’
- b. High German
*Laß dich **niemand** verachten*
 LB 1545 Titus 2:15
- c. Low German
*Lath dy **nemande** vorachten*
 LB 1599 [1545] Titus 2:15

As we see in (7b–c), the corresponding passage in Luther’s Bible translation does not have a PP: either the translator used a different source or the Latvian PCC with PP *no* was already established to some extent in early written Latvian. An exact German correspondence can be seen in (8b):

- (8) a. Latvian
 [...] *kha thas ßöw no to*
 that DEM.NOM.SG.M RFL.DAT/ACC from DEM.ACC.SG.M
kruftyt lyckte
 baptize:INF make:IRR.3
 EvEp1587 222₂₄-224₁ Matthew 3:13
 ‘[...] that he would be (lit. have himself) baptized by him.’
- b. High German
 [...] *daß er sich **von ihm** taufen ließe*
 LB 1545 Matthew 3:13
- c. Low German
 [...] *dat he **van em** do^rpen lethe*
 LB 1599 [1545] Matthew 3:13

PP-marking in similar PCCs is also known in Slavic languages (see von Waldenfels 2012: 134, 138–140, 187, 196, 260, 271) on PPs with Polish *przez* (also *od* in earlier texts) and Czech *od* (also *podle*, *skrze* in earlier texts). Latvian agent PPs with *no* ‘from’ were also used in passive constructions until the 19th c. following the German pattern of PPs with *von* (Holvoet 2016: 27); the same PPs with *no* in PCCs seem to reflect another instance of copying of the German model. In the case of morphological reflexives, syntactic

restructuring may also have taken place and facilitated borrowing (Holvoet 2016: 23–28), but it seems that the German parallel of the type illustrated in (8) probably played a crucial role.

Reflexive constructions of *likt* are also interesting in that they show a doubling of the reflexive marker; in general this is a well-known phenomenon in early Latvian texts (see Vanags 1993: 169). For example, the reflexive marker may occur just once as a morphologically independent form *βōw*, as in (9a), or it can be doubled, as in (9c) and (9e), where *βōw* is used and the reflexive morpheme *-s* is attached to the predicate of the INF-clause. It is interesting to note that the lines of (9a) and (9c) are close to each other yet differ in the presence/absence of *-s*. (The translator was not sure about the form of the reflexive construction at the same passage.)

(9) a. Latvian

<i>us</i>	<i>to</i>	<i>ka</i>	<i>tās</i>	<i>βōw</i>
on	DEM.ACC.SG.M	that	DEM.NOM.SG.M	RFL.DAT/ACC
<i>mheflote</i>	<i>lickte</i>			
tax:INF	tax:INF			

EvEp1587 14₈ Luke 2:5

‘that he would be taxed (lit. have himself taxed).’

b. German

*auf daß er **sich** schätzen ließe*

LB 1545 Luke 2:5

c. Latvian

<i>ka</i>	<i>the</i>	<i>βōw</i>	<i>mheflote-s</i>	<i>lickte</i>
that	DEM.NOM.PL.M	RFL.DAT/ACC	tax:INF-RFL	make:IRR.3

EvEp1587 14₂₋₃ Luke 2:3

‘so that they would be taxed.’

d. German

*daß er **sich** schätzen ließe*

LB 1545 Luke 2:3

e. Latvian

<i>Dews</i>	<i>nhe</i>	<i>leke</i>	<i>βōw</i>	<i>apmhedite-s</i>
god:NOM.SG	NEG	make:PRS.3	RFL.DAT/ACC	mock:INF-RFL

EvEp1587 176₃₋₄ Galatians 6:7

f. German

*Gott läßt **sich** nicht spotten!*

LB 1545 Galatians 6:7

Another technique to render the German reflexive construction *sich lassen* is to use the morphological reflexive *liktie-s*, but it should be noted that the syntactically independent reflexive *βōw* is retained in all 3 attested cases of this type. An example of one such case is in (10a):

(10) a. Latvian

Ka[s] titcz vnd βōw chruftyt leka-s
 who believe:PRS.3 and RFL:DAT/ACC baptize:INF make:PRS.3-RFL
 UP1587 K3A₁₇₋₁₈

‘who believes and has him-/her-self baptized.’

b. German

Wer glaubt und sich taufen lässt

LB 1545 Mark 16:16⁷

German *sich lassen* (as a causative construction) can thus be rendered in Latvian in three ways:

- a) a syntactically independent reflexive marker *sev* is used (1 example)⁸
- b) same as (a), but the morphological reflexive marker *-s* is also added to *likt*, which is the predicate of the matrix clause (6 examples), or
- c) same as (a), but the morphological reflexive marker *-s* is also added to the transitive predicate of the subordinate infinitive clause (two examples).

In (b) and (c) we see that the locus of affixation of the reflexive marker fluctuates, but there is some preference to adjoin it to the matrix verb. As Holvoet (2016: 17) explains, the “reflexive marker is associated with the matrix clause verb in virtue of being controlled by its subject and with the embedded infinitive in virtue of being assigned a semantic role by it”. There is also a third option when both the matrix verb and the embedded infinitive are affixed, but it was not attested in the analyzed texts (see Holvoet 2016: 17-18, 21-22 on Latvian constructions with reflexive *ļautie-s* and *liktie-s*).

⁷ This line is absent in the source presented in Vanags (2000:62) so I have selected a corresponding passage from the Bible translation.

⁸ I counted only 3rd person reflexives, because 1st and 2nd person pronouns, which are used according to the German pattern (that is, *mich*, *dich*, etc.), never occur in constructions of the type (b) and (c).

Table 1

likt(ies) in 16th c. Latvian texts

	CC1585	Ench1586	EvEp1587	UP1587	Total
'put, set, lay, leave'	3	3	27	4	37 (46.25%)
'let'	0	4	5	3	12 (15%)
Permittee					
DAT	0	0	0	1	1
DAT=ACC	0	2	3	0	5
ACC	0	2	0	2 ⁹	4
PP <i>no</i>	0	0	1	0	1
Omitted	0	0	1	0	1
'make; have done; order, etc.'	0	3	16	12	31 (38.75%)
Causee					
Cognitive causation	0	1	3	4	8
DAT	0	0	0	2	2
DAT=ACC	0	2	1	3	6
ACC	0	1	4	2	7
Omitted	0	0	10	5	15
PP	0	0	1	0	1
Total	3	10	48	19	80

3. Permissive, hortative and optative *laist*

PCCs with *laist* are only marginally used in modern Latvian compared to those with *ļaut* (Pakeryš 2016: 453, 455), but in 16th c. texts the situation is quite different: *laist* is well-attested and *ļaut* was not found in any of the texts surveyed for this study. I will start by discussing the basic permissive function of *laist* and then turn to its use in hortative and optative constructions. A typical permissive use is seen in (11a):

(11) a. Latvian

Laydeth *tös* *Bherninges* *py*
 let:IMP.2PL DEM.ACC.PL.M child:DIMIN.ACC.PL to
man **näckt**
 1SG.DAT/ACC come:INF

Ench1586 I₁₃₋₁₄ (Mark 10:14)

'Let the little children come to me.'

⁹ Including one case of genitive of negation.

b. German

*Laßt die kindlin zu myr **komen***

WA 12 45

In two cases PCCs with *laist* were used with predicates of cognition, which can be interpreted as factitive, cf. above on *likt*, for example (note that the construction is passive):

(12) a. Latvian

<i>Juufe</i>	<i>Laiņnye</i>	<i>laideth</i>		
1PL.GEN	kindness:ACC.SG	let:IMP.2PL		
<i>βinnamme</i>	<i>buuth</i>	<i>wueffims</i>	<i>czilwhekims</i>	
know:PRS.PSS.PTCP.ACC.SG.F	be:INF	all:DAT.PL	man:DAT.PL	

EvEp1587 10₂₂₋₂₃ Philippians 4:5

‘Let your kindness be known to all people.’

b. German

*Eure Lindigkeit **lasset kund sein** allen Menschen.*

LB 1545 Philippians 4:5

Similarly to PCCs with *likt*, many permittees formally seem to be marked as dative, but the vast majority of them are expressed by pronominal forms (see Table 2 at the end of this section), which can also be used as accusative, except for one case of the noun in non-ambiguous dative in (13a):

(13) a. Latvian

<i>Layd</i>	<i>Atczems</i>	<i>yempt</i>	<i>βouwe</i>	<i>Mege</i>
let:IMP.2SG	eye:DAT.PL	take:INF	POSS.RFL.ACC.SG.M	sleep:ACC.SG

UP1587 H2A₂₅

‘Let the eyes take their sleep.’

b. Low German

*Lath **ogen** nemen eren *flaep**

Vanags 2000: 64

In one reflexive construction, the actual permittee is coded by PP with *no*, cf. the discussion of this type in Section 2 above. Two High and Low German editions of the Luther’s Bible translation were checked but they do not have PPs in this passage, as shown in (14b) and (14c). As mentioned previously, either other sources were used for the translation or the construction was used by the translator independently from the source.

(14) a. Latvian

Nhe laideth yums nhe no wene pewilth
 NEG let:IMP.2PL 1PL.DAT NEG from one:GEN.SG deceive:INF
 EvEp1587 59,24 Ephesians 5:6
 ‘Do not let yourselves be deceived by anyone.’

b. High German

Lasset euch niemand verführen
 LB 1545 Ephesians 5:6

c. Low German

Latet yuw nemande vorvoʻren
 LB 1599 [1545] Ephesians 5:6

Latvian also has a 3rd person hortative/optative construction¹⁰, which consists of the modal periphrastic marker *lai* and the present indicative¹¹. The marker *lai* is a shortened form of *laid*, the 2nd person imperative of the permissive verb *laist* (see Endzelīns 1951: 893 with further references). This type of modal construction is attested in UP1587 and corresponds to the German subjunctive, as shown in (15a) and (15b) (cf. also *Layde gir* UP1587 H2₁₇ = Low German sy, see Vanags 1993: 173). In (15c), Latvian *laid* + PRS.3 corresponds to the German permissive construction, but the translation slightly differs.

(15) a. Latvian

Layd nake touwe walftybe
 PTCL come:PRS.3 POSS.2SG.NOM.F kingdom:NOM.SG
 UP1587 K3B₁₉
 ‘May your kingdom come.’

b. Low German

Idt kame dyn rick
 Vanags 2000: 166

¹⁰ Following van der Auwera et al. 2013, I understand hortative (here, in 3rd person) as a construction that expresses the wish of the speaker and appeals to the addressee for the help to fulfill that wish; in contrast, the optative merely expresses the wish, but does not appeal to the addressee, cf. English 3rd person singular hortative *let him sing* vs. optative *may he live long*. In practice, however, it is not always easy to make a strict judgment on whether an appeal to the addressee is made.

¹¹ The past indicative is attested in folk songs (Endzelīns 1951: 893) and the future indicative can also be used in some cases (Holvoet 2007: 42, fn. 12).

c. Latvian

Laid tems **noteke** ko the
 PTCL DEM.DAT.PL happen:PRS.3 what DEM.NOM.PL.M
 doma
 think:PRS.3

UP1587 LB₅₋₆

‘Let their thoughts [lit. what they think] happen to them.’

d. Low German

Lath se drepen ere böse fake

Vanags 2000: 236

In total there are three instances of optative/hortative *laid* + PRS.3; the rest are functionally hortative/optative, but are used with the infinitive. For example, in (16) the German subjunctive was first translated as the present indicative (Latvian *nake* for Low German *kame*), but then the form *laid* + INF was used to translate Low German *bliuen* (also subjunctive):

(16) a. Latvian

Thaes *βeelestibes* *Walftibe* **nake**
 DEM,GEN.SG.F mercy:GEN.SG kingdom:NOM.SG come:PRS.3
mums *kläth vnd* **laid** *exkan* *mums* **pallickt**
 1PL.DAT/ACC near and PTCL inside 1PL.DAT/ACC stay:INF

UP1587 K4B₆

‘May the kingdom of mercy come to us and may stay within us.’

b. Low German

Dat rike der gnaden kame vns tho / vnde do in vns bliuen

Vanags 2000: 225

In (17) the German subjunctive form *sei* was translated into a full Latvian permissive construction with the permittee in the accusative, which corresponds to the German nominative; cf. also CC1585 62₅ where a shorter form *leij* is used with the accusative. This use might illustrate the starting point of the development of optatives/hortatives with *laid* (cf. Holvoet 2001: 63): the construction is formally permissive, but it can fulfill the function of the 3rd person hortative¹²:

¹² Note that there are more German forms of the subjunctive in the passage in EvEp1587 33–34, but a PCC with *laist* was used only once.

(17) a. Latvian

Gir kadā paprexke βluddenafschenne /

thad laide to tay titczibe
 then let:IMP.2 DEM.ACC.SG.M DEM.DAT.SG.F faith:DAT.SG

lydtcze buuth
 similar:DAT.SG.F¹³ be:INF

‘If one has [a gift of] prophecy then let it be similar to the faith’

EvEp1587 33₂₂₋₂₃ Romans 12:6

b. High German

Hat jemand Weissagung, so sei sie dem Glauben ähnlich

LB 1545 Romans 12:6

c. Low German

Hefft yemandt wyffegginge / fo sy se dem geloven gelick

LB 1599 [1545] Romans 12:6

A further step towards the later version of the hortative/optative could be as follows. First, the permittee originally coded by the accusative (or dative) would acquire nominative case (cf. Holvoet 2001: 63) to mark its prominence as a new subject of the construction. (Note that imperative constructions typically lack overtly expressed subjects so former permittees can assume the role of subject.) A similar change in case marking from direct object (accusative) to subject (nominative) is attested in the Russian modal *pust’*-constructions (Dobrušina 2016); cf. also the introduction of the nominative instead of the oblique case in Dutch *laten*-hortative, see Holvoet (2001: 63, fn. 1). At this point the infinitive may have still been retained; however, since it conflicts with the nominative subject, the infinitive may have then been replaced by the present indicative. The frequency of the use of *laist* in imperative forms might also have played a role in the formation of the optative/hortative with *laid*. For example, in UP1587, out of 32 permissive uses of *laist*, one third (11) were imperative 2nd person singular and plural forms.

¹³ The last two datives are glossed following the demonstrative *tay* which bears unambiguous case marking of the entire NP; on dative with *-e*, see Vanags 1994: 127–128.

The final construction is the 1st person plural hortative, which is most likely a copy of the German *lass(e)t uns* + INF construction (cf. Vanags 1993: 174; Holvoet 2007: 42: authentic or influenced by German; see Pakerys 2017 on this construction in Old Prussian). In most cases, the 2nd person plural form *laidiet*, corresponding to the German *laß(e)t* as in (18a), is used, but in some cases the 2nd person singular form *laid(i)*, corresponding to the German 2nd person singular imperative *lass(e)* as in (18d), occurs:

(18) a. Latvian

<i>laydeet</i>	<i>mums</i>	<i>nu</i>	<i>noedth</i>
let:IMP.2PL	1PL.DAT/ACC	now	go:INF
			EvEp1587 15 ₁₉₋₂₀ Luke 2:15

‘Let us go now.’

b. High German

Laßt uns nun gehen

LB 1545 Luke 2:15

c. Low German

Lathet uns nu [...] gahn

LB 1599 [1545] Luke 2:15

d. Latvian

<i>NV laide</i>	<i>mums</i>	<i>to</i>	<i>Muerrone</i>	<i>aprackt</i>
now let:IMP.2SG	1PL.DAT/ACC	DEM.ACC.SG.M	corpse:ACC.SG	bury:INF
				UP1587 M3A ₂₂

‘Now let us bury the corpse.’

e. Low German

NV lath uns den Lyff begrauen

Vanags 2000: 189

Table 2

laist in 16th c. Latvian texts

	CC1585	Ench1586	EvEp1587	UP1587	Total
'release'	0	0	7	1	8 (8.99%)
'let'	2	1	10	29	42 (47.19%)
Permittee					
DAT	0	0	0	1	1
DAT=ACC	2	0	0	19	21
ACC	0	1	9	5	15
PP <i>no</i>	0	0	1	0	1
Omitted	0	0	0	4	4
'make' (cognitive causation)			2		2 (2.25%)
Causee ACC			2		
Hortative 1 st plural	0	3	16	8	27 (30.34%)
<i>laidiet</i> :IMP.2PL		3	16	6	25
<i>laid(i)</i> :IMP.2SG				2	2
Optative/hortative 3 rd person	4	0	2	4	10 (11.24%)
+PRS				3	3
+INF	4		2	1	7
Total	6	4	37	42	89

4. Permissive *dot*

The verb *dot* 'give' is only marginally used as the permissive 'let, allow' in modern Latvian (Pakeryš 2016: 454). In the studied corpus of 16th c. texts, perhaps only one case of a PCC with Latvian *dot* can be interpreted as permissive. However, this construction does not seem to be independent from the source of the translation. When compared with one of the versions of the catechism of Petrus Canisius, it is clear that the passage in question renders the German construction *sich zu erkennen geben*, cf. (19):

(19) a. Latvian

Ka doed ceuw tha milib pafifih
 how give:PRS.3 RFL.DAT/ACC DEM.NOM.SG.F love recognize:PRS.3¹⁴
 CC1585 14₄₋₅

(lit.) 'How does love give itself to be recognized.'
 (= 'How can one recognize love.')

¹⁴ Here, the 3rd person present tense form *pazīst* is used instead of the expected infinitive, *pazīt*.

b. German

*Wie gibt sich die rechte Liebe zuerkennen?*¹⁵

In other cases, the use of *dot* can only to some extent be interpreted as permissive. These constructions are also closely tied to the sources and are of the type *God give* (IMP) + *that*-clause. In the sources of the texts of UP1587 (see Vanags 2000: 305 ff.), this construction in all cases (8 times) corresponds to Low German constructions with *gēven* or *vörlēhenen*: *Godt giff/vorlene uns dat [...]* (lit.) ‘God give, provide us that’, cf. (20). In these constructions, the interpretation may fluctuate between metaphorical transfer (giving, providing) of the event and allowing, permitting it.

(20) a. Latvian

dode	<i>mums /</i>	ka	<i>mhes</i>	<i>touwe</i>
give:IMP.2SG	1PL.DAT/ACC	that	1PL.NOM	POSS.2SG.ACC.M
<i>myle</i>	<i>Dhele</i>	adβiftam	<i>vnde</i>	
beloved:ACC.SG.M	son:ACC.SG	recognize:PRS.1PL	and	
<i>teitczam</i>				
praise:PRS.1PL				

UP1587 CA₁₁₋₁₃

(lit.) ‘Give us so that we recognize and praise your beloved Son.’
(= ‘Let us recognize and praise your beloved Son.’)

b. German

giff uns dat wy dinen leuen Sön erkennen vnde pryfen

Vanags 2000: 306

This construction with a *that*-clause is also attested once in CC1585 and may correspond to the above-mentioned German constructions, but I could not locate the source of this passage:

¹⁵ Petrus Canisius, *Catholischer Catechismus [...]*, Köln: Maternus Cholinus, 1569, [97] (available online at: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN816510229&PHYSID=PHYS_0005). The text on the given page in general differs from CC1585 14, but the question cited corresponds exactly to the Latvian passage and only the adjective *rechte* has no correspondence. See also Michelini (2001: 128, fn. 43) who compares this question with *Wie erzeugt sich unnd wird erkannt die wahre Christliche Liebe gegen dem Nechsten?* from the edition of the catechism of Canisius of 1584.

(21) a. Latvian

<i>Dews</i>	dode	ka	<i>Chriſto</i>	<i>tam</i>
god:NOM.SG	give:IMP.2SG	that	Christ:DAT.SG	DEM.DAT.SG.M
<i>Kungam /</i>	<i>cour</i>	<i>tho /</i>	<i>doudfe</i>	
lord:DAT.SG	through	DEM.ACC.SG.M	many:?	
<i>crufites</i>		<i>dweſceles</i>	atweſte	
baptize:PST.PSS.PTCP.ACC.PL.F		soul:ACC.PL	bring:PST.PSS.PTCP. ¹⁶	
war	tapt			
be.able:PRS.3	become:INF			

CC1585 4₁₉₋₂₁

lit. ‘God give, so that many baptized souls can be brought to the Lord Christ through this.’

Other constructions containing *dot* complemented by an infinitive include the following, which also closely follow the sources and replicate the use of German *geben* (Low German *geven*): *kha tims tas Gars doeuwe Jſtreβeet* (EvEp1587 156₁₂₋₁₃) = *nachdem der Geiſt ihnen gab auszusprechen* (LB 1545 Acts of the Apostles 2:4), *darna alfe en de Geiſt gaff vththofprekende* (LB 1599 [1545] Acts of the Apostles 2:4) ‘as the Spirit gave them (ability) to speak’, *Jums gir dota / βinnath* (EvEp1587 50₈) = *Euch iſt’s gegeben, zu wiſſen* (LB 1545 Luke 8:10) = *Yuw yſſet gegeben tho wetende* (LB 1599 [1545] Luke 8:10) ‘you are given to know’. This use is related to the permissive realm only to the extent that it can be interpreted as enablement.

5. Factitive *spiest*

In modern Latvian, *spiest* is only rarely used to express causation (Pakeryš 2016: 448–449) and in 16th c. texts at least two clear cases of this use are attested: in (22a) *spiest* is complemented by INF-clause, and in (22d) a *that*-clause is adjoined. In both cases, the syntactic structure directly corresponds to the German constructions with (High German) *nötigen* and (Low German) *dwengen* (= High German *zwingen*) which equals Latvian *spiest*:

(22) a. Latvian

<i>vnde</i>	ſpede	thos	<i>ſcheit</i>	<i>exkan</i>	näckt
and	compel:IMP.2SG	DEM.ACC.PL.M	here	inside	come:INF
					EvEp1587 143,14-144,1 Luke 14:23
					‘[...] and compel them to come here (inside).’

¹⁶ Question marks refer to ambiguous inflection -e.

- b. High German
und nötige sie hereinzukommen
LB 1545 Luke 14:23
- c. Low German
unde nodige fe herin tho kamende
LB 1599 [1545] Luke 14:23
- d. Latvian

to	špede	the /	ka	tham
DEM.ACC.SG.M	compel.PST.3	DEM.NOM.PL.M	that	DEM.DAT.SG.M
winge	krufte	neft	bye	
3.GEN.SG.M	CROSS:ACC.SG	carry:INF	be:PST.3	

EvEp1587 93,12-13

‘[...] they compelled him, so that he had to carry his cross.’
- e. Low German
den dwu^{en}gen fe dat he emm syn Cru^ttze dregen mofte
Passio 1546 [52]

A similar construction to (22d) is attested also in UP1587 Ev₁₁₋₁₂ (*špeduffe gir / Ka [...] = dwungen hat /dat [...]*; Vanags 2000: 83). The causee in *spiest*-constructions is marked by the accusative; in UP1587 Ev₁₁ the pronominal form *thōw:2.SG* is used, which formally could be dative, but these forms also serve as accusatives, as mentioned previously. In one case, the *INF*-clause is possible, but omitted, see Ench1586 CA₃.

6. Conclusions

Latvian periphrastic causative constructions in 16th c. texts differ from their modern use in three main respects: (1) *likt* is used in permissive contexts (notably with negation), (2) *laist* is a default permissive predicate, and (3) *!aut* is unattested. The use of *dot* ‘let’ and *spiest* ‘make’ is marginal, which parallels the current situation in Latvian. Both *dot* ‘let’ and *spiest* ‘make’ seem to be rather closely tied to the (possible) sources of the translations.

As for causee/permittee marking, there is a fluctuation between dative and accusative, but it should be noted that although the majority of pronominals can be formally classified as datives, they are also used as accusatives. In some cases of reflexive constructions, actual causees/permittees were marked by PPs with *no*, which seems to reflect the German pattern of PPs with *von*. However, only some of these examples had corresponding German constructions, meaning that either other sources were used, or the translator was already accustomed to this construction.

The locus of affixation of the morphological reflexive marker in constructions with *likt* fluctuates, but the preferred place seems to be the matrix verb.

Related to the permissive use of *laist* are the 1st person plural hortative and 3rd person optative/hortative constructions. The 1st person plural hortative is most likely a direct copy of the German *lass(e)t uns* construction, while the 3rd person constructions seem to be at least a partly independent development of Latvian. Rare 3rd person hortatives/optatives with infinitives, instead of with indicatives, may show an intermediate stage of development (cf. Holvoet 2001: 63): the original permittee was already marked by the nominative, but the infinitive was still kept and then subsequently replaced by the present indicative. Constructions with *laid* + present indicative (= modern use) are attested in only one source (UP1587).

Abbreviations

1 – 1st person, 2 – 2nd person, 3 – 3rd person, ACC – accusative, ACT – active, DAT – dative, DEF – definite, DEM – demonstrative, DIMIN – diminutive, F – feminine, GEN – genitive, IMP – imperative, INF – infinitive, IRR – irrealis, M – masculine, N – neuter, NEG – negation, NOM – nominative, PL – plural, POSS – possessive (pronoun), PRS – present, PSS – passive, PST – past, PTCL – particle, PTCP – participle, RFL – reflexive (pronoun or affix), SG – singular.

Sources

16th c. Latvian texts¹⁷

- CC1585 = *Catechismus Catholicorum* [...], Vilnius: Lancicius, 1585.
 Ench1586 = *Enchiridion* [...], Königsberg: Osterberger, 1586.
 EvEp1587 = *Euangelia vnd Episteln* [...], Königsberg: Osterberger, 1587.
 UP1587 = *Vndeutsche Psalmen* [...], Königsberg: Osterberger 1587.

Other

- LB 1545 = Luther's Bible translation of 1545, available online at <https://unbound.biola.edu>.
 LB 1599 [1545] = *Biblia Dat ys: De gantze hilige Schrift, Sassisch, D. Mart. Luth.* [...], Wittenberg: Lorentz Säuberlich, 1599, available online at <http://daten.digitalensammlungen.de/~db/0002/bsb00024265/images/>.
 LVK2013 = *Latviešu valodas līdzsvarotais korpus* [Balanced corpus of Latvian], 4.5 million words, available online at <http://www.korpus.lv>.
 ME = *K. Mühlhnbachs lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von Jan Endzelin. Riga: Lettisches Bildungsministerium, 1923–1932, available online at <http://tezaurs.lv/mev/>.
 Passio 1546 = *Historia des lidendes* [...] dorch D. Johannem Bugenhagen [...]. Rostock: Ludwig Dietz, 1546, available online at http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/?no_cache=1&tx_dlf%5Bid%5D=5154&tx_dlf%5Bpage%5D=1.

¹⁷ Electronic versions of Latvian texts available online at <http://www.korpus.lv/senie> were used.

- WA 12 = *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 12. Weimar: Hermann Böhlau, 1891.
- WA 30.1 = *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 30.1: *Katechismuspredigten 1528; Großer und Kleiner Katechismus 1529*. Weimar: Hermann Böhlau's Nachfolger, 1910.

References

- Dobrušina, Nina. 2016. Konstrukcii s časticami *pusť* i *puskaj*. *Materialy dlja proekta korpusnogo opisanija russkoj grammatiki* (manuscript; available online at http://rusgram.ru/Конструкции_с_частицами_пусть_и_пускай).
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Holvoet, Axel. 2007. *Mood and Modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Holvoet, Axel. 2016. Reflexive permissives and the middle voice, *Baltic Linguistics* 7, 9–52.
- Michelini, Guido. 2001. 1585 m. latviško katekizmo šaltiniai. Józef Marcinkiewicz, Norbert Ostrowski, eds., *Munera linguistica et philologica Michaeli Hasiuk dedicata*, Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 121–129.
- Pakerys, Jurgis. 2017. Old Prussian *dāt* 'give' in causative and hortative constructions, *Baltic Linguistics* 8 (in press).
- Van der Auwera, Johan, Nina Dobrushina, Valentin Goussev. 2013. Imperative-Hortative Systems. Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath, eds., *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, available online at <http://wals.info/chapter/72>.
- Vanags, Pēteris. 1993. Die möglichen Formen deutschen Einflusses auf die grammatische und syntaktische Struktur der ältesten lettischen Texte, *Linguistica Baltica* 2, 163–181.
- Vanags, Pēteris. 1994. Die Entwicklungstendenzen der Kasusendungen in den ältesten lettischen Sprachdenkmälern, *Linguistica Baltica* 3, 121–130.
- Vanags Pēteris. 1998. *Latvian texts from the earliest period (16th-early 17th century): translation sources and some problems of phonology, morphology, syntax and vocabulary*. Summary of the paper submitted for Dr. habil. degree. Vilnius: Vilnius University.
- Vanags, Pēteris. 2000. *Vecākā perioda (16. gs.–17. gs. sākuma) latviešu teksti: literāņu rokasgrāmatas avoti*. Stockholm: Memento, Rīga: Mantojums.
- von Waldenfels, Ruprecht. 2012. *The Grammaticalization of 'Give' + Ininitive. A Comparative Study of Russian, Polish and Czech*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Jurgis Pakerys
 Baltistikos katedra
 Vilniaus universitetas
 Universiteto g. 3, 01513 Vilnius, Lietuva
 jurgis.pakerys@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Perifrastiskās kauzativās konstrukcijas 16. gs. latviešu valodā

Jurgis PAKERYS

Balstoties 16. gs. latviešu tekstu materiālā, rakstā aplūkoti perifrastiskie kauzatīvi ar darbības vārdiem *likt*, *spiest*, *laist* un *dot*. Noteikts, ka galvenās atšķirības, salīdzinot ar mūsdienu latviešu valodu, ir šādas: 1) konstrukcijas ar *likt* lietotas ne tikai faktitīvā, bet arī permišivā nozīmē (īpaši ar noliegumu); 2) darbības vārds *laist* uzskatāms par galveno permišīvo predikātu; 3) permišīvās konstrukcijas ar *ļaut* avotos nav fiksētas. Darbības vārdi *dot* un *spiest*, līdzīgi kā mūsdienu valodā, kauzativajās konstrukcijās lietoti reti, šo darbības vārdu lietojums, šķiet, spēcīgi saistīts ar tulkojumu oriģināliem.

Kauzativās konstrukcijas objekts (angl. *causee*) var būt apzīmēts ar datīvu un akuzatīvu, bet jāpievērš uzmanība, ka vairumu datīva lietojumu veido vietniekvārdu formas (*man*, *tev*, *mums*, *jums*), kas lietotas gan datīva, gan akuzatīva nozīmē. Reizēm refleksīvo konstrukciju objekts var būt apzīmēts ar prievārdisku konstrukciju ar *no*. Refleksīvajās konstrukcijās morfoloģiskā refleksivitātes vieta variē, bet liekas, ka biežāk tā pievienota darbības vārda konjugējamai formai, nevis nenoteiksmei.

Ar permišivajām darbības vārda *laist* konstrukcijām cieši saistītas arī optatīvās un hortatīvās konstrukcijas. Daudzskaitļa pirmās personas hortatīvs varētu atspoguļot atbilstošo vācu valodas konstrukciju, bet trešās personas hortatīvs/optatīvs var būt latviešu valodas patstāvīgas attīstības rezultāts. Šīs konstrukcijas reti sastopamās formas ar nenoteiksmi var atspoguļot attīstības starpstāvokli (sal. Holvoet 2001: 63). Bijušais atļaujas saņēmējs jau apzīmēts ar nominatīvu, bet nenoteiksme vēl saglabāta, tikai vēlāk tā aizstāta ar tagadnes trešās personas formu. Šādas konstrukcijas gan fiksētas tikai vienā avotā (UP 1587).

HRONIKA – CHRONICLE

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas, 2017. gada 13. janvārī*

2017. gada 13. janvārī LU HZF telpās notika jau septītais starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās valodnieki un literatūrzinātnieki, kas stāstīja par iepriekšējā gada atradumiem un pētījumiem. Šai seminārā savus darbus prezentēja dažādu paaudžu pētnieki, kas pārstāv Latviju, Lietuvu, ASV, Vāciju un Zviedriju. Vairāki runātāji sarīkojumā piedalījās pirmo reizi.

Semināru iesāka LU Latviešu valodas institūta darbinieču Renātes Siliņas-Piņķes un Antas Trumpas (Rīga) prezentācija par 2016. gadā nobeigtā LZP finansētā projekta „Korpusā balstīta elektroniska latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca“ (2013–2016) rezultātiem. Projekta vadītāja A. Trumpa demonstrēja nesen atklāto vietni „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca“ (www.tezaurs.lv/lvv), kurā pašlaik ievietots ap 1200 šķirklju. Viņa iepazīstināja klātesošos ar jau esošajām vārdnīcas iespējām, kā arī informēja par tuvākā nākotnē plānotajiem papildinājumiem. Runātājas akcentēja, ka līdz šim realizētais ir tikai vēsturiskās vārdnīcas aizsākums un ka līdz tās faktiskai izveidei vēl ejams garš un ilgs ceļš, kam nepieciešams stabils un ilgstošs finansiāls atbalsts.

Par citu projektu „Martina Lutera rakstu ietekme uz Centrāleiropas valodām“ pastāstīja Haralds Bihlmeiers (*Harald Bichlmeier*) no Halles. Šis projekts veltīts Reformācijas sākuma 500. gadadienai, kas tiek atzīmēta 2017. gadā. 1517. gada 31. oktobrī Lutera izplatīja savas 95 tēzes par indulgencēm, ko uzskata par luteriskās reformācijas atskaites punktu. Projekta ietvaros jau noticis seminārs Vitenbergā 2016. gadā, plānoti vēl vairāki semināri 2017. un 2018. gadā, kā arī pētījums, kurā tiks analizēti vairāki Lutera darbu (Mazā katehisma un dziesmu) fragmenti un to tulkojumi Centrāleiropas un Austrumeiropas valodās (tai skaitā arī latviešu un lietuviešu). Tāpat plānots salīdzināt, kādu iespaidu šie tulkojumi atstājuši gan uz konkrēto tekstu tālāko vēsturi, gan uz pētāmajām valodām kopumā.

Latvijas Universitātes profesore Māra Grudule (Rīga) priekšlasījumā „Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos: ieskats pētījumā“ pastāstīja par savu nobeigto darbu – monogrāfiju „Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos“ (Grudule 2017), kas tiek laista klajā 2017. gadā. Tajā aplūkotas vairāk nekā 600 garīgas dziesmas un 29 gadījuma dzejoļi plašos kultūrvēsturiskos kontekstos. Vairums tekstu ir brīvi tulkojumi, un tieši atkāpes no oriģināla ļauj izdarīt secinājumus ne tikai par tulkotāju valodas zināšanām, bet arī izpratni un

priekšstatiem par latviešu sadzīvi un garīgo pasauli. Atdzīvojas laikmets un skaidras aprises iegūst Baltijas vācu mācītāju personības. Nozīmīga pētījuma daļa atvēlēta dziesmu un to autoru recepcijai latviešu kultūras vēsturē cauri laikiem līdz Rūdolfam Blaumanim, Andrejam Upītim, Paulam Putniņam un mūsdienu sociālajiem tīkliem. Pētījumu noslēdz antoloģija, dzejas procesa attīstības hronoloģisks pārskats, kā arī vārdnīca ar tekstā lietotajiem poētikas terminiem. Darbam pievienota laika skala, kas ļauj salīdzināt vācu – Baltijas vāciešu – un latviešu kultūrvēstures un dzejas attīstības procesu.

Viļņas Universitātes docents Jurģis Pakēris (*Jurgis Pakerys*) stāstīja par savu pētījumu „Perifrastiskie kauzātīvi senprūšu un latviešu 16. gs. tekstos“, kas veikts projekta „Baltu valodu perifrastiskie kauzātīvi“ ietvaros (Pakērys 2017). Šajā ziņojumā uzmanība bija pievērsta latviešu valodas vārdiem *likt*, *spiest*, *laist* un *dot*. Redzams, ka galvenās atšķirības, salīdzinot ar mūsdienu latviešu valodu, ir šādas: 1) konstrukcijas ar *likt* lietotas ne tikai faktitīvā, bet arī permisīvā nozīmē (īpaši ar noliegumu); 2) darbības vārds *laist* uzskatāms par galveno permisīvo predikātu; 3) permisīvās konstrukcijas ar *ļaut* avotos nav fiksētas. Darbības vārdi *dot* un *spiest*, līdzīgi kā mūsdienu valodā, kauzātīvajās konstrukcijās lietoti reti, šo darbības vārdu lietojums, šķiet, spēcīgi saistīts ar tulkojumu oriģināliem.

Anna Fridenberga (LU Latviešu valodas institūts, Rīga) runāja par „Dažiem okazonālismiem Georga Manceļa *Zālamana pamācībās* (1637)“. Analizēti darinājumi (atvasināti substantīvi un adjektīvi), kas no visiem Manceļa darbiem ir sastopami tikai „Zālamana pamācībās“, turklāt lielākoties tikai vienu reizi. Tieši „Zālamana pamācībās“ (1637), kas ir Manceļa paša tulkots darbs, ir diezgan daudz šādu vienreiz lietoto atvasinājumu. Domājams, dažus no šiem vārdiem viņš pats varētu būt arī darinājis. Referente aplūkoja tādus darinājumus kā *stuburnieks*, *blāvums*, *rūkums*, *samīdātājs*, *labinīgs*, *bārsīgs*, *drebīgs* u. c. Lai precizētu minēto atvasinājumu nozīmi, salīdzinājumam tika izmantoti arī „Zālamana pamācību“ vēlāki tulkojumi. Iespējams, ka dažos gadījumos attiecīgais vārds vācu valodā ir ietekmējis vārddarināšanas modeļa izvēli. Ievēribu pelna paša Manceļa piezīmes, paskaidrojumi un tulkojuma varianti dažās teksta vietās.

Pēc kafijas pauzes savai jau tradicionālajai tēmai – Konstantīna Sirvīda *Dictionarium trium linguarum* (1642) un Georga Elgera *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683) – pievērsās Viļņas Universitātes valodnieces Gintare Judžentīte (*Gintarė Judžentytė*) un Vilma Zubaitiene (*Vilma Zubaitienė*). Šoreiz viņas runāja par personu un to īpašību apzīmējumu abās vārdnīcās. Savulaik D. Zemzare (1961), rakstīdama par Elgera vārdnīcu, cita starpā minējusi šādus personu apzīmējumus, piem., *režnieks* ‘miesnieks’ (slāvisms), *kunstnieks* ‘mākslinieks’ (ģermānisms), *doktors* ‘doktors, ārsts’ (starptautisks vārds), *zvaizdenieks* ‘astrologs’ (G. Elgera jaunvārds) u. c. Savukārt Kazis Pakalka (*Kazys Pakalka*,

1979) savā pētījumā par Sirvīda vārdnīcu minējis tādus vārdus kā *išgamas* ‘izdzimtenis’, *padaužuo* ‘dauzoņa’, *sumqstytojas* ‘izdomātājs’, *susitikejas* ‘cīnītājs’, *nuodinykas* ‘burvis, indētājs’ u. c.

Pētnieču mērķis bija – salīdzināt un analizēt abu vārdnīcu personu apzīmējumus, kā arī to īpašību ekvivalentus. Konkrētie uzdevumi: 1) noteikt, kādus ekvivalentus izvēlas autori; 2) censties atšķirt atbilstmju tipus pēc to semantiskā satura (pilnīga, daļēja vai surogātatbilsme); 3) analizēt šķirkļa vārdu ietekmi uz lietuviešu un latviešu atbilstmēm.

LU doktorante Jolanta Višņoha (*Jolanta Wiśniach*), kas turpina darbu pie pētījuma par Glika Bībeles tulkojuma valodu, pievērsās tematam „Prepozīcijas *us/uhs* lietojums 17. gs. latviešu tekstos“. Analīzes rezultāti uzrāda, kā Glika Bībelē gan prepozīcija, gan priedēklis *uz* lietoti divos variantos – *us* un *uhs*. Kopumā Jaunajā Derībā (JD) 1171 reizi konstatēta prepozīcija *us* un 765 reizi – *uhs*. Vecajā Derībā (VD) prievārds *us* lietots 5900 reizes, kamēr *uhs* – 746 reizes. Mt un Mk evaņģēlijos pārsvarā lietots prievārds *us* (254 un 203 reizes). Lk evaņģēlijā prievārda abu variantu skaits ir ļoti līdzīgs – 177 rakstījumi ar *us* un 192 ar *uhs*, kamēr Jņ evaņģēlijā visbiežāk reģistrēts prievārds *uhs* – 292 reizes – un tikai 17 ar *us*. VD formu lietojums lielā mērā atbilst Mt un Mk evaņģēliju tekstos konstatētajam. Visā Bībelē reģistrēts neliels skaits formu ar priedēkli *us/uhs*, bet to lietojums lielā mērā sakrīt ar prepozīcijas lietojumu.

Viļņas Universitātes doktorante Ernesta Kazakēnaite (*Ernesta Kazakēnaitė*) savā prezentācijā „Skatiens uz *Vermehretes Lettisches Handbuch* perikopju epistulu daļu un to atbilstmēm Ernsta Glika *Jaunajā Derībā*“, balstoties uz L. Bērziņa (1939) domām, ka vairāk atšķiras apustuļu raksti, bet evaņģēliju perikopes saskan vietām burts burtā, mēģināja precizēt, kā iespējams aprakstīt šo saskaņu resp. atšķirību. Rezultāti tika salīdzināti ar pirms gada seminārā lasīto referātu par VLH perikopju evaņģēliju atbilstmēm Glika Bībeleī. No salīdzinājuma izriet, ka no 703 VLH epistulu pantiem tikai viens pilnīgi sakrīt ar GB esošu pantu. Tomēr jāņem vērā, ka pantā ir tikai četri vārdi un tas arī sakrīt ar vēl agrāko Manceļa „Lettisch Vade mecum“. 99,3 procenti epistulu pantu ir kaut viena atšķirība, bet 68,71 procentā ir vairāk nekā trīs. Pēc šīs epistulu daļas analīzes var precīzāk novērtēt evaņģēliju daļas secinājumus – ka sakrītības tajās ir daudz svarīgākas, nekā no sākuma var likties, pētot tikai evaņģēliju daļu.

Ilinoisas Universitātes Čikāgā profesors Ģiedrus Subačius (*Giedrius Subačius*) un Pēteris Vanags (Rīga / Stokholma) prezentēja pētījumu „Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasīskolintas latvizmas“ (Subačius, Vanags 2016) par vārda liet. *valstybė* ‘valsts’ rašanos un nostiprināšanos lietuviešu valodā. Pirmo reizi tas minēts Simona Daukanta darbā „Istoryje Zemaytyszka“, kura manuskripts radies Rīgā laikā starp 1828. un 1834. gadu. Šo vārdu Daukants

apzināti ieviesis savos rakstos, aizņemoties no vēsturnieka Joahima Lelevela (*Joachim Lelevel*) teksta, kurā tas dēvēts par heruļu valodas vārdu. Faktiski tā sākotne ir latviešu tēvreizes teksts – t. s. Hāzentētera tēvreize, kas publicēta S. Minsterā grāmatā „Cosmographie“ (1550). No turienes to pārņēmis Lācijs savā grāmatā (1557), nosaucot par heruļu tēvreizi. Lāciju savam darbam izmantojis Lelevels (1808), kura tekstu tālāk lietojis Daukants. Tādējādi liet. *valstybē* uzskatāms par vienu no Daukanta rakstu latvismiem, kas vēlāk nostiprinājies lietuviešu rakstu valodā. Šis process noticis jau vēlāk – 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, pēc 1905. gada Krievijas revolūcijas, kad notika Valsts domes vēlēšanas. Īpaša loma tā ieviešanā bijusi Povilam Višinskim (*Povilas Višinskis*). Valodnieks Jons Jablonskis (*Jonas Jablonskis*) jauno vārdu akceptēja līdz tam lietoto vietā 1905. gada beigās.

Seminārā pirmo reizi piedalījās arī ilggadējā LU Baltu valodu katedras lektore Dzintra Paegle (Rīga). Viņas zinātnisko interesi pašlaik saista dzimtās puses – Suntažu – kultūrvēsture. Referātā „Suntažu draudzes mācītājs Emīls Lopenove (1820–1897) un viņa rakstība“ (Paegle 2017) viņa pievērsās 19. gs. rakstu valodas vēstures problemātikai. Laikā, kad daudz tika diskutēts un rakstīts par latviešu ortogrāfijas pilnveidi, sava pareizrakstība bija arī Vidzemes Rīgas apriņķa Suntažu draudzes mācītājam Emilam Lopenovem (*Emil von Lopenowe*), kas draudzē kalpojis no 1850. līdz 1894. gadam, vienlaikus no 1881. līdz 1891. gadam būdams arī Rīgas apriņķa prāvests. E. Lopenove, kas kopš 1856. gada ir bijis Latviešu literārās (draugu) biedrības biedrs, jau sākot ar 19. gs. vidu (1855) Suntažu draudzes grāmatās latviešu personvārdu un mājvārdu ierakstos lietojis taisnu svītriņu virs gari izrunājama patskaņa burtā – ā, ē, ī, ū un ō, piemēram, *Ādams, Bērtuls, Dārte, Dāvis, Jānis, Jēkab, Jūle, Mārtiņšch*. 19. gs. beigās viņš šādu rakstības veidu izmantojis, pierakstot latviešu personvārdus arī krieviski, piemēram, *Я́нисъ, Лѹ́зе, Павѡ́рсъ, Мѡ́ртиньшиъ*. Jāatzīmē, ka viņš nebūt nav vienīgais tā laika mācītājs, kas ierakstos draudžu grāmatās 19. gs. otrajā pusē lietojis savdabīgu un inovatīvu rakstību.

Seminārā piedalījās ne tikai runātāji, bet arī citi interesenti, kopskaitā ap divdesmit. Viņu vidū arī regulārais semināru apmeklētājs profesors Trevors G. Fennels (*Trevor G. Fennell*, Flindersa Universitāte, Adelaida, Austrālija). Profesors solīja nākamajā gadā noteikti pastāstīt par jauniem vērojumiem, kas radušies Liborija Depkina vārdnīcas manuskripta izdevuma sagatavošanas laikā. Kā katru gadu, arī šoreiz daudzi dalībnieki izteica prieku par tikšanos un vēlmi ierasties arī uz nākamo senajiem tekstiem vēltīto semināru.

Literatūra

- Bērziņš, Ludis. 1939. Ernests Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 2, 149–161.
- Grudule, Māra. 2017. *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Paegle, Dzintra. 2017. Suntažu draudzes mācītājs Emīls Lopenove (1820–1897) un viņa rakstība. *Baltu filoloģija* 26 (1), 73–86.
- Pakalka, Kazys. 1979. K. Širvydo žodyno istorijos metmenys, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 55–73.
- Pakerys, Jurgis. 2017. Periphrastic Causative Constructions in 16th Century Latvian. *Baltu filoloģija* 26 (1), 87–106.
- Subačius, Giedrius, Pēteris Vanags. 2016. Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum* 18, 2016, 337–372.
- Zemzare, Daina. 1961. G. Elgera vārdnīca. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 64–72.

Pēteris Vanags
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 pvanags@latnet.lv

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jārūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo saturu būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamu izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā

kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc.

should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrasas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

- Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXVI (1) 2017
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Tālr. 67034672
<http://www.lu.lv/apgads>

Iespiests SIA "Eiropprint"